

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

II. MAHMUD DÖNEMİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI VE
ISLAHATLARA ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NECMİ ÖZTÜRK

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Talip Ayar

BOLU, OCAK - 2024

KABUL VE ONAY SAYFASI

Necmi ÖZTÜRK tarafından hazırlanan “II. MAHMUD DÖNEMİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI VE ISLAHATLARA ETKİLERİ” adlı tez çalışması jürimiz tarafından İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir. 5/01/2024

Jüri Üyeleri

Danışman
Doç. Dr. Talip AYAR
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İmza

.....

Üye
Prof. Dr. Mehdi ÇİFTÇİ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Cahid KARA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,
aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı intihal tespit programından enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 30'u geçmemektedir.

.....
NECMİ ÖZTÜRK

ÖZET

II. MAHMUD DÖNEMİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI VE ISLAHATLARA ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NECMİ ÖZTÜRK

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. TALİP AYAR)

BOLU, OCAK - 2024

Xİ+96

Osmanlı Devleti'nde, II. Mahmud'un saltanat dönemi 1808-1839 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde devletin kurumlarının çoğu eski fonksiyonunu yitirmiş, dönemin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişti. II. Mahmud'dan önceki padişahlar döneminde, askerî alan başta olmak üzere gerekli değişiklikler yapılmak istenmiş ancak beklenen sonuç elde edilememişti. II. Mahmud şehzadeligi esnasında dönemin padişahı III. Selim tarafından yetiştirilmiş ve ıslahatların gerekliliği kendisi tarafından bizzat görülmüştü. Tahta çıktığı andan itibaren ıslahat yapmak için hazırlık yapmış ve zamanı geldiğinde gerekli ıslahatları faaliyete geçirmişti. II. Mahmud ıslahatları uygulamaya koyarken ilmiye sınıfının desteğini almak istemişti. Bu sebeple ulemânın başı olan şeyhülislâmlar ıslahatlar esnasında en büyük destekçisi olmuştu.

Tezin giriş bölümünde II. Mahmud'un hayatı ve dönemindeki olaylara kısaca değinilecektir. Daha sonra şeyhülislâmlık kavramı ve kurumun tarihçesi, Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmlığın oluşum süreci ele alınacaktır. Şeyhülislâmların görevleri, atanmaları, azilleri gibi konulara kısaca değinilecektir.

Araştırmanın birinci bölümünde II. Mahmud döneminde görev yapan şeyhülislâmlara yer verilecektir. Şeyhülislâmların hayatlarına, yaptığı görevlere ve bu görevler esnasında yaşanan önemli olaylara işaret edilecektir.

İkinci bölümde ise II. Mahmud döneminde yapılan ıslahatlarda şeyhülislâmların tutumlarından bahsedilecektir. Hangi ıslahatlara fetvâlarıyla nasıl katkı sağladıkları araştırılacaktır.

Sonuç itibarıyla bu çalışmada hem II. Mahmud dönemi şeyhülislâmlarının biyografileri etraflıca ele alınacak hemde onların ıslahatlara katkıları tespit edilecektir.

ANAHTAR KELİMELEER: İslâm Tarihi, Osmanlı, II. Mahmud, Şeyhülislâm, Islahat.

ABSTRACT

SHAYKH AL-ISLĀMS DURING THE REIGN OF MAHMŪD II AND THEIR EFFECTS ON REFORMS

MASTER THESIS

NECMİ ÖZTÜRK

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS

(SUPERVISOR: ASSOC. DR. TALİP AYAR)

BOLU, JANUARY 2024

XI+96

In the Ottoman Empire, period of Mahmud II covers the years 1808 -1839. By this period, most of the state's institutions had ceased to function and could not meet the demands of the period. The sultans before him wanted to make the necessary changes, especially in the military field, but they were not successful. During his time as prince, Mahmud II was educated by the sultan of the period, Selim III, and he personally observed the necessity of reforms. From the moment he ascended to the throne, he made preparations for reforms and put them into action when the time came. While Mahmud II put the reforms into action, he wanted to get the support of the ilmiye class. For this reason, sheikh al-Islams, the heads of the ulama, became his biggest supporters.

In the first part of our research, we included the sheikh al-Islams who served during the reign of Mahmud II. We researched the lives of sheikh al-Islams, their duties and the important events they experienced during these duties. We explained the family members, death and burial information of the Sheikh al-Islams mentioned in the sources.

In the second part, we talked about the attitudes of the sheikh al-Islams in the reforms made during the reign of Mahmud II. We tried to investigate which reforms and how they legitimized them with their fatwas.

In general, our research has tried to share the attitudes of the sheikh al-Islams, who were in the position of supervising the compliance of the reforms made during the reign of Mahmud II in the Ottoman Empire with sharia laws.

KEYWORDS: History of Islam, Ottoman, Mahmud II, Shaykh al-Islam, Reform.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ETİK BEYAN	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO LİSTESİ.....	viii
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	ix
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ.....	x
TEŞEKKÜR.....	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	16
1. II. MAHMUD DÖNEMİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI	16
1.1 Arapzâde Mehmed Ârif Efendi	16
1.2 Sâlihzâde Ahmed Esad Efendi	18
1.3 Dürrîzâde Abdullah Efendi	21
1.4 Sâ mânîzâde Ömer Hulûsi Efendi	24
1.5 Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi	27
1.6 Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi	30
1.7 Çerkez Halil Efendi	33
1.8 Yâsincîzâde Abdülvehhâb Efendi	36
1.9 Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi.....	39
1.10 Kadîzâde Mehmed Tâhir Efendi	41
İKİNCİ BÖLÜM.....	48
2. II. MAHMUD DÖNEMİNDE YAPILAN İSLAHATLARDA ŞEYHÜLİSLÂMLARIN ROLÜ	48
2.1 İdarî ve Siyasî Alanda.....	51
2.2 Askerî Alanda.....	63
2.3 Ekonomik Alanda	74
2.4 Eğitim-Öğretim Alanında	76
2.5 Sosyal ve Kültürel Alanda	81
SONUÇ.....	85
KAYNAKLAR.....	89
EKLER.....	94

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1. II. Mahmud Döneminde Görev Yapan Şeyhülislâmlar.	44
---	----

FOTOĞRAF LİSTESİ

Sayfa

Fotoğraf 1.1. Şeyhülsîlâm Arapzâde Ârif Efendi'ye ait bir fetvâ.	18
Fotoğraf 1.2. Şeyhülsîlâm Sâlihîzâde Ahmed Esad Efendi'ye ait bir fetvâ	20
Fotoğraf 1.3. Şeyhülsîlâm Dürrîzâde Abdullah Efendi'ye ait bir fetvâ	23
Fotoğraf 1.4. Şeyhülsîlâm Sâ mânîzâde Ömer Hulûsi Efendi'ye ait bir fetvâ...26	
Fotoğraf 1.5. Şeyhülsîlâm Çelebizâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi'ye ait bir fetvâ	29
Fotoğraf 1.6. Şeyhülsîlâm Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi'ye ait bir fetvâ ..32	
Fotoğraf 1.7. Şeyhülsîlâm Çerkez Halil Efendi'ye ait bir fetvâ.....	35
Fotoğraf 1.8. Şeyhülsîlâm Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi'ye ait bir fetvâ..38	
Fotoğraf 1.9. Şeyhülsîlâm Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi'ye ait bir fetvâ.....	40
Fotoğraf 1.10. Şeyhülsîlâm Kadîzâde Mehmed Tâhir Efendi'ye ait bir fetvâ..43	

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

AE. SMHD.II	: Ali Emiri Tasnifi Mahmud II Evrakı
BAİBÜ	: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Bk.	: Bakınız
BOA	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C. ADL.	: Cevdet Tasnifi Adliye Evrakı
C. As.	: Cevdet Tasnifi Askeriye Evrakı
C. SH.	: Cevdet Tasnifi Sıhhiye Evrakı
ed.	: Editör
HAT	: Hatt-ı Hümayûn
Hız.	: Hazreti
MŞH.FTV.	: Meşihat Fetvâlar
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik Eden
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
vb	: Ve benzeri

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamızın her aşamasında kullandığım kaynakları temin noktasında yapmış oldukları yardım ve desteklerine minnettar olduğum Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fuat Sezgin Kütüphanesi yönetici ve çalışanlarına çok teşekkür ederim. Lisans eğitimimden itibaren İslâm Tarihi ve Osmanlı Tarihi alanında bilgi ve deneyimleriyle rehber olan, tezimin başından sonuç kısmına kadar değerli katkılarıyla bana her zaman destek veren danışmanım Doç. Dr. Talip Ayar başta olmak üzere Prof. Dr. Cahid Kara hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Tezimizin son okumalarını yaptığımız arkadaşım İsmail Şahan'a ayrıca teşekkür ederim.

Bugüne kadar yetişmemde maddi ve manevi açıdan desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen babam ve anneme, kayınpederim ve kayınvalideme bir ömür minnettar olacağım. Aynı zamanda eşim Ümmü Gülsüm Öztürk'e ve çocuklarıma çalışmam esnasında her halime sabır gösterip anlayış ve sevgileriyle destekledikleri için minnet ve şükran duygularımı ifade ederim.

Necmi ÖZTÜRK

BOLU

28/11/2023

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmada, II. Mahmud (1808-1839) döneminde görev yapan şeyhülislâmların isimleri tespit edilecek ve onların biyografileri, eğitimleri ve şeyhülislâmlık görevinde bulundukları sırada yürüttükleri faaliyetleri ele alınacaktır. Daha sonra II. Mahmud döneminde yapılan ıslahatlardan kısaca bahsedildikten sonra şeyhülislâmların hangi ıslahatlarda aktif rol oynadıkları ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

II. Mahmud, IV. Mustafa'nın (1807-1808) azledilmesinden sonra 15 Kasım 1808 tarihinde Osmanlı'nın 30. padişahı olmuştur. 1 Temmuz 1839 yılındaki vefatına kadar 31 yıl Osmanlı tahtında kalmıştır. Bu süre zarfında Osmanlı Devleti, en buhranlı dönemlerinden birini geçirmiştir. Bu dönemde, batının dünya üzerinde etkinliği artmıştır. Osmanlı Devleti ise iç ve dış unsurların etkisiyle günden güne dünya üzerindeki etkinliğini kaybetmiştir. Bu durumdan kurtulmak için bir çıkış arayan Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketleri ön plana çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki bu yenilik hareketlerinin başında Batılılaşma politikası gelmektedir. Bu sayede Batı karşısında etkili olacağını düşünen Osmanlı Devleti III. Selim (1789-1807) döneminde başlattığı yenilik hareketlerini II. Mahmud döneminde devam ettirmeye çalışmıştır. Bu yenilik hareketleriyle Osmanlı Devleti tarihi açıdan önemli bir aşama kaydetmiştir.

II. Mahmud döneminde yaşanan bu önemli gelişmeler esnasında, göreve gelen şeyhülislâmların atanmaları, azledilmeleri ve olaylara karşı tutumları önem arz etmektedir. Ayrıca şeyhülislâmların yenilik hareketleri karşısındaki tutumları araştırılması gereken diğer bir husustur. II. Mahmud döneminde ıslahat yapılması ve buna karşı yeniçerilerin isyanlar çıkarması, sonuç olarak Yeniçeri Ocağı'nın lağv edilmesi, dönemin en önemli olayları arasında yer almaktadır. Bu dönemde medreselerin yanında Batı usûlü ders veren okullar açılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde meşihat makamına bina tahsisi sûretiyle meşihat makamının daha düzenli çalışması sağlanmıştır. Bunun üzerine meşihat makamına bağlı birimler aynı bina içinde bir araya getirilmiştir. Bahsi geçen olaylar II. Mahmud döneminde şeyhülislâmlık kurumunu ve şeyhülislâmları doğrudan ilgilendiren konulardandır.

Bu yüzden araştırmada kurumsallaşmasının en önemli safhasını II. Mahmud döneminde gerçekleştirmiş olan şeyhülislâmlık makamında kimlerin bulunduğu ve yaşanan bu olaylar karşısındaki tutumlarının tespiti tezin ana amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Sınırları ve Yöntemi

II. Mahmud dönemi 1808-1839 yılları arasını kapsamaktadır ve bu yıllar Osmanlı tarihi için önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Zira bu dönemde yapılan ıslahatlar esnasında şeyhülislâmlık, kurumsallaşmada önemli bir aşama kaydetmiştir. Tezin giriş kısmında öncelikle II. Mahmud'un hayatı, kişiliği ve döneminde yürütülen faaliyetlerden kısaca bahsedilecektir. Daha sonra şeyhülislâm kavramı ve şeyhülislâmlığın tarihçesi ele alınacak, aynı kurumun Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkışı ve gelişim süreçleri incelenecektir. Bu bağlamda şeyhülislâmların göreve atanmaları, azledilmeleri, gelirleri ve kullandıkları kıyafetlerden ana hatlarıyla bahsedilecektir.

Birinci bölümde II. Mahmud döneminde görev yapan şeyhülislâmların kimler olduğu tespit edilecektir. Daha sonra onların hayatı, eğitimi, şeyhülislâmlık öncesi üstlendikleri görevler, bu makama atanmaları ve görevden ayrılışları hakkında bilgiler verilecektir. Son olarak eşleri, çocukları ve vefatıyla ilgili kaynaklarda geçen bilgiler tezin bu bölümünde yer alacaktır.

İkinci bölümde ise II. Mahmud'un saltanatı döneminde yaptığı ıslahatlara değinildikten sonra dönemin şeyhülislâmlarının sözü edilen ıslahatlara karşı tutumu dönemin kaynaklarından hareketle aktarılmaya çalışılacaktır.

Tez "tarihi araştırma yöntemi" olarak isimlendirilen bir teknikle hazırlanacaktır. Bu yöntem, bilginin üretiminde geçmiş eleştirel bir gözle incelemeyi, tarihî açıdan tespitleri, analiz ve sentezi, bunlara dayanarak ele alınan konunun ne olduğunu ortaya koymayı gerektirmektedir. Dolayısıyla mevcut bilgilerin tespitine öncelik verilerek elde edilen bilgilerle birlikte olabildiğince daha önce temas edilmemiş konuların açığa çıkarılmasına özen gösterilecektir. Elde edilen bilgilerin ilmî yönü değerlendirilecek ve doğruluğu tespit edilen bilgiler sistematik bir şekilde araştırmada yer alacaktır. Tarih disiplininin sınırları içerisinde yapılan bu araştırmada geçmiş zamanda yaşanmış olay ve olgu örgüsüne dair bilgiler taranacak, konuların kurum ve kişilerle olan ilişki ağı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda konuya katkı sağlayacak olan arşiv belgeleri, birinci el kaynaklar, dönem üzerine yapılan inceleme ve araştırmalar, yine

döneme ait süreli yayınlar gibi yazılı kaynaklar taranarak; II. Mahmud Dönemi'nde yapılan ıslahatlar, dönemin şeyhülislâmlarının biyografileri ve şeyhülislâmların ıslahatlardaki rolü, konular halinde tarihsel bağlamını koruyarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Araştırma boyunca II. Mahmud dönemi şeyhülislâmlarının kimler olduğu ve şeyhülislâmların yapılan ıslahatlarda hangi rolleri üstlendiği sorusunun cevabı aranacaktır.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışma esnasında arşiv kaynaklarına, kaynak eserlere, inceleme ve araştırmalara, elektronik kaynaklara başvurulmuştur. Araştırmanın arşiv kaynakları başlığı altında Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgelerin; kaynak eserler başlığına altında ise tarih kaynaklarının, biyografilerin, sözlüklerin, salnâmelerin ve süreli yayınların bilgilerine ulaşılabilecektir. İnceleme ve araştırmalar başlığı altında ise kitap, tez, makale ve ansiklopedi maddelerinin bilgileri bulunmaktadır.

Tezde kullanılan arşiv malzemelerinin temini için Osmanlı Arşivi'ne müracaat edilmiştir. Osmanlı Arşivi'nin dijital kataloğunda yapılan arama sonucunda, tez konusuna kaynaklık eden belgelerin farklı tasniflerin alt fonlarında yer aldığı tespit edilmiştir. Söz gelimi Ali Emîri tasnifindeki belgelerde, tezde ismi geçen kişilere paye verilmesine değinilmiştir. Cevdet tasnifinin adliye fonunda yer alan belgelerde rütbe ve paye tevcihine, askeriye alt fonunda paşa rütbesi takdimine ve sıhhiye alt fonunda ise tıp ve cerrah okullarının açılmasına değinilmiştir.

Şeyhülislâmların verdiği fetvâlara örnek niteliğindeki belgelere Meşihat Fetvâlar tasnifinden ulaşılmıştır. Benzer şekilde meşihat makamına yapılan atamalar konusunda da Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrâkı fonuna müracaat edilmiştir. Araştırmada en fazla belgenin kullanıldığı Hatt-ı Hümayûn fonunda, şeyhülislâmlar başta olmak üzere tezde ismi geçen kişilerin makamlara atanmaları, yeni ihdas edilen kurumlara isim belirlenmesi, eleman ve malzeme temini, farklı konularda şeyhülislâmların fetvâları, şeyhülislâmlığa bina tahsîsi ve yapılan ıslahatların ayrıntıları ele alınmıştır. Sonuç itibarıyla Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler araştırmaya önemli katkı sağlamış, özellikle ferman ve fetvâlar birçok konuda kaynak olmuştur. Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgeler, araştırma içerisinde az sayıda gözüke de belgelerin değeri ana kaynak olması açısından çok önemlidir.

Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgelerin hicrî ve rûmî tarihleri milâdî takvime çevrilmiştir. Metot açısından belgede belirtilen hicrî/rûmî tarihe yer verilmeden sadece milâdî tarih kullanılmıştır. Tarihleri milâdîye çevirirken, Türk Tarih Kurumu'nun elektronik ortamında kullanılan Tarih Çevirme Kılavuzu'ndan¹ istifade edilmiştir.

Osmanlı Arşivi'nden sonra araştırmamıza en büyük katkıyı şüphesiz kaynak eserler şeklinde nitelendirilen çalışmalar sağlamıştır. Bu eserler arasından ön plana çıkan kaynak Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tarih*'i olmuştur. II. Mahmud döneminin ilk on sekiz yılına temas etmesi yönüyle birçok önemli bilgi bu çalışmadan elde edilmiştir. Özellikle ıslahat faaliyetleri için dönüm noktası olan yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar yapılan uygulamalara dair bilgileri Ahmed Cevdet Paşa eserinde zikretmiştir. Bu zaman esnasında II. Mahmud'un tahta çıkışı, Sened-i İttifâk'ın imzalanması ve sonrasında yapılan ıslahatlar için bilgiler sözü edilen çalışmadan temin edilmiştir. Yeniçeriliğin kaldırılması esnasında *Tarih-i Cevdet*'le beraber faydalanılan bir diğer önemli kaynak Sahrîrâr Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi'nin *Tarihi*'dir. Askerî alanda yapılan ıslahatlardan bahsederken büyük ölçüde bu çalışmaya başvurulmuştur. Ayrıca ıslahatların yoğun bir şekilde yapıldığı döneme kaynaklık etmesi açısından Ahmed Lutfi Efendi'nin *Lutfî Tarihi* isimli eserinin katkısı fazla olmuştur.

Kaynak eser olarak kullandığımız bir başka kategori ise biyografi eserleridir. Bu eserlerden ilki Osmanlı'da görev yapan Şeyhülislâmların hayatlarını konu alan Ahmed Rifat Efendi'nin eseri *Devhâtü'l-Meşâyih*'tir. Ayrıca şeyhülislâmların biyografilerine yer verirken müracaat edilen bir başka eser *İlmiye Salnâmesi*'dir. Ayrıca Mehmed Süreyyâ'nın *Sicilli Osmânî* isimli eseri de şeyhülislâmlar hakkında değerli bilgilerin teminine olanak sağlamıştır.

II. Mahmud dönemiyle ilgili birçok araştırmanın yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı Devleti'nde bir dönüm noktası olan II. Mahmud döneminde yapılan ıslahatların şer'î kaidelere uygunluğunun denetlenmesi ve şeyhülislâmların ıslahatlar üzerindeki rollerinden bahseden bir araştırmayla karşılaşılmamıştır.

Diğer taraftan II. Mahmud dönemine, bu dönemde yapılan ıslahatlara, görev yapan Şeyhülislâmlara, yaşanan savaflara ve isyanlara dair birçok araştırma

¹ *Tarih Çevirme Kılavuzu* (<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> Erişim 18 Kasım 2023).

yapılmıştır. Bu araştırmalardan bazıları kitap, tez, makale ve ansiklopedi maddeleri halinde araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Bu bağlamda Esra Yakut'un *Şeyhülislâmlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İlhami Yurdakul'un *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* ve Abdülkadir Altunsu'nun *Osmanlı Şeyhülislâmları* isimli eserlerinden önemli ölçüde istifade edilmiştir. Ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin konuyla ilgili maddelerine de başvurmaktan geri durulmamıştır.

Buraya kadar zikredilen çalışmaların yanısıra kaynakçada yer alıp da burada temas edilemeyen diğer çalışmaların tez konusuna önemli katkılar sağladığı ve yol gösterici rol oynadığını belirtmeden geçmemek gerekir. Bu bağlamda “II. Mahmud Dönemi Şeyhülislâmları ve Islahatlara Etkileri” adlı araştırmamızda arşiv kaynaklarına, kaynak eserlere, inceleme ve araştırmalardaki bilgilere müracaat edilerek kaynak zenginliğine olabildiğince özen gösterilmiştir.

Osmanlı Padişahı II. Mahmud

II. Mahmud, 20 Temmuz 1785 yılında doğmuştur. Babası 27. Osmanlı padişahı olan I. Abdülhamid (1774-1789), annesi Nakşidil Sultan'dır. Doğumundan itibaren “Adlî” mahlası kendisine verilmiş ve ayrıca “Büyük” sıfatıyla anılmıştır.²

II. Mahmud, babası I. Abdülhamid vefat ettiğinde yaklaşık 4 yaşındaydı. Ağabeyi IV. Mustafa ise 9 yaşındaydı. Babası I. Abdülhamid'in ölümünden sonra tahta geçen amcası III. Selim'in herhangi bir çocuğunun olmaması sebebiyle IV. Mustafa ve II. Mahmud kendisine veliaht olmuşlardır. III. Selim, veliahtlarından II. Mahmud'la yakından ilgilenmiş ve iyi bir eğitim alması için elinden geleni yapmıştır. II. Mahmud'un en önemli hocaları arasında Anber Mehmed Ağa, Mehmed Bey ve Tayyar Efendi bulunmaktadır. Bununla birlikte II. Mahmud'un hat hocaları Kebecizâde Mehmed Vasfî Efendi ve kazasker Mustafa Râkım Efendi olmuştur. Musiki konusunda ney çalmayı bizzat III. Selim'den öğrenmiş, padişahlığı esnasında kazasker Tosyalı Mustafa İzzet Efendi'den de ney eğitimi alarak kendisini bu sanat dalında geliştirmiştir. II. Mahmud, özellikle siyasi

² Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311), 1/73; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 5/142.

ilimler ve politika alanında III. Selim'den ders almıştır. Arapça ve Farsça'nın yanında Fransızca da öğrenmiştir.³

II. Mahmud, 1808 yılında Osmanlı tahtına oturduktan sonra devlet işlerini bizzat takip eden ve en küçük ayrıntıyı dahi gözardı etmeyerek muhatablarını dikkatle dinleyen bir padişah olmuştur. Yazışmalarda kullanılan dilin anlaşılır ve yalın olmasına önem vermiştir. Diplomatik dilini geliştirmeye çalışmış, yabancı devletlere gönderilecek bazı resmî belgeleri bizzat kendisi kaleme almıştır. Bâbîâlî'ye yabancı devletlerden gelen evrakların tercümelerini ve dil yönünü incelemeye çalışmıştır. Güzel konuşma ve yazma hassasiyeti konusunda Mustafa Reşid'den etkilendiği söylenmektedir. Kendisi hakkında yabancı basında çıkan haberleri takip etmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın propaganda yapmak için bastığı gazeteyi örnek alarak o da aynı yöntemi uygulamış ve resmî bir gazete çıkartmıştır. Dirayetli, azimli ve çalışkanlığının yanında sakinliği ve cesaretiyle birçok meselede başarılı olmuştur. Devlete karşı işlenen suçları affetmemiş ancak şahsî kızgınlıklarını affedecek kadar âlicenaplık göstermiştir. Aylar önce okuduğu raporlardaki olayları ve bu olaylarda adı geçen şahısları hatırlayacak kadar da hafızasının kuvvetli olduğu söylenmektedir.⁴

II. Mahmud saltanatta kaldığı süre boyunca devletin ayakta kalması için mücadele vermiştir. “Gâile-i saltanattan usandım” diyecek kadar yoğun çalışmış ve bunun sonucu olarak ciddi sağlık sorunları yaşamıştır. Hastalandığına dair haberlerin duyulmasını önlemek için Avrupalı doktorların tedavisine başvurulmamış ve teşhis konulmakta geç kalınmıştır. Sağlık durumunun ağırlaşması üzerine hava değişimi için Çamlıca'daki yazlık konağa nakledilmiş ve halka sıhhatinin iyi olduğu söylenmiştir. Oğlu Abdülmecid, eşi Bezmiâlem Sultan, damadı Halil Paşa ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye Reisi Hüsrev Paşa ile helalleşmiştir. Oğlu Abdülmecid Han'a devlet işleriyle ilgili vasiyette bulunmuş ve 28 Haziran 1839 günü vefat etmiştir. Ayaklanma çıkacağı endişesiyle ölümü 30 Haziran'a kadar gizlenmiş, bu sırada şehirde güvenlik tedbirleri alınmıştır. Cenazesi 1 Temmuz'da, Topkapı Sarayı'nda ikindi namazından sonra yapılan cenaze merasiminin ardından defnedilmiştir. Yapılan resmî merasime çok kalabalık müslüman ve gayri müslim halk kitlesi katılmıştır. Bugün İstanbul Fatih'te bulunan Yeniçeriler caddesi üzerinde bulunan türbesine defnedilmiştir.

³ Yılmaz Öztuna, *II. Sultan Mahmud* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2011), 17-18.

⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/73.

On yedi eşi bulunduğu belirtilen II. Mahmud'un otuz altı çocuğu olmuş, ancak bunların büyük bir kısmı küçük yaşlarda vefat etmiştir. Vefatının ardından sadece Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz, Sâliha, Atıyye, Hatice ve Âdile isimli çocukları hayatta kalmıştır.⁵

II. Mahmud tahta geçmeden önce kendisinin yetişmesinde büyük katkıları bulunan Sultan III. Selim 29 Mayıs 1807 tarihinde tahttan azledilmiştir. Daha sonra tahta Sultan IV. Mustafa geçmiştir. Ancak bir yıl sonra 28 Temmuz 1808 tarihinde Alemdar Mustafa Paşa tarafından başlatılan isyan neticesinde IV. Mustafa tahttan indirilmiştir. İsyancılar III. Selim'i yeniden tahta geçirmek istemişlerdir. IV. Mustafa taraftarları bu duruma engel olmak için III. Selim'i ve II. Mahmud'u öldürölmek amacıyla harekete geçmişler, III. Selim katledilmiş ancak II. Mahmud orada bulunan hizmetliler sayesinde öldürölmekten kurtulmuştur. Daha sonra 28 Temmuz 1808 tarihinde Osmanlı'nın 30. padişahı olarak tahta çıkmıştır.⁶

II. Mahmud'un tahta çıktığı dönem, isyan ve ayaklanmaların sıkça yaşandığı, toplumda kargaşanın ve düzensizliğin hakim olduğu bir süreçti. Bunların başında yeniçeri isyanları ve merkezî idareyi zaafa uğratan âyanların başıbozuk hareketleri gelmektedir. Ayrıca Sırp ve Yunan ayaklanmaları, İran ve Rusya ile yapılan savaşlar ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, döneminin en önemli meseleleridir.⁷

II. Mahmud dönemi değerlendirilirken Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar (1826) geçen zaman, ilk dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde ocak mensubu kimseler çıkarlarını toplum düzenini bozmak üzerinde kurmuşlardır. Bu kişiler askerî ve ilmiye sınıfı içerisinde bulunan, Anadolu ve Rumeli âyanlarının desteklediği ıslahat karşıtı bir gruptur. II. Mahmud, başta âyanlarla yaptığı mücadeleler sonucunda merkezi idareyi güçlendirmeyi amaçlamıştır. 1832 yılında âyanların merkezi idare üzerindeki baskıları büyük ölçüde bitmiştir.⁸

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra 13 yıl sürecek ikinci dönemi başlayan II. Mahmud bu dönemde yoğun bir ıslahat faaliyeti yürütmüştür. Bu

⁵ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/73-74; Kemal Beydilli, "Mahmud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/352-357; Yılmaz Öztuna, *II. Sultan Mahmud* (İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2011), 12-19.

⁶ Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, thk. Neşet Çağatay (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 4/53.

⁷ Beydilli, "Mahmud II", 27/352-357.

⁸ Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, 4/51-52.

devirde devlet kademelerinde yapılan ıslahatlardan idari alanda, mahalle ve köyler için muhtar seçimleri yapılmıştır. Devletin işlerinin düzenli şekilde yürümesi amacıyla nâzırlıklar tahsis edilmiştir. Ayrıca devlet işlerinin görüşülmesi ve gerekli ıslahatların belirlenmesi için meclisler kurulmuştur.⁹

II. Mahmud döneminde yapılan en önemli ıslahatlar askerî alanı kapsamaktadır. Başta Sekbân-ı Cedîd ve Eşkinci Ocağı denemeleri olmuş ancak bu girişimler çok kısa sürmüştür. Daha sonra Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, yerine Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediyye ordusu kurulmuştur. Askerî alanda yapılan bu ıslahatlara ek olarak askerinin idarî kadrolarını yetiştirecek okullar açılmıştır.¹⁰

II. Mahmud dönemi, ekonomi alanında bir dönüm noktası olmuştur. Alınan askerî yenilgiler ekonominin bozulmasına neden olmuş ve bu durumu düzeltmek için Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması, İngiltere ile Balta Limanı Antlaşması yapılmıştır. Ayrıca sikkelerde tağşiş¹¹ yapılarak ekonomi ayakta tutulmaya çalışılmıştır.¹²

II. Mahmud döneminde önemli ıslahatlarının yapıldığı bir diğer alan ise eğitimidir. Osmanlı'da var olan sıbyân mektepleri bu dönemde ıslah edilmeye çalışılmıştır. Bunun üzerine rüşdiye mektepleri açılmıştır. Adlî, idârî ve askerî alanda eğitim kurumları tahsis edilmiştir. Ayrıca başta askerinin ihtiyacını karşılamak amacıyla tıp ve cerrah okulları faaliyete geçmiştir.¹³

Sosyal alanı kapsayan ıslahatlara gelince ise kıyafet kanunu çıkarılmış ve idareciler başta olmak üzere memurların giymesi gereken kıyafetlere bir düzenleme getirilmiştir. İlk kez toplu bir nüfus sayımı yapılmıştır. Telgraf çalışmaları başlatılarak haberleşme alanında büyük bir adım atılmıştır. Son olarak devlete ait bir gazete basılmış ve ıslahat faaliyetlerinin halka duyurulması sağlanmıştır.¹⁴

⁹ Öztuna, *II. Sultan Mahmud*, 18-21.

¹⁰ Ahmet Yavuz Şahin, *Sultan II. Mahmud Dönemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans, 2009), 124-151.

¹¹ Sikke tağşişi, akçenin ayar ve tartısını düşürmek anlamına gelir. Ancak bu iş daha ziyade tartı üzerinden yapılmıştır. Bk. Halil Sahillioğlu, “Akçe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/224-227.

¹² Nurdal Ayras, *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010), 80-87.

¹³ Ayras, *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, 88-116.

¹⁴ Ruveyda Nida Yıldırım, *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans, 2006), 44-56.

Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık

Şeyhü'l-islâm kelimesi “Şeyh” ve “İslâm” kelimelerinden oluşan bir terkiptir. Tamlamanın ilk kelimesi olan “şeyh” reis, bilge ve yaşlı kimse anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Bu tamlama ilk defa 10. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve o dönemde önde gelen ulemâ ve sûfîler için bir şeref unvanı olarak kullanılmıştır.¹⁶ Yine aynı dönemde âlimlere İslâm kelimesinin önüne sıfatlar getirilerek “imâdü'l-islâm”, “behâü'l-islâm”, “fahrü'l-islâm”, “hüccetü'l-islâm”, “rüknu'l-islâm”, “şemsü'l-islâm”, “zeynü'l-islâm” gibi unvanlar verilmiştir. Ancak bu unvanlar şeyhülislâm gibi yaygınlaşmamıştır.¹⁷

Bu yüzyılda Selçuklular bir çok âlimin yaşadığı Merv şehrine Ebu Ali Hasan el-Manî'yi bu unvanla atamış ve kendisine şehrin reisi unvanını vermişlerdir. Diğer taraftan bu dönemde mezheplerin önde gelen âlimlerine bu isimler verilmiştir. Bir başka islâm ülkesi olan Memlükler'de ise şöhretli fıkıh âlimlerine ve İslâm dünyasında müftülere şeyhülislâm unvanı verilmiştir. Ayrıca şeyhülislâm unvanı taşıyan âlimler Orta Asya ve Çin'in büyük şehirlerinde fetvâ göreviyle beraber medreseleri teftiş etmişler okutulacak dersleri belirlemiş ve kadırlara yardımcı olmuşlardır. Safevî Devleti'nde ise dinî mahkemenin reisine şeyhülislâm unvanı verilerek kendisine resmî bir mahiyet kazandırılmış ve şeyhülislâmlık sadrüssudûr tarafından atanan bir makam haline gelmiştir. Bu unvan genel olarak bir şehrin veya bir mezhebin önde gelen âlimleri için kullanılmıştır.¹⁸

Şeyhülislâm unvanı Horasan bölgesinin bazı şehirlerinde bulunan âlimler için 10. yüzyılda kullanılmıştır. Selçuklu Devletinde de kullanılan bu tabir Anadolu Selçukluları vesilesiyle Anadolu coğrafyasında kullanılmaya başlamıştır. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Anadolu'nun önemli şehirlerinde şeyhülislâm tabiri fetvâ veren âlimler için kullanılmaya devam etmiştir. Şeyhülislâmlık, uzun zaman İslâm devletlerinde makam ve unvan olarak kullanılmış ancak Osmanlı Devleti'nde bir müessese haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde şeyhülislâm tabirinin kullanıldığı görülmemiş ancak fetvâ alma geleneğinin ilk defa Osman Gazi (1302-1324) döneminde uygulandığı

¹⁵ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 792.

¹⁶ Murat Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık* (Ankara: Beyan Yayınları, 2002), 29.

¹⁷ *İlmîye Salnâmesi* (İstanbul: Matbaa-i Âmîre, 1334), 304.

¹⁸ Esra Yakut, *Şeyhülislâmlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 24-26; Mehmet İpşirli, “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/91-96.

bilinmektedir. Osman Gazi önemli kararlar vermesi gerektiğinde meselenin şer‘î uygunluğu konusunda Şeyh Edebâli’den fetvâ talep etmiştir. Şeyh Edebâli’nin ölümünden sonra Dursun Fakih bu vazifeyi sürdürmüştür. Ancak Şeyh Edebali için şeyhülislâm unvanı kullanılmamıştır. I. Murad (1362-1389) döneminde Evrenos Bey’e yazılan fermanda Elvan Fakih adında bir âlim için şeyhülislâm tabiri kullanılmış ancak hakkında başka bir kayıt bulunmamıştır. “Müftilenâm” unvanı verilen bu makama zamanla Meşihat veya Meşihat-ı İslâmiyye denilmiştir.¹⁹

Şeyhülislâmlığın kuruluş tarihi ve ilk defa kimin bu makamda görev aldığı konusunda görüş farklılıkları bulunmaktadır. Şeyhülislâmlık makamının ilk ortaya çıktığı tarih II. Murad (1421-1444, 1446-1451) dönemi olarak kabul edilmektedir. Buna göre 1425 yılında Bursa müftülüğüne Molla Fenârî’nin tayin edilmesi şeyhülislâmlığın başlangıcı olarak kabul edilir. Bir başka görüşe göre ise Fatih döneminde, İstanbul’un fethi ve başkentin İstanbul’a taşınmasıyla şeyhülislâm unvanı İstanbul müftüsü için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu makama ilk atanan Hızır Bey olmuştur.²⁰

Şeyhülislâmlık makamını Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde şer‘î mahkemelere nezaret etmesi için Zenbilli Ali Efendi’nin atanmasıyla başlatılanlar da vardır. Daha sonra bu makama atanan İbn Kemal ve Ebüssuûd Efendi dönemlerinde şeyhülislâmlık makamı kadıaskerlerin önüne geçmiştir.²¹ Bu dönemde ilmiye sınıfı, hiyerarşik bir yapıya kavuşturulurken şeyhülislâm da yönetim içerisinde yetkin bir konuma sahip olmuştur. 19. yüzyılda idarî alanda yapılan ıslahatlar şeyhülislâmlıkta da bir takım değişikliklere yol açmıştır. Öncelikle şeyhülislâmlar bu döneme kadar kendi konaklarını makam olarak kullanmaktaydılar. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla Ağa Kapısı olarak kullanılan bina şeyhülislâmlara tayin edilmiş ve ilgili birimler bu binaya taşınmışlardır. İdarî alanda değişiklikler yapılırken divanların kaldırılmasıyla birlikte kabine sistemine geçilmiş ve şeyhülislâm kabinenin daimi üyesi olmuştur.²²

Şeyhülislâmlık makamına atama yapılırken tayin edilecek kimselerin belli vasıfları taşımasına dikkat edilmiştir. Şeyhülislâmlık makamına ilmiye sınıfı içerisinde atamalar yapılmıştır. Şeyhülislâmlar, belli bir düzeyde eğitim görmüş

¹⁹ Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, 37-38.

²⁰ Yakut, *Şeyhülislâmlık*, 27-29.

²¹ Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü’l-vukûât*, İstanbul, 1327, 1/114.

²² İpşirli, “Şeyhülislâm”, 39/91-96.

ve tecrübeli olan ilim ehli arasından sadrazamın teklifi ve padişahın onayıyla göreve getirilmişlerdir. Ebüssuûd Efendi Rumeli kazaskerliğinden şeyhülislâmlığa tayin edilen ilk âlim olmuş ve bu durum genel bir uygulama haline gelmiştir. Kazaskerliğe atamalar ise belirli düzen içerisinde gerçekleşmiştir. Önce kadılık vazifesinde bulunan kimseler bilâd-ı erbaa olarak adlandırılan Edirne, Bursa, Şam, Mısır ve Filibe kadılığına atanırlardı. Bilâd-ı erbaada görev yapan kimseler yükselmeleri neticesinde haremeyn mevleviyeti olan Mekke ve Medine kadılıklarına getirilirlerdi. Mekke kadılığından İstanbul kadılığına atananlar, daha sonra Anadolu kazaskerliğine tayin edildikten sonra Rumeli kazaskeri olurlardı. Ancak bu makamlara tayinde belirtilen silsile takip edilmiş olsa da bazen fiilî atamalar yerine o makamın pâyesi tevcih edilerek rütbelerde yükseltmeler olabilmekteydi. Genel itibarıyla bahsetmeye çalıştığımız bu tayin hiyerarşisi gözetilmekle birlikte zaman zaman istisnâî durumlarla da karşılaşmıştır. Ancak sonuçta kazaskerlik derecesine ulaşan herkes potansiyel şeyhülislâm adayı olarak görülmüştür.²³ Osmanlı Devleti'nde 131 isim şeyhülislâmlık vazifesini üstlenmiştir. Bu makamda en uzun süre görev yapan kimseler Ebüssuûd Efendi ve Zenbilli Ali Efendi'dir. En kısa süre görev yapan kimseler ise 13 saat civarında görev yapan Memikzâde Mustafa Efendi ve ikinci kez atandığı makamda bir gün görev alan Samânîzâde Ömer Hulûsi Efendi'dir.²⁴

Şeyhülislâmların yaşlılık başta olmak üzere farklı sebeplerden dolayı görevlerinden azledildiği görülmüştür. Kanuni Sultan Süleyman döneminde şeyhülislâm olan Çivizâde Muhyiddin Efendi, İbni Arabi ve Mevlana Celaleddin Rûmî'nin görüşlerini eleştirmesi üzerine ulemânın tepkisini çekmiştir. Rumeli kazaskeri olan Ebussuud Efendi başta olmak üzere ulemânın gösterdiği tepki sebebiyle şeyhülislâmlıktan azledilen ilk kişi Muhyiddin Efendi olmuştur.²⁵ Azledilen şeyhülislâmların yanında idam edilen şeyhülislâmlar da bulunmuştur. IV. Murad (1623-1640) döneminde şeyhülislâmlık yapan Ahîzâde Hüseyin Efendi idam edilen şeyhülislâmlar arasındadır. IV. Murad, Bursa'ya yaptığı bir yolculuk esnasında İznik kadısını idam ettirmesi üzerine şeyhülislâm olan Hüseyin Efendi bu konu hakkında vâlide sultana bir şikayet mektubu göndermiş, padişahın uygulamasının ağır olduğu ve bu konuda padişaha nasihat etmesini istemiştir.

²³ Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, 267-274.

²⁴ Yakut, *Şeyhülislâmlık*, 39-40.

²⁵ Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl* (İstanbul, 1293), 19-20; *İlmiyye Salnâmesi*, 361.

Şeyhülislâma muhalif olan kimseler ise şeyhülislâmın padişahı hal edeceği söylentisini halk arasında yayılmıştır. IV. Murad, bu olay üzerine Hüseyin Efendi'yi önce sürgüne yollamış, ardından bu kararından vazgeçerek yola çıkmadan hemen önce idam ettirmiştir.²⁶

Bir başka idam edilen şeyhülislâm ise IV. Mehmed (1648-1683) döneminde şeyhülislâmlık makamına atanan Hocaîade Mesud Efendi'dir. Mesud Efendi, şeyhülislâmlık vazifesini yürütürken yeniçerilerle kurduğu yakınlık sebebiyle devlet ricalinden bazı kimselerin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu kimseler Mesud Efendi'nin padişaha darbe yapacağı söylentisini halk arasında yaymışlardır. Bu nedenle görevden azledilen Mesud Efendi Diyarbakır kadılığına atanmıştır. Yol güvenliği için asker toplaması, padişah tarafından darbe girişimi olarak algılanmış ve idam edilmesine sebep olmuştur.²⁷

Osmanlı'da idam edilen son şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'dir. II. Mustafa döneminde şeyhülislâm olan Feyzullah Efendi, ilmiye sınıfı üzerinde bir egemenlik kurmuş, önemli makamlara yakınlarını atamıştır. Aynı zamanda çocuklarını yerine vekil olarak bırakması, ulemâ ve yeniçerilerin tepkisini çekmiştir. Feyzullah Efendi Edirne'de bulunduğu sırada İstanbul'da yeniçeriler bir isyan başlatmışlardır. İsyan büyümüş ve II. Mustafa padişahlıktan azledilmiştir. Yerine III. Ahmed tahta çıkmış ve isyan devam etmiştir. Bu olaylar üzerine Feyzullah Efendi, Edirne'de çocuklarıyla beraber tutuklanmış ve hapsedilmiştir. Yeniçeriler şeyhülislâmlığa atanan İmam-ı Sultanî Mehmed Efendi'den aldıkları fetvâ neticesinde Feyzullah Efendi'yi katletmişlerdir.²⁸

Osmanlı devlet hiyerarşisinde şeyhülislâmın konumunu gösteren ilk belge *Fâtih Kānunnâmesi*'dir. Bu belgede şeyhülislâmın ulemânın reisi olduğu ve şeyhülislâmın teşrifatta vezîriâzamdan önce geldiği ifade edilmiştir.²⁹ Padişah hocası teşrifatta şeyhülislâmın önünde gelmiş ve padişah hocası şeyhülislâm olursa kendisine aynı zamanda "câmiu'r-riyâseteyn" unvanı verilmiştir. Bu unvana Hoca Sâdeddin Efendi, Seyyid Feyzullah Efendi ve Hasan Fehmi Efendi sahip olmuşlardır. Şeyülislâmlara verilen başka bir unvan ise "Beyefendi" unvanıdır. Bu unvan paşa torunu olan şeyhülislâmlara verilmiştir. İvazpaşazâde

²⁶ *Devhatü'l-meşâyih*, 49-50; *İlmiyye Salnâmesi*, 447.

²⁷ *Devhatü'l-meşâyih*, 65-66; *İlmiyye Salnâmesi*, 469-470.

²⁸ *Devhatü'l-meşâyih*, 74-76; *İlmiyye Salnâmesi*, 491-493.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 182; Yakut, *Şeyhülislâmlık*, 28.

İbrâhim, Ârif Hikmet, Ahmed Muhtar, Pîrîzâde Mehmed Sâhib Molla ve Dürrîzâde Abdullah Efendiler bu unvanı almışlardır. Padişahlar, hatt-ı hümayûnlarında şeyhülislâmlar için genel olarak “efendi dâîmiz” hitabını kullanmışlardır.³⁰

Osmanlı Devleti’nde görev yapan şeyhülislâmların gelirleri ve gelir kalemlerinde değişiklikler olsa da devlet adamları içerisinde en yüksek gelire sahip olan kimseler arasında yer almışlardır. Devletin kuruluş yıllarında şeyhülislâmların geliri hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla beraber 1495 yılında Alâeddin Arabî Efendi şeyhülislâm olduğunda yevmiyesinin 100 akçe olduğu belirtilmektedir. Ebüssuûd Efendi, 200 akçe yevmiye alırken Kanûnî Sultan Süleyman’a tefsirini takdim ettikten sonra yevmiyesi 600 akçeye çıkarılmıştır. 16. yüzyılda bu göreve atanan Bostanzâde Mehmed Efendi’ye 50.000 akçelik arpalık verilmesi yeni bir uygulamanın başlangıcı olmuştur. Arpalık; yeni başlayan memurlara verilen geçim ödeneği, görevden alınan veya emekliye ayrılan memurlara verilen maaş benzeri bir uygulamadır.³¹ 17. ve 18. yüzyıllarda şeyhülislâmların nezaret ettikleri vakıf gelirleri, aynî tayinatlar, atıyye ve hediyeler, bohça-bahâ, muhzır müjdeleri ve tayin-tevcih harçları yeni gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Tanzimat döneminde yapılan düzenlemeyle şeyhülislâmlara maaş tahsis edilmiştir.³²

Şeyhülislâmlar görevden azledildikten sonra da kendilerine maaş veya arpalık tahsis edilmiştir. Vefat etmesi halinde gelirinin bir kısmı ailesine verilmeye devam etmiştir. Azledilen şeyhülislâmlara tahsis edilen arpalıklara kendileri gitmemiş yerlerine ulemâdan mevâlî nâibi denilen kimseleri göndermişlerdir.³³ Mazul şeyhülislâmlar bazı dönemlerde siyasî olaylara karışmışlardır. Özellikle bu dönemlerde şeyhülislâmların arpalıklarına gitmeleri için çaba sarfedilmiş ancak onlar İstanbul’da kalmaya devam etmişlerdir.³⁴

Şeyhülislâmların merasimlerde giydikleri birtakım özel kıyafetler bulunmaktadır. Resmî merasimlerde şeyhülislâmlar başlarına beyaz örfî kavuk takmışlardır. Seyyid olan şeyhülislâmlar da kavuğuna yeşil tûlbent sarmışlardır.

³⁰ Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, 129.

³¹ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, thk. Sevim İlğürel (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), 199-200.

³² İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı’nda Reform* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2017), 238-243.

³³ Yurdakul, *Reform*, 247-248.

³⁴ İpşirli, “Şeyhülislâm”, 39/91-96.

Cübbe olarak “ferve-i beyzâ” (samur kürklü beyaz sof) giymişlerdir. Şeyhüislâmlığa atanmaları esnasında saraya çağrılıp kendine görev tebliğatı yapıldıktan sonra bir törenle ferve-i beyzâ giydirilmiş ve konaklarında tebrikleri kabul etmişlerdir.³⁵ Diğer taraftan şeyhüislâmlar vefat ettiklerinde bir tören düzenlenerek cenaze namazları genel olarak Fâtih Camii’nde kılınmıştır.³⁶

Şeyhüislâmların görevlerinin başında fetvâ verme görevi gelmektedir. Dinî, siyasî ve idarî konularda kendilerine sorulan sorulara hanefî fikhını esas alarak fetvâ vermişlerdir. Bazen şeyhüislâmlar siyasî tartışmaların arttığı dönemlerde siyasî fetvâlar vermişler ve bu fetvâların dinî ve hukukî yönleri çok tartışılmıştır. Şeyhüislâm Hoca Abdürrahim Efendi’nin Sultan İbrâhim için önce hal fetvâsı vermesi ardından katline fetvâ vermesi ve hatta infaz esnasında bizzat bulunması bu duruma bir örnektir. Bu tür fetvâların tartışılmasının sebebi, ocak ağaları ve ulemânın talepleri doğrultusunda verilmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında Şeyhüislâm Hayrullah Efendi’nin Abdülaziz ve V. Murad’ın hal edilmesi için verdiği fetvâlar tartışmaya açıktır. Bu yüzden bazı fetvâların İslâm hukukuna göre değil gücü eline geçirenin menfaatlerini korumak amacıyla verildiği öne sürülmektedir.³⁷

Şeyhüislâmlığın ortaya çıktığı dönemden itibaren kendilerine verilen yetkilerden birisi de ilmiye sınıfının başı olması sebebiyle müftülerin atamalarını yapıyor olmalarıdır. 17. yüzyıla doğru görevlerine ek olarak hekimbaşı, müneccimbaşı ve dergâhlara şeyh atamaları olmak üzere bütün ilmiye sınıfının atamaları, şeyhüislâmın sadrazama teklifiyle yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin bürokratik gelişim gösterdiği 18. yüzyılda atamalar, çeşitli prosedürler getirilerek yapılmaya başlanmıştır.³⁸

Şeyhüislâmların diğer görevleri arasında kadı atamaları bulunmaktadır. 16. yüzyılın ortalarından itibaren 150 akçeden yukarı olan kadılıkların ataması kendilerine bırakılmıştır. 17. yüzyılda kadıasker tayinlerinin şeyhüislâmla sadrazamın istişare etmesi sonucunda belirlenmesi ve padişaha sunulmasıyla

³⁵ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, thk. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 1/322-323.

³⁶ Yurdakul, *Reform*, 253-254.

³⁷ Yurdakul, *Reform*, 283-288.

³⁸ Yakut, *Şeyhüislâmlık*, 36-38.

atama yapılmıştır. Yine 17. yüzyılda şeyhülislâma yüklenen başka bir görev nakîbü'l-eşrâf tayinleri olmuştur.³⁹

Şeyhülislâmların görevleri 18. ve 19. yüzyıllarda artmaya devam etmiş ve önemli kararların alınması için yapılan meşveret meclislerinde şeyhülislâmlar en güçlü üye olarak yerini almıştır. Bu dönemde yapılan savaş ve barış kararı, padişahların hal edilmesi gibi birçok konu meşveret meclislerinde karara bağlanmıştır. Sorunların çokluğu nedeniyle meşveret meclisleri daha sık toplanmış ve daha geniş katılım olması için kararlarda şeyhülislâm daha etkin hale gelmiştir. Meşveret meclisleri bazen şeyhülislâmların konaklarında düzenlenmiştir. Bu mecliste alınan kararların dinî ve hukukî meşrûiyetini sağlamlaştırmak amacıyla konu hakkında şeyhülislâmlar fetvâ vermiştir.⁴⁰

18. ve 19. yüzyıllarda şeyhülislâmın önemli bir başka görevi ruûs imtihanlarını yapmaktır. İmtihanların yedi yılda bir yapılması sebebiyle büyük yığılmalar olmuş ve birçok usulsüzlükler gündeme gelmiştir. Şeyhülislâmlar, imtihanlar esnasında yaşadıkları olumsuzluklar sebebiyle çok yıpratılmışlardır.⁴¹ Ayrıca Ramazan ayında padişahların katıldığı huzur dersleri yapılmış ve bu dersler için huzur hocaları belirlenmiştir. Şeyhülislâmlar bu hocaları belirlemiş ve huzur mürâfaasına başkanlık yapmışlardır.⁴² 17. yüzyıldan itibaren şeyhülislâmların cülûs merasiminden sonra padişaha kılıç kuşandırmaları bu makama büyük bir prestij kazandırmıştır.⁴³

Şeyhülislâm, Osmanlı Devleti'nde ulemânın en yüksek karar mercii ve uygulayıcısı olmuştur. II. Mahmud döneminde yapılan ıslahatlar esnasında şeyhülislâmlar önemli rol oynamışlardır. Nitekim 17. yüzyıldan itibaren şeyhülislâm atamaları yapılırken ıslahatlar konusundaki görüşleri dikkate alınmıştır. Mesela Dürrîzâde Abdullah Efendi, azledilmiş olmasına rağmen ulemânın önde gelenlerinden biri olarak Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması için hazırlanan mazbataya imza atması sebebiyle II. Mahmud'un takdirini kazanmıştır.⁴⁴ Bu örnekte olduğu gibi II. Mahmud döneminde yapılan ıslahatlara şeyhülislâmların etkisi tezimiz içerisinde ele alınacaktır.

³⁹ Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, 267-278.

⁴⁰ Yakut, *Şeyhülislâmlık*, 156-157.

⁴¹ Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, 260-262.

⁴² Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 215-217.

⁴³ Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/407-410.

⁴⁴ İpşirli, "Şeyhülislâm", 39/91-96.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. II. MAHMUD DÖNEMİ ŞEYHÜLİSLÂMLARI

1.1 Arapzâde Mehmed Ârif Efendi

Mehmed Ârif Efendi, 1739⁴⁵ veya 1740⁴⁶ yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası, I. Abdülhamid dönemi şeyhülislâmlarından Ahmed Atâullah Efendi'dir.⁴⁷

Mehmed Ârif Efendi, babasının yönlendirmesiyle küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, tahsilini tamamladıktan sonra 1757 yılında müderris olmuştur.⁴⁸ Mahreç⁴⁹ ve bilâd-ı erbaa⁵⁰ derecelerinden geçerek 1785 yılında Yenişehir-i Fener'e kadı olarak atanmıştır. Daha sonra Mekke-i Mükerreme kadılığı görevine getirilmiştir. 1789 yılında İstanbul kadısı, 1795 yılında Anadolu kazaskeri ve 1800 yılında ise Rumeli kazaskeri olarak atanmıştır. Bir süre sonra Rumeli kazaskerliğinden azledilmiş, ancak 1807 yılında bu göreve tekrar getirilmiştir.⁵¹ Göreve getirildikten kısa bir süre sonra ortaya çıkan Kabakçı Mustafa Paşa isyanıyla birlikte İstanbul'da asayiş bozulmuş ve III. Selim tahttan indirilmiştir. Ardından tahta çıkan IV. Mustafa, 21 Temmuz 1808 tarihinde Şeyhülislâm Şerifzâde Mehmed Atâullah Efendi'yi görevinden azletmiş, şeyhülislâmlık makamına Mehmed Ârif Efendi'yi atamıştır.⁵²

Kabakçı Mustafa Paşa isyanından sonra, III. Selim taraftarları IV. Mustafa taraftarlarının baskı ve zulmünden kaçarak Balkanlar'da güçlü bir ayân olan Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmışlardır. Mustafa Paşa'ya, yapılan ıslahatlardan ve III. Selim'in gayretlerinden bahsetmişlerdir. Anlatılanların ardından III. Selim'i tekrar tahta çıkarmayı düşünen Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'a gelerek

⁴⁵ *Devhatü'l-meşâyih*, 122; Ahmed Lutfi Efendi, *Lutfî Târihi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1257), 1/188; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/270; *İlmiyye Salnâmesi*, 573.

⁴⁶ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1301), 12/163; Sahhâflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, thk. Ziya Yılmaz (İstanbul: Enes Matbaacılık, 2000), 546.

⁴⁷ *Devhatü'l-meşâyih*, 120; Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/163.

⁴⁸ Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 564.

⁴⁹ Mahreç, ilmiye rütbelerinden birinin adıdır ve mahreç mevleviyeti olarak da isimlendirilmektedir. Mevleviyetler; Mahreç, Bilâd-ı hamse ve Haremeyn mevleviyetleri şeklinde sıralanmaktadır. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 2/385, 520.

⁵⁰ Bilâd-ı erbaa, Mısır, Edirne, Bursa ve Şam kadılıklarından oluşmaktadır. Bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2/520.

⁵¹ *İlmiyye Salnâmesi*, 573.

⁵² *İlmiyye Salnâmesi*, 574.

IV. Mustafa ve idarecilere baskı kurmuş ve Şeyhülislâm Mehmed Ârif Efendi'yi padişahın tahttan feragatını istediğini bildirmekle görevlendirmiştir. Bu görevi istemeyerek de olsa üstlenmek zorunda kalan Ârif Efendi, huzura çıkmış ve durumu uygun bir dille padişaha arz etmek istemiştir. Ancak padişah tarafından huzurdan kovulmuştur. Ardından Alemdar Mustafa Paşa saraya baskın yaparak IV. Mustafa'yı tahttan indirmiş ve II. Mahmud'un padişah olmasını sağlamıştır. 15 Ağustos 1808 tarihinde Mehmed Ârif Efendi de şeyhülislâmlık görevinden azledilmiştir. Böylece Ârif Efendi 7 gün IV. Mustafa, 18 gün II. Mahmud döneminde olmak üzere toplamda 25 gün şeyhülislâmlık yapmıştır. Bu makamda kısa bir süre kalmasına rağmen, görevi esnasında yaşadığı olaylardan etkilenerek sonraki yaşamı boyunca siyasi olaylardan uzak durmuştur.⁵³

Mehmed Ârif Efendi, bilgili ve güçlü hafızaya sahip bir kimsedir. Çevresi tarafından yumuşak huylu olmasının yanında vakur sahibi bir kimse olarak bilinmektedir.⁵⁴ Şeyhülislâmlık görevinden azledildikten sonra hayatını ilimle ve talebe yetiştirmekle geçirmiştir. Hat sanatıyla uğraşan hatta ta'lik türü yazı çeşidinde kendini geliştiren Mehmed Ârif Efendi'nin Ravza-i Mutahhara'ya göndermek için on adet Kur'ân-ı Kerim yazdığı bilinmektedir.⁵⁵

Mehmed Ârif Efendi, 14 Mayıs 1826 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. İstanbul, Fatih, Çarşıkapı'da bulunan Sinan Paşa Medresesi avlusundaki mezarlığa, babası Şeyhülislâm Ahmed Ataullah Efendi'nin ve aile efradının yanına defnedilmiştir. Eşi Hatice Hanım kendisinden uzun seneler sonra 1865 yılında vefat etmiştir. Her iki oğlu Mehmed Hamdullah Efendi ve Mehmed Sadullah Efendiler de ilmiye sınıfında Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmişlerdir.⁵⁶

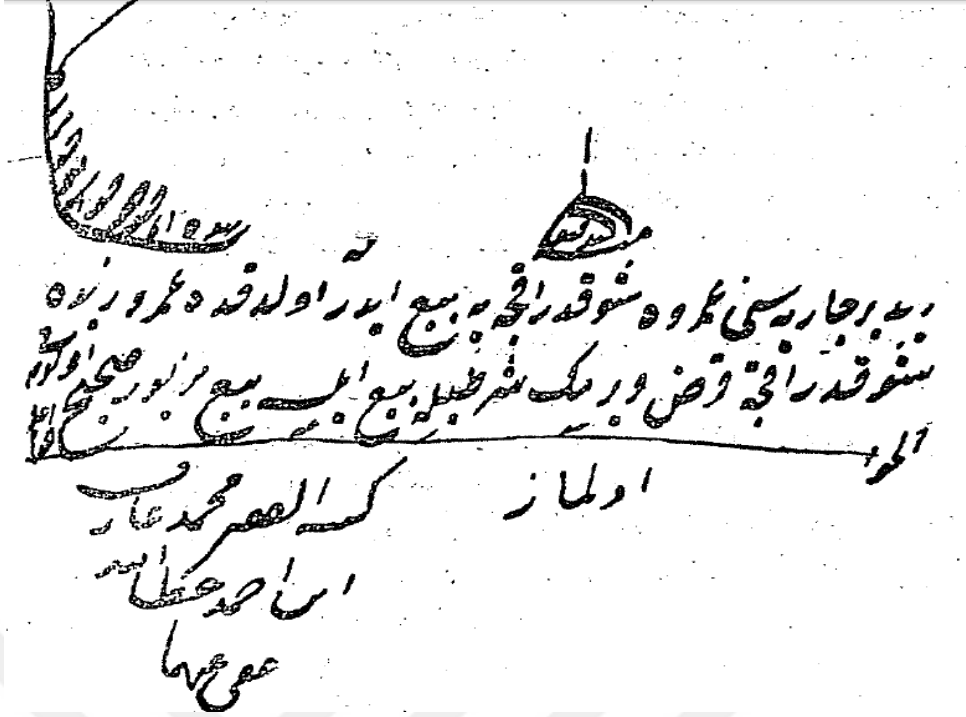
Meşihat makamında bulunan Mehmed Ârif Efendi'nin kuşkusuz farklı konularda fetvâları bulunmaktadır. Örnek olması açısından kendi el yazısıyla kaleme aldığı fetvâların bir sûretine aşağıda yer verilmektedir.

⁵³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun [HAT]*, No. 464, Gömlek No. 22731.

⁵⁴ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/164.

⁵⁵ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 189; Mehmet İpşirli, "Arapzâde Mehmed Ârif Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/331.

⁵⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/270.

Fotoğraf 1.1. Şeyhülislâm Arapzâde Ârif Efendi'ye ait bir fetvâ

Minhü't-tevfîk.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevab budur ki;

Zeyd bir câriyesini Amr'a şu kadar akçeye bey' eder olduk da Amr, Zeyd'e şu kadar akçe karz vermek şartıyla bey' eylese bey'-i mezbûr sahîh olur mu?

el-Cevâb: Allahu a'lem, olmaz.

Ketebehû'l-fakîr Mehmed Arif

İbn Ahmed Atâullah

Ufiye anhumâ.⁵⁷

1.2 Sâlihzâde Ahmed Esad Efendi

Ahmed Esad Efendi, 6 Eylül 1740 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası, II. Mustafa'nın başımamı olan Şeyhülislâm Mehmed Sâlih Efendi'dir.⁵⁸ Kardeşi ise Şeyhülislâm Camgöz Mehmed Emin Efendi'dir. Esad Efendi, Dağıstânî İbrâhim Efendi, Seyyid Abdülhalim Efendi ve o dönemde yaşamış diğer birçok âlimden dersler almıştır.⁵⁹

Eğitim hayatının ardından 1755 yılında ibtidâ-i hâric derecesiyle müderrisliğe başlamıştır. Birçok medresede görev yaptıktan sonra son olarak

⁵⁷ *İlmiyye Salnâmesi*, 575.

⁵⁸ *Devhatü'l-meşâiyh*, 119.

⁵⁹ Mehmet İpşirli, "Sâlihzâde Esad Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/345-346.

Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 1770 yılında İzmir kadılığına atanmış ve müderrislikten ayrılmıştır. 1778 yılında Bursa kadılığına, 1782 yılında Mekke kadılığına atanmıştır. 1787 yılında İstanbul kadılığına atanan Ahmed Esad Efendi'ye 1788 yılında Anadolu kazaskerliği pâyesi verilmiştir. 1790 yılında ise Anadolu kazaskeri olarak atanmıştır. 1791 yılında Anadolu kazaskerliğinden azledilmiş ve kendisine Dimetoka ve Hayrabolu kazaları arpalık olarak verilmiştir. Bu dönem III. Selim'in saltanatının ilk yıllarına denk gelmektedir. III. Selim, idareci ve aydınlardan yapacağı ıslahatlar için lâyhalar yazmalarını istemiştir. Yenilik ve ıslahat taraftarı olan yirmi iki kişinin yazdığı layihalar içinde Ahmed Esad Efendi'nin de layihası bulunuyordu. Yazdığı bu layiha ile genel olarak askerî sahada ıslahat yapılması yönünde fikirleri ön plana çıkmıştır.⁶⁰

Ahmed Esad Efendi 1794 yılında Rumeli kazaskerliğine atanmış, ancak aynı yıl içerisinde vazifesinden ayrılmıştır. Beş sene kadar herhangi bir devlet görevine atanmamıştır. 1798 yılında ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiş ve bir yıl sonra azledilmiştir. Dört yıl sonra 21 Mayıs 1803 tarihinde şeyhülislâmlıktan azledilen Ömer Hulûsi Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa atanmıştır. 3 yıl 6 ay kaldığı bu ilk meşihat döneminde Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulması için fetvâ vermiş ve aynı zamanda yoğun faaliyetler yürütmüştür. Bu esnada Nizâm-ı Cedîd'in teşkilâtlanması için Ahmed Esad Efendi'nin Rumeli'de görevlendirdiği Kadı Abdurrahman Paşa'ya karşı Edirne'de bir isyan başlamıştır. Esad Efendi isyana karışanlar hakkında verdiği fetvâ sebebiyle hedef haline gelmiştir. Yeni yapılanmaya karşı tepkiler artınca III. Selim, Nizâm-ı Cedîd konusunda geri adım atmıştır. Esad Efendi verdiği fetvâlar yüzünden yeniçerilerle beraber ulemânın da muhalefetiyle karşılaşmıştır. Baskıların artması sonucu 14 Kasım 1806 tarihinde görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁶¹

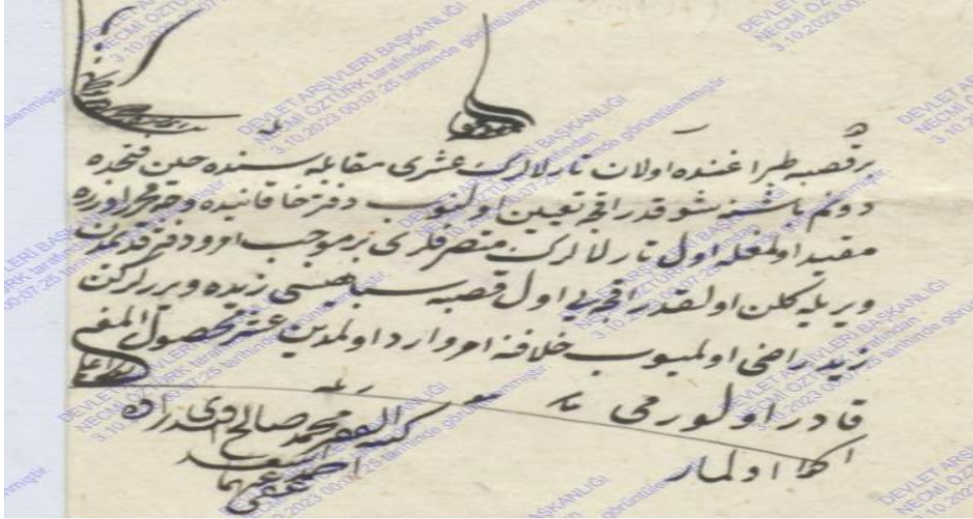
Kabakçı Mustafa Paşa isyanı neticesinde III. Selim azledilmiş ve IV. Mustafa tahta çıkmıştır. Bu esnada Nizâm-ı Cedîd'e verdiği destekten dolayı Esad Efendi sıkıntılar yaşamıştır. Öldürülmekten Şeyhülislâm Atâullah Mehmed Efendi ve ulemânın sayesinde kurtulmuştur. Alemdar Mustafa Paşa'nın isyanı neticesinde IV. Mustafa azledilmiş ve II. Mahmud tahta çıkmıştır. Şeyhülislâm Arapzâde Mehmed Ârif Efendi, 15 Ağustos 1808 tarihinde görevden alınmış ve Ahmed Esad

⁶⁰ *İlmiyye Salnâmesi*, 569.

⁶¹ *Devhatü'l-meşâyih*, 119.

Efendi ikinci defa meşihat makamına getirilmiştir.⁶² Daha önceki görevi esnasında Nizâm-ı Cedid'in kurulması için göstermiş olduğu çabaları ve ıslahat taraftarı olması ikinci defa meşihat makamına atanmasına sebep olmuştur. İkinci defa getirildiği bu makamda üç ay gibi kısa süre kalmasına rağmen Sened-i İttifak'ın imzalanması, Nizâm-ı Cedid'in devamı niteliğinde Sekbân-ı Cedîd Ocağı'nın kurulması, Alemdar Vak'ası ve IV. Mustafa'nın idam edilmesi gibi bir çok olaya şahit olmuştur. Bu olaylar esnasında devlete isyan edenlere tepki gösterenlerin başında Şeyhülislâm Ahmed Esad Efendi gelmiştir. II. Mahmud'u azledip yeniden IV. Mustafa'yı tahta çıkarmak için isyan başladığında devlet erkânı arasında yapılan müzakereler sonucu IV. Mustafa'nın öldürülmesi kararı verilmiş ve fetvâ Şeyhülislâm Ahmed Esad Efendi tarafından imzalanmıştır. Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra Sekbân-ı Cedîd'in kurulmasında göstermiş olduğu çabalar ve ıslahat taraftarı olması sebebiyle isyancılar tarafından "Nizâm-ı Cedîd şeyhülislâmı" diye isimlendirilmiştir. Bu tepkilerin artması ve suikaste uğraması endişesiyle 22 Kasım 1808 tarihinde görevden azledilmiş ve Manisa'da bulunan arpılığına gönderilmiştir. 23 Aralık 1814 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Fatih'te bulunan Sinan Ağa Camii'nin bahçesindeki mezarlığa defnedilmiştir.⁶³ Çocukları Salih Efendi, Hüsameddin Efendi ve Rüşdü Efendiler'dir.⁶⁴

Kendisinin verdiği fetvâlardan biri şu şekildedir:

Fotoğraf 1.2. Şeyhülislâm Sâlihîzâde Ahmed Esad Efendi'ye ait bir fetvâ

⁶² BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), No. 299, Gömlek No. 12/s. 3.

⁶³ İlmiyye Salnâmesi, 603.

⁶⁴ Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, 1/336.

Minhü't-tevfîk.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevap budur ki;

Bir kasaba toprağında olan tarlaların öşrü mukabelesinde hîn-i fetihde dönüm başına şu kadar akçe tayin olunub defter-i hâkânîde vech-i muharrer üzere mukayyed olmakla ol tarlaların mutasarrıfları ber-mûceb-i emr u defter-i kadîmden verilegelen ol kadar akçeyi ol kasaba sipâhîsi Zeyd'e verirlerken Zeyd razı olmayıp hilâfına emir vârid olmadan öşr-i mahsul almaya kadir olur mu?

el-Cevâb: Allahu a'lem, olmaz.

Ketebehû'l-fakîr

Mehmed Sâlih Efendizâde Ahmed Esad

Ufiye anhumâ.⁶⁵

1.3 Dürrihzâde Abdullah Efendi

Abdullah Efendi'nin 1769-1770 yıllarında İstanbul'da doğduğu bilinmektedir.⁶⁶ Babası III. Selim döneminde şeyhülislâmlık yapan Dürrihzâde Mehmed Ârif Efendi'dir. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra dönemin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. 1782 yılında icazet alarak müderris olmaya hak kazanmıştır.⁶⁷

Abdullah Efendi bir süre müderrislik yaptıktan sonra İzmir kadılığına atanmıştır.⁶⁸ Ardından 1792 yılında Galata kadılığına getirilmiştir.⁶⁹ 1793 yılında babası şeyhülislâm olduğu esnada Mehmed Ârif Efendi'nin konağına ziyarete gelen III. Selim, Abdullah Efendi'ye Mekke kadılığı pâyesini vermiştir.⁷⁰ Daha sonra İstanbul kadılığı yapmış ve 1807 yılında Anadolu kazaskerliği pâyesini elde etmiştir. 1805 yılında Anadolu kazaskeri olarak atanmıştır. 1807 yılında nakîbüleşraf olmuş ve 28 Temmuz 1808 tarihinde nakîbüleşraf olarak Eyüp Camii'nde yapılan cülûs merasiminde II. Mahmud'a kılıç kuşandırmıştır. Aynı yıl içerisinde Rumeli kazaskerliği pâyesini elde etmiştir.⁷¹ Alemdar Mustafa Paşa sadrazam olduktan sonra 29 Eylül 1808 tarihinde âyanlarla imzalanan Sened-i İttifak'ta imzası bulunan devlet görevlileri arasında yer almıştır.⁷²

⁶⁵ BOA, *Meşihat Fetvâlar [MŞH.FTV.]*, No. 1, Gömlek No. 123.

⁶⁶ Mehmet İpşirli, "Dürrihzâde Abdullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/36-37.

⁶⁷ *Devhatü'l-meşâyih*, 122.

⁶⁸ *İlmiyye Salnâmesi*, 575.

⁶⁹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/396.

⁷⁰ İpşirli, "Dürrihzâde", 10/36-37.

⁷¹ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 3/153.

⁷² BOA, *HAT*, No. 746, Gömlek No. 35242.

Abdullah Efendi 21 Kasım 1808 tarihinde şeyhülslâmlık makamına atanmıştır. 1 yıl 10 ay kadar bu görevi îfâ etmiştir. 22 Eylül 1810 tarihinde isyan eden bazı kimseleri teşvik ettiği hususunda bilgiler II. Mahmud'a ulaşmış ve bunun üzerine görevinden azledilmiştir. Yerine atanan Ömer Hulûsi Efendi, 12 Haziran 1812 tarihinde şeyhülslâmlıktan azledilmiş ve ikinci kez şeyhülslâmlık makamının yolu Abdullah Efendi'ye açılmıştır.⁷³

Şeyhülslâm Abdullah Efendi Yeniçeri Ocağı'nda çıkan bir isyanı dönemin sadrazamı Ahmed Hurşid Paşa'nın bastırmak istemesine rağmen başarılı olamaması ve kendisinin isyancılar hakkında herhangi bir fetvâ vermemesi sonrasında sadrazamla birlikte 22 Mart 1815'de görevinden azledilmiştir.⁷⁴ İkinci kez atandığı bu makamda 3 yıla yakın görev yapmıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması esnasında İstanbul'da bulunan Abdullah Efendi ulemânın kıdemlisi ve sabık şeyhülslâm olarak II. Mahmud'un en yakın destekçilerinden birisi olmuştur.⁷⁵ 1 Aralık 1828 tarihinde İstanbul'da vefat eden Abdullah Efendi'nin cenazesi Karacaahmet'te bulunan Miskinler Tekkesi yanındaki Yeşilkapı mezarlığında Dürrî Mehmed Efendi'nin yanına defnedilmiştir.⁷⁶

Abdullah Efendi'nin çocuklarından Mehmed Ârif Efendi, müderris olmuş ancak 1808-1809 yıllarında vefat etmiştir. Abdullah Paşa ise beylerbeyi olmuş 1830 veya 1831 yılında vefat etmiştir. Diğer oğulları ise Şerif Mehmed Efendi, Mehmed Dürrî Efendi ve Kerâmeddin Efendiler'dir.⁷⁷

Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin vermiş olduğu fetvâlara aşağıdaki sûreti örnek gösterilebilir.

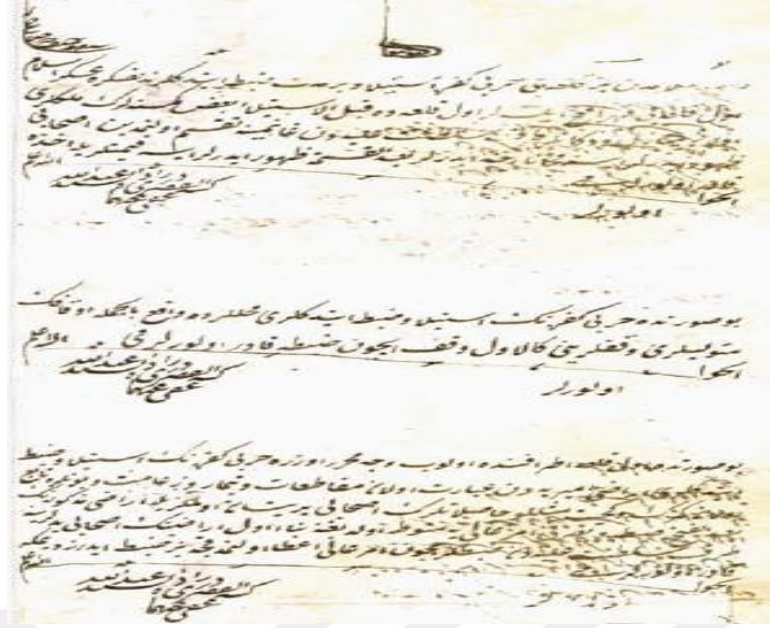
⁷³ *Devhatü'l-meşâyih*, 123.

⁷⁴ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 10/205-207.

⁷⁵ *Devhatü'l-meşâyih*, 123.

⁷⁶ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/396.

⁷⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/396.

Fotoğraf 1.3. Şeyhülislâm Dürrîzâde Abdullah Efendi'ye ait bir fetvâ

Minhü't-tevfîk.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevab budur ki;

Dâr-ı İslâm'dan bir kaleyi harbî kefare istîlâ ve bir müddet zabt ettiklerinden sonra asker-i İslâm ol kaleyi kahran feth eyleseler ol kalede kable'l-istîlâ bazı kimesnelerin mülkleri olan menâzil ve dükkânlar taraf-ı saltanat-ı aliyyeden gânimîne taksîm olunmadan ashâbı zuhûr ederler ise meccânen ahz ederler ba'de'l-kısme zuhûr ederler ise kıymetleriyle ahza kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Allahu a'lem, olurlar.

Ketebehû'l-fakîr

Dürrîzâde es-Seyyid Abdullah

Ufiye anhumâ.

Bu sûrette harbî keferenin istîlâ ve zabt ettikleri mahallerde vâki' bi'l-cümle evkâfın mütevellileri vakıflarını ke'l-evvel vakf için zabta kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Allahu a'lem, olurlar.

Ketebehû'l-fakîr

Dürrîzâde es-Seyyid Abdullah

Ufiye anhumâ.

Bu sûrette ol kale etrafında olup vech-i muharrer üzere harbî keferenin istîlâ ve zabt ettikleri arâzî-i emîriyyeden ibâret olan mukâta'ât ve tımar ve zeâmet ve bunlara tâbi olan gümrük ve geçit misillü hâsılâtların ashâbı perîşân

olmalarıyla arâzî-i mezkûrenin ba‘de’l-feth zabt u tasarrufu emr-i âlîye menûl olduğuna binâen ol arâzînin ashâbı yedlerine taraf-ı saltanat-ı aliyyeden zabtları için emr-i âlî i‘tâ olunmadıkça “biz zabt ederiz” demeğe kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Allahu a‘lem, olmazlar.

Ketebehû’l-fakîr

Dürrîzâde es-Seyyid Abdullah

Ufiye anhumâ.⁷⁸

1.4 Sâ mânîzâde Ömer Hulûsi Efendi

Ömer Hulûsi Efendi 1727 yılında İstanbul’da doğmuştur. Babası 1745-1746 yıllarında İstanbul kadısı olan Sâ mânîzâde Hasan Efendi’dir. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra dönemin önemli hocalarından dersler alarak kısa zamanda tahsilini tamamlamıştır. 1748-1749 yıllarında Şeyhülislâm Ebûishakzâde Esad Efendi’nin bulunduğu bir mecliste 22 yaşında müderrislik diplomasını almıştır.⁷⁹

Ömer Hulûsi Efendi farklı medreselerde 15 yıla yakın müderrislik yaptıktan sonra kadı olarak atanmıştır. 1777 yılında İzmir kadılığına atanmış ancak kısa bir süre sonra görevinden alınmıştır. Daha sonra 1783 yılının Temmuz ayında Mısır kadılığına atanarak görevine yeniden başlamıştır. Mısır kadılığı yaptığı esnada Boyabat arpalığı kendisine verilmiştir. Eylül 1785 tarihinde Mekke kadısı olarak atanmıştır.⁸⁰ 30 Aralık 1786 tarihinde surre alayı ile İstanbul’a dönmüş ve bu esnada kendisine Benderereğli arpalığı tahsis edilmiştir.⁸¹ 1790 yılında İstanbul kadılığına atanmıştır. Temmuz 1792 tarihinde Anadolu sadâreti pâyesi verilmiştir. 29 Temmuz 1794 tarihinde Anadolu kazaskerliğine ataması yapılmıştır. 1795-1796 yıllarında Rumeli sadâreti pâyesi almış olan Ömer Hulûsi Efendi, 1797 yılı Aralık ayında Rumeli kazaskerliğine atanmıştır. Bu görevde süresini tamamladıktan sonra bir müddet görev üstlenmemiştir. 11 Temmuz 1800 tarihinde Şeyhülislâm Mustafa Âşir Efendi’nin azledilmesi üzerine şeyhülislâmlığa atanmıştır. 3 yıla yakın kaldığı bu görevde şer‘î hükümlere dikkat etmiş, memur atamalarında ehliyetli kimseleri tercih etmiş ve asla kimseye iltimas göstermemiştir. Bu yüzden işler aksamış ve ulemânın tepkisiyle karşı karşıya

⁷⁸ BOA, *MŞH.FTV.*, No. 1, Gömlek No. 145.

⁷⁹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 10/100.

⁸⁰ *Devhatü’l-meşâyih*, 118.

⁸¹ Tahsin Özcan, “Sâ mânîzâde Ömer Hulûsi Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/72-73.

kalmıştır. Bunun neticesinde 21 Mayıs 1803 tarihinde bu görevden azledilmiştir. Azledilmesinden sonra Beylerbeyi'ndeki Sahilhâne'de bulunan yalısında inzivaya çekilmiştir.⁸²

Ömer Hulûsi Efendi 13 Temmuz 1807 tarihinde Şerifzâde Topal Atâullah Mehmed Efendi'nin azledilmesi üzerine ikinci kez meşîhat makamına atanmıştır. İlk şeyhülislâmlığı esnasındaki tutumu ve tavırlarından dolayı devlet ricalinin ve ulemânın tepkisini almış ve bir gün sonra istifa ederek tekrar inzivaya çekilmiştir. Şeyhülislâmlık gibi önemli bir makama atanan kimsenin böyle bir muameleye mâruz kalmasının müsebbibi müderris Seyyidâ Efendi'dir. Seyyidâ Efendi hanımının vâlide sultana yakın olmasına güvenerek meclislerde ulemâyı küçük düşürmektedir. Kabakçı Mustafa'nın bulunduğu bir mecliste Şeyhülislâm Mehmed Atâullah Efendi'nin aleyhinde sözler sarfetmiş ve kendisinin III. Selim'in tahttan indirilmesini istemediğini iddia etmiştir. Savaş dolayısıyla İstanbul'da şeyhülislâmlık makamının önemli olduğunu ifade ederek Yeniçeri Ocağı'nın atayacağı bir kimsenin şeyhülislâm olmasının faydalı sağlayacağını söylemiştir. Bu konuyu Kabakçı Mustafa'nın yanında başka bir mecliste ocaklının kararıymış gibi tekrar dile getirmiştir. Kabakçı Mustafa bu meseleyi vâlide sultana anlatmış ve Atâullah Efendi azledilmiştir. Ancak Ömer Hulûsi Efendi'yi istemeyen başta Münib Efendi ve taraftarları bu tayinin olumsuz sonuçlar doğuracağını söylemişlerdir. Ayrıca Reîsülküttap Hâlet Efendi de bu durumu desteklemiştir. Devlet ricalinden bazı kimseler huzura çıkarak Atâullah Efendi'nin tekrar göreve iadesini Yeniçeri Ocağı'nın talep ettiğini, bu değişiklik yüzünden büyük bir fitne ortaya çıkacağını söylemişlerdir. Böylece Atâullah Efendi tekrar şeyhülislâmlığa atanmış ve Ömer Hulûsî Efendi istifa ettirilmiştir. Bu esnada Ömer Hulûsi Efendi, damadı Mekkîzâde Âsım Efendi'nin konağında ikamet etmekte ve tebrikleri kabul etmekteydi. Azledildiği bilgisi kendisine Hâlet Efendi tarafından bildirilmiştir. Bunun üzerine Atâullah Efendi tekrar şeyhülislâmlık makamına atanmış ve olayların müsebbibi olarak görülen Seyyidâ Efendi Tarsus'a sürülmüştür.⁸³

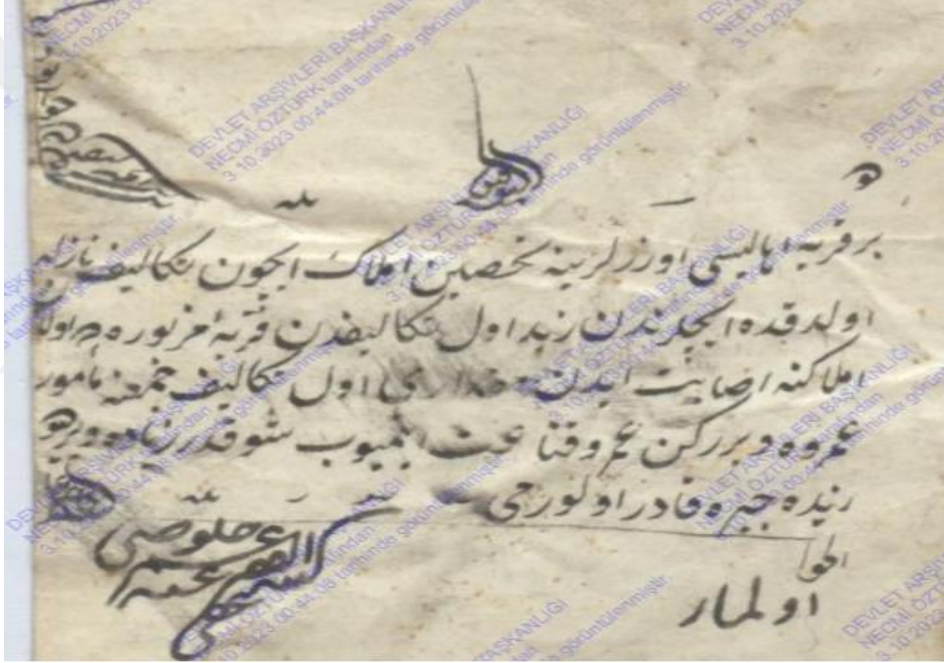
II. Mahmud'un padişah olmasından sonra 22 Eylül 1810 tarihinde Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin şeyhülislâmlıktan azledilmesi üzerine Ömer

⁸² Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Târîh-i Şânîzâde* (İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1290), 2/154; Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 10/100-101.

⁸³ Özcan, "Sâmânîzâde", 34/72-73.

Hulûsi Efendi üçüncü kez şeyhüslâmlık makamına getirilmiştir. Bu defa 1 yıl 9 ay boyunca şeyhüslâmlık görevini yürütmüş, yaşının ilerlemesinden dolayı çabuk sinirlenmesi ve sert tavırları sebebiyle birtakım huzursuzluklar çıkmaya başlamıştır. Ardından kendi isteğiyle 12 Haziran 1812 tarihinde görevinden azlini istemiş ve evinde istirahatata çekilmiştir. Kısa zaman sonra yaklaşık 87 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul Fatih semtinde Dârüşşafaka’da bulunan Otlukçu Yokuşu’ndaki mezarlığa defnedilmiştir. Şeyhüslâmlık görevini toplam 4 yıl 7 ay 1 gün süreyle yerine getirmiştir.⁸⁴

Kendisinin şeyhüslâmlık makamında iken verdiği fetvâlardan bir tanesi şu şekildedir:

Fotoğraf 1.4. Şeyhüslâm Sâmânîzâde Ömer Hulûsi Efendi'ye ait bir fetvâ

Minhü't-tevfîk.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevab budur ki;

Bir karye ahâlisi üzerlerine tahsîn-i emlâk için tekâlîf nâzile oldukça içlerinden Zeyd ol tekâlîfden karye-i mezbûrede olan emlâkına isâbet eden mikdârı ol tekâlîf cem'ine memûr Amr'a verirken Amr kanaat etmeyip “şu kadar ziyade ver” deyu Zeyd'e cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Allahu a'lem, olmaz.

⁸⁴ *İlmiyye Salnâmesi*, 567.

Ketebihû'l-fakîr Ömer Hulûsi

Ufiye anh.⁸⁵

1.5 Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi

Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn (Zeynî) Efendi'nin 1750⁸⁶ veya 1754⁸⁷ yılında İstanbul'da doğduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Babası Halep kadılığı yaptıktan sonra surre emîni olan hassa hekimlerinden Mehmed Said Efendi'dir. III. Mustafa (1757-1774) dönemi şeyhülislâmlarından dedesi Küçük Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi sebebiyle kendisine Çelebizâde lakabı verilmiştir. İlk eğitimi babasından aldıktan sonra devrin önemli hocalarından dersler almış ve medrese tahsilini tamamlamıştır. 1773 yılında müderrislik sınavlarını geçerek ilmiye sınıfına girmiştir. Çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra Süleymaniye Dârülhadişi'nde müderris olmuştur. Kendisine mahreç pâyesi (bilâd-ı selâse) verilmiştir. Âşir Efendi'nin şeyhülislâm olduğu 1800 yılında Üsküdar mevleviyetine atanmıştır. 1806 yılında Edirne kadılığına getirilmiş ve bir yıl sonra Mekke-i Mükerrreme kadılığına, daha sonra da İstanbul kadılığına atanmıştır. 1808 yılında Dürrîzâde Abdullah Efendi şeyhülislâmlık makamına geçince Zeynelâbidîn Efendi'yi nakîbüleşraflığa atamıştır. Şeyhülislâm Dürrîzâde Abdullah Efendi ile geçinememiş, Haziran 1813 tarihinde nakîbüleşraflıktan azledilmiştir. 1814 yılında ise kendisine Anadolu kazaskerliği pâyesi verilmiştir.⁸⁸

Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi 22 Mart 1815 tarihinde Dürrîzâde Abdullah Efendi'nin şeyhülislâmlıktan azledilmesi üzerine meşîhat makamına atanmıştır. II. Mahmud'un başlatmış olduğu ıslahatlarla beraber Zeynelâbidîn Efendi de ilmiye sınıfı içerisinde ıslahat yapmak istemiştir. Bu ıslahatlar yüzünden ilmiye sınıfı içerisinde bazı kimseler makam ve menfaatlerini kaybedecekleri düşüncesiyle tepki göstermişlerdir. Yaptığı ıslahatlar neticesinde ise usûle dikkat etmediği yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Yapılan atamalar esnasında hak edenleri makamlara atamazken yakınlarına ayrıcalık tanıyarak yükselmelerini sağlamıştır. Hatta ulemâdan bazı kimseleri de sürgün etmesi kendisine karşı gösterilen tepkilerin artmasına sebep olmuştur. Ayrıca yapılan imtihanlarda talebelere yönelik bazı tasarrufları ve talebeler arasına halktan bazı

⁸⁵ BOA, *MŞH.FTV.*, No. 1, Gömlek No. 103.

⁸⁶ Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'n-nükabâ* (İstanbul: Said Efendi Litografya Destgâhı, 1283), 49; *Devhatü'l-meşâyih*, 123; *İlmiye Salnâmesi*, 1334, 578.

⁸⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 2/435; Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 295.

⁸⁸ *Devhatü'l-meşâyih*, 123.

kimselerin karıştığı iddialarına binaen bu kimseleri ayıklamak için gösterdiği çabalar tepkiyle karşılanmıştır. Kethüdâsı Mustafa Efendi ile mektupçusu Atâullah Efendi'nin arasında ortaya çıkan husûmet nedeniyle meşîhat dairesindeki işlerde bozulmalar meydana gelmiştir. 2 yıl 11 ay bu görevde kaldıktan sonra 27 Ocak 1818⁸⁹ veya 16 Şubat 1818⁹⁰ tarihinde bu görevden azledilmiştir.

Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi döneminin en önemli hadisesi talebeler arasında ortaya çıkan, “mum vak‘ası” veya “softalar vak‘ası” adıyla bilinen olaydır. Fatih Camii yakınında bulunan Karaman çarşısında bir bakkala giden talebeler bir mum almışlardır. Daha sonra mumda hata olduğunu söyleyerek iade etmişler ve bakkal da kendilerine bir mum vermiştir. Ancak talebeler bir mum daha vermesini istemişlerdir. Bakkal talebelere “Mum kıtlığında herkese birden fazla mum verilmemesi emredildi.” diye cevap verince tartışma çıkmış ve talebeler bakkalı dövmüştür. O sırada bakkalı kurtarmak için gelen kolluk kuvvetlerine karşı koymak amacıyla olay yerine gelen başka talebeler kolluk kuvvetlerine mukavemet göstermişlerdir. Yeniçeriler kavgaya karışan talebeleri darp ederek karakola götürmüşlerdir. Şeyhülislâm Zeynelâbidîn Efendi, olaylara karışan talebeler hakkında sürgün kararı vermiştir. Ancak talebelerin idam edileceği yönünde söylentiler ortalıkta yayılmaya başladıktan sonra medreslerde talebeler toplantılar yapmışlardır. Bir bakkalın darp edilmesiyle talebelere idam cezasının verilmesini çok ağır bir ceza olarak görmüşlerdir. Medrese talebelerine bir kısım hocaları da destek vermiş ve Bâb-ı Fetvâ kapısına dayanmışlardır. Bâb-ı Fetvâ görevlileri ve şeyhülislâm avludaki kalabalıktan korkarak dışarı çıkamamışlardır. İsyen eden talebeler kargaşayı durdurmak ve konuyu değerlendirmek için Molla Münif Efendi ve Deli Emin Efendi'yi şeyhülislâmla görüşmeye göndermişlerdir. Bu iki temsilci şeyhülislâma karşı ağır ifadeler içeren konuşmaları neticesinde talebelerin sürgün kararları iptal edilmiş ve serbest bırakılmaları sağlanmıştır. Bu olaylar neticesinde Zeynelâbidîn Efendi'ye karşı oluşan tepkiler artarak devam etmiş ve 27 Ocak 1818 tarihinde şeyhülislâmlıktan azledilmiştir. Şeyhülislâmların azli esnasında Meşîhat Dairesi'nin kapısındaki fenerin söndürülmesi adetinın yerine getirilmesi üzerine Zeynelâbidîn Efendi “Softaların mumu bizim feneri söndürdü.” şeklinde bir söz söylemiştir. Daha sonra Bursa'ya sürgün edilmiş ancak aynı yıl içerisinde affedilmiş ve İstanbul'a

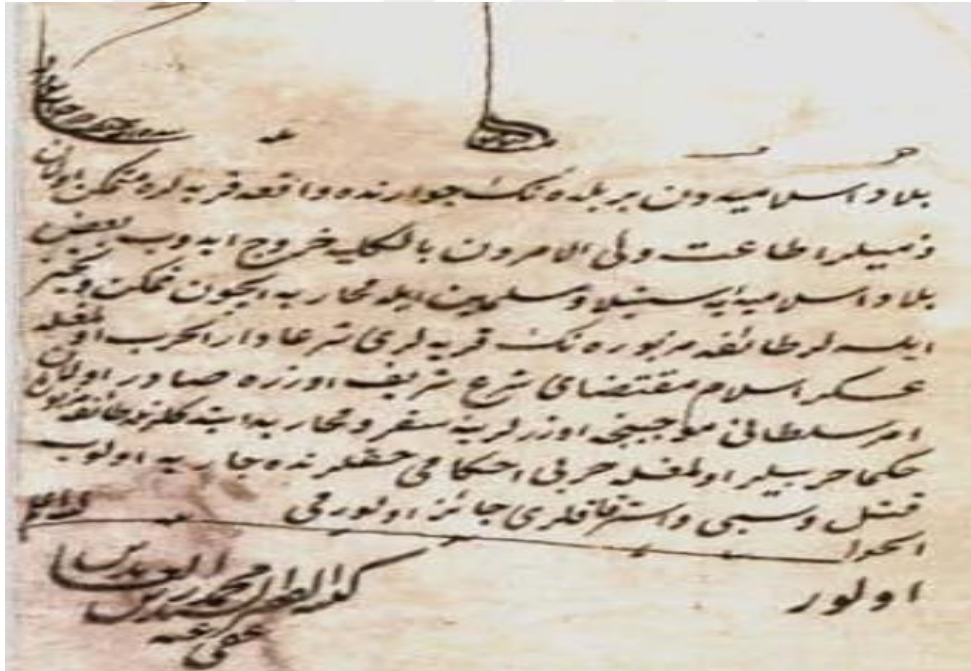
⁸⁹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 2/435.

⁹⁰ Şânîzâde, *Târîh-i Şânîzâde*, 2/357-358.

dönmüştür. Ardından 15 Mart 1824 tarihinde vefat etmiştir. Fâtih Camii'nde cenaze namazı kılınmış ve Çapa'da Molla Gürânî'de bulunan Hekimbaşı Ömer Efendi Külliyesi bahçesindeki mezarlığa defnedilmiştir.⁹¹

Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi, birçok ilim dalında birikim sahibi olmakla birlikte aynı zamanda fazilet ve irfan sahibi bir kimsedir. Tasavvufa ilgisi olmuş ve Beşiktaş'taki Nakşibendî tarikatinden Neccârzâde Rızâ Efendi'nin oğlu Şeyh Mehmed Sıddık Efendi'ye intisap etmiştir. Onun zarif, cömert olmasının yanında hoşsohbet ve nüktedan bir kimse olduğu söylenir. Zeynelâbidîn Efendi hat sanatına ilgi duymuş ve ta'lik hat çeşidinde maharet sahibi olmuştur. Kendisine “İkinci İmâd” diye lakap takılmıştır.⁹² Çocukları Seyyid Mehmed Ârif Molla Üsküdar kadılığı yapmış ve 1824 yılında vefat ettikten sonra babasının bulunduğu mezarlığa defnedilmiştir. Diğer oğlu müderris olan Çelebizâde Ahmed Şevki Efendi'dir. O da 1871 yılında Beyrut kadısı olduktan sonra vefat etmiştir.⁹³

Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi'ye ait bir fetvâ sûreti arşivlerimizde şu şekilde yer almaktadır:

Fotoğraf 1.5. Şeyhülislâm Çelebizâde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi'ye ait bir fetvâ

⁹¹ Şânîzâde, *Târîh-i Şânîzâde*, 2/357; Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 11/41; Tahsin Özcan, “Zeynelâbidîn Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/366-367.

⁹² Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 11/89-90; *İlmiye Salnâmesi*, 578.

⁹³ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 2/435.

Minhü't-tevfik.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevap budur ki;

Bilâd-ı İslâmiyye'den bir beldenin civarında vâkı'a karyelerde mütemekkin olan zimmîler itaat-i veliyyü'l-emrden bi'l-küllîye hurûc edip bazı bilâd-ı İslâmiyye'ye istîlâ ve müslimîn ile muhârebe için temekkün ve tehayyüz eyleseler tâife-i mezbûrenin karyeleri şer'an dâru'l-harb olmakla asker-i İslâm muktezâ-yı şer'-i şerîf üzere sâdır olan emr-i sultânî mücebince üzerlerine sefer ve muhârebe ettiklerinde tâife-i mezbûre hükmen harbîler olmakla harbî ahkâmı haklarında câriye olup katl ve sebbi ve istirkâkları caiz olur mu?

el-Cevâb: Allahu a'lem, olur.

Ketebehû'l-fakîr

es-Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn

Ufiye anh.⁹⁴

1.6 Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi

Mustafa Âsım Efendi'nin 1773⁹⁵ veya 1774⁹⁶ yılında İstanbul'da doğduğu kaynaklarda geçmektedir. Kendisi I. Abdülhamid ve III. Selim döneminde üç kez şeyhülislâmlık yapan Mekkî Mehmed Efendi'nin oğludur.⁹⁷ Babasının kendisine olan ilgisi sayesinde eğitimini kısa sürede tamamlamıştır. 1786 yılında daha on üç yaşında iken hâriç⁹⁸ rütbesiyle müderris olmuştur. Çeşitli medreselerde görev aldıktan sonra 1797 yılında yirmi beş yaşında iken Galata kadısı olmuş ve müderrisliği bırakmıştır. 1801 yılında Mekke-i Mükerreme kadılığına getirilmiş, 1809 yılında İstanbul kadısı olarak atanmıştır.⁹⁹ Bu dönemde İstanbul'da meydana gelen Alemdar vakasına, III. Selim'in öldürülmesine ve yeniçeri isyanlarına şahit olmuştur. II. Mahmud'un tahta geçmesinden sonra 1811 yılında Anadolu kazaskerliğine ve 21 Şubat 1814 tarihinde ise Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir.¹⁰⁰ Mum vakası esnasında meydana gelen olaylar neticesinde Mehmed Zeynelâbidîn Efendi azledilmiştir. II. Mahmud'un başdanışmanı/devlet kahyâsı olan Hâlet Efendi bu makama getirmeyi düşündüğü Mustafa Âsım

⁹⁴ BOA, *MŞH.FTV.*, No. 1, Gömlek No. 147.

⁹⁵ *Devhatü'l-meşâyih*, 124; *İlmiyye Salnâmesi*, 580.

⁹⁶ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 8/124.

⁹⁷ *Devhatü'l-meşâyih*, 124.

⁹⁸ Mehmet İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/327-333.

⁹⁹ BOA, *HAT*, No. 1651, Gömlek No. 9.

¹⁰⁰ *İlmiyye Salnâmesi*, 580.

Efendi'yi çoktan hazırlamaya başlamıştır. Ancak yaşının çok genç olması, Âsım Efendi'nin bu makama ilk etapta atanmasına engel olmuştur. Fakat 27 Ocak 1818 tarihinde meşihat makamına atanan Mustafa Âsım Efendi şeyhlislâmlık vazifesine başlamıştır.¹⁰¹ Kendisinin bu makama gelmesinde etkili olan Hâlet Efendi'nin isteklerini yerine getirmediginde meydana gelebilecek huzursuzlukları hissetmiştir. Bu yüzden olaylara mesafeli yaklaşmış ve nitekim Hâlet Efendi 31 Ağustos 1819 tarihinde Mustafa Âsım Efendi'yi şeyhülislâmlıktan azlettirmiştir.

Konağında ibadetle meşgul olurken 25 Eylül 1823 tarihinde Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi'nin azledilmesi üzerine ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Yeniçerilerin hal ve hareketleri günden güne kontrolden çıkmıştır. Ahalinin ve devlet erkanının bu durumdan rahatsızlığı artmıştır. II. Mahmud, yeniçerilerin bir düzene sokulması veya ortadan kaldırılmasının zamanının geldiğini düşünerek bu duruma hazırlık yapmaya başlamıştır. Bu sebeple ilmiyenin başı ve devletin en üst makamlarından biri olan meşihat makamında da değişiklik yapmayı düşünmüştür. Böylece II. Mahmud, şeyhülislâmlık makamında daha sert ve kararlı birinin bulunmasını istemiştir. Bununla birlikte Mustafa Âsım Efendi görevinde başarılı ve takdir edilen bir kimse olmasının yanında yeniçerilerin mensup olduğu Bektâşi dergâhına yakınlığıyla da bilinen bir kimse olmuştur. Bu sebeple 26 Kasım 1825 tarihinde Mustafa Âsım Efendi ikinci defa şeyhülislâmlıktan azledilmiştir.¹⁰²

Âsım Efendi sabık şeyhülislâm olarak yeniçeriliğin kaldırılması esnasında yapılan toplantılarda bulunmuştur. Sekiz yıllık bir aradan sonra Yâsincîzâde Abdülvehhab Efendi'nin azledilmesi üzerine 8 Şubat 1833 tarihinde üçüncü defa şeyhülislâm olmuştur. II. Mahmud döneminin sonuna kadar bu makamda kalan Âsım Efendi, Sultan Abdülmecid Han tarafından da azledilmemiştir. Üçüncü kez atandığı şeyhülislâmlık makamında 13 yıl 9 ay 12 gün görev yapmıştır. 20 Kasım 1846 Cuma gecesini vefatıyla şeyhülislâmlık görevi sona ermiştir. Cenaze namazı Fatih camiinde kılındıktan sonra yakında bulunan Bahai kabristanında babasının yanına defnedilmiştir.¹⁰³

Âsım Efendi anlayışı güçlü, ileri görüşlü, zeki bir devlet adamıdır. Siyasî olayları yakından takip etmiştir. Etrafına karşı güzel davranışlar sergilemiş ve

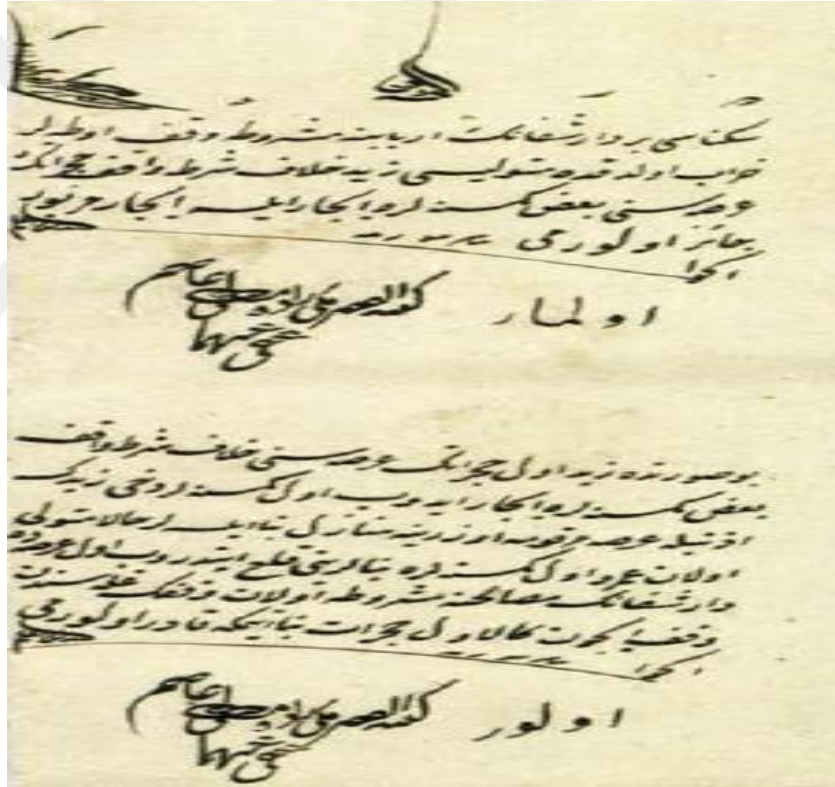
¹⁰¹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 11/43.

¹⁰² Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 1/187.

¹⁰³ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 8/124.

birçok kimsenin sevgisini kazanmıştır. Sürekli gönül darlığı yaşamakla beraber kararlı bir yapıya sahiptir. Uzun süren üçüncü şeyhülislâmlığı Tanzimat taraftarlarıyla ve muhaliflerle iyi ilişkiler içerisinde geçmiştir. Vefatının ardından yerine atanan Ârif Hikmet Beyefendi'nin tayin fermanında Sultan Abdülmecid Han, Âsım Efendi'nin ahlâklık ve iffet sahibi olduğunu ifade etmiştir. Âsım Efendi hem ailesinden kalan hem de kendisinin edindiği büyük bir servete sahip olmuştur. Evlâdının olmaması sebebiyle servetini vasiyeti üzerine Ayasofya Camii'nin tadilatında kullanılması için vakfetmiştir. Üç dönemde toplam 17 yıl 6 ay kadar meşihat makamında kalmıştır.¹⁰⁴

Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi'nin şeyhülislâmlığı boyunca verdiği fetvâların bir sûretine aşağıda yer verilmiştir.

Fotoğraf 1.6. Şeyhülislâm Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi'ye ait bir fetvâ

Minhü't-tevfîk.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevab ne vechiledir ki;

¹⁰⁴ Mehmet İpşirli, "Mekkîzâde Âsım Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/478.

Süknâsı bir dâr-ı şifânın erbâbına meşrûta vakıf odalar harâb oldukda mütevellîsi Zeyd hilâf-ı şart-ı vâkıf hücerâtın arsasını bazı kimesnelere icâr eylese icâr-ı mezbûr caiz olur mu, beyân buyrula.

el-Cevâb: Allahu a‘lem, olmaz.

Ketebehû’l-fakîr

Mekkîzâde Mustafa Âsım

Ufiye anhümâ.

Bu sûrette Zeyd ol hücerâtın arsasını hilâf-ı şart-ı vâkıf bazı kimesnelere icâr edip ol kimesneler dahî Zeyd’in izniyle arsa-i merkûme üzerine menâzil binâ eyleseler hâlâ mütevellî olan Amr ol kimesnelere binâlarını kal‘ ettirip ol arsada dâr-ı şifânın mesâlihine meşrûta olan vakfın gallesinden vakıf için ke’l-evvel hücerât binâ etmeğe kâdir olur mu, beyân buyrula.

el-Cevâb: Allahu a‘lem, olur.

Ketebehû’l-fakîr

Mekkîzâde Mustafa Âsım

Ufiye anhümâ.¹⁰⁵

1.7 Çerkez Halil Efendi

Halil Efendi’nin doğum tarihi ve yeri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak annesi, III. Mustafa’nın kızı Hibetullah Sultan’ın¹⁰⁶ süt annesidir. Padişahın emri üzerine çocukken Çerkez diyarından getirilmiştir. Küçük yaşta Harem’de yaşamaya başlamış ve saray terbiyesi görmüştür. Aynı yaşta olduğu Şehzade Selim ile birlikte büyümüşler ve arkadaş olmuşlardır.

Halil Efendi, I. Abdülhamid zamanında Enderun’da eğitim almak için saraydan ayrılmış ve hazine koğuşuna nakledilmiştir. İlmî hayatı on beş yıl kadar devam eden Halil Efendi, bu süreçte Şehzade III. Selim’den ayrı yetişmiştir.¹⁰⁷ 1789 yılında III. Selim tahta çıkmış, hemen ardından çocukluk arkadaşı olan Halil Efendi’yi hazine kethüdâlığı görevine getirmiştir. üç yıl bu görevde kaldıktan sonra Galata kadılığına atanmıştır. 1801 yılında kendi isteğiyle ilmiye sınıfına girmiştir. 1803 yılında Mekke pâyesi verilmiş ve aynı yıl ailesiyle beraber hac görevini ifâ etmiştir. 22 Mart 1806 tarihinde İstanbul kadılığına atanmıştır. 1809

¹⁰⁵ BOA, HAT, No. 545, Gömlek No. 26955.

¹⁰⁶ Hibetullah Sultan, III. Mustafa’nın 17 Mart 1759 tarihinde doğan ilk çocuğu ve III. Selim’in ablasıdır. Bk. Kemal Beydilli, “Mustafa III”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/280-283.

¹⁰⁷ Tayyârzâde Ahmed Atâ Bey, *Târîh-i Atâ* (İstanbul: Ali Efendi Matbaası, 1293), 2/185.

yılı başlarında Anadolu kazaskerliğine getirilmiş, 1812 yılında Rumeli kazaskerliği pâyesi kendisine verilmiştir. Bu süre zarfında meşveret meclislerine katılmaya memur edilmiştir.¹⁰⁸ 24 Mart 1813 tarihinde Rumeli kazaskerliği görevine atanmıştır. 1818 yılında ikinci defa bu göreve atanmış fakat 26 Ağustos 1819 tarihinde bu görevinden alınmıştır. Bu olaydan sadece beş gün sonra 31 Ağustos 1819 tarihinde şeyhüislâmlık makamına atanmıştır. Meşihat makamında yirmi ay kadar görev yapan Halil Efendi, padişahın üzerinde fazlasıyla etkisi bulunan Hâlet Efendi ile geçinememiştir. Rum isyanı sebebiyle yapılan bir toplantıda Hâlet Efendi ile aralarında tartışma çıkmıştır. Hakaretlere varan tartışma sonucunda Hâlet Efendi, II. Mahmud üzerindeki nüfuzunu kullanarak 28 Mart 1821 tarihinde Halil Efendi'yi şeyhüislâmlıktan azlettirmiştir.¹⁰⁹

Halil Efendi ile Hâlet Efendi arasında meydana gelen bu olaylar, hanımlar arasında da tartışma çıkmasına sebep olmuştur. Halil Efendi'nin eşi Zîbâ Hanım daha önce Hoca Abdullah Ağa'nın câriyesi iken Halil Efendi'nin hazine kethüdâlığında kendisine odalık olarak verilmiştir. Zamanla aralarında meydana gelen münasebet evlilikle sonuçlanmıştır. Zîbâ Hanım bir gün Beylerbeyi'nde bulunan mesire alanında Hâlet Efendi'nin hanımı Lebîbe Hanım'la karşılaşmıştır. Zîbâ Hanım, beyleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktan söz açmıştır. Lebîbe Hanım'ın karşılık vermesiyle aralarında tartışma başlamıştır. Tartışma büyümüş ve kavgaya dönüşmüştür. Bu yaşananlardan dolayı Hâlet Efendi eşiyle birlikte Zîbâ Hanım'a da kin beslemeye başlamıştır. Bu olay Halil Efendi'nin azline sebep olduğu gibi sürgünde meydana gelen olayların yaşanmasında da etkili olmuştur. Halil Efendi azlinden sonra Beylerbeyi'ndeki evinde ikamete mecbur tutulmuştur. Bir gün sonra da hanımıyla beraber Bursa'ya sürülmüşlerdir.¹¹⁰ Hâlet Efendi, Bursa'ya sürülen Halil Efendi'yi, İstanbul ile haberleştiğini ileri sürerek 16 Mayıs'ta Afyon'a sürgün ettirmiştir.¹¹¹ Afyon'a gidecekleri esnada Zîbâ Hanım'ı tutuklattırarak gitmesine engel olmuştur. Büyücülük yaptığı iddia edilerek tutuklanan Zîbâ Hanım'ı, Hâlet Efendi'nin Bursa'ya gönderdiği cellâtlar boğmuş ve bir çalılığa atmışlardır. Bu olayı duyan Halil Efendi çok üzülmüş ve kaynaklarda nakledildiği kadarıyla o an felç olduğu ifade edilmiştir. Bu haberden

¹⁰⁸ Hâfiz Hızır İlyas, *Târîh-i Enderûn* (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1276), 206.

¹⁰⁹ *Devhatü'l-meşâyih*, 125; Mehmet İpşirli, "Çerkez Halil Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/312.

¹¹⁰ BOA, *HAT*, No. 1326, Gömlek No. 51736.

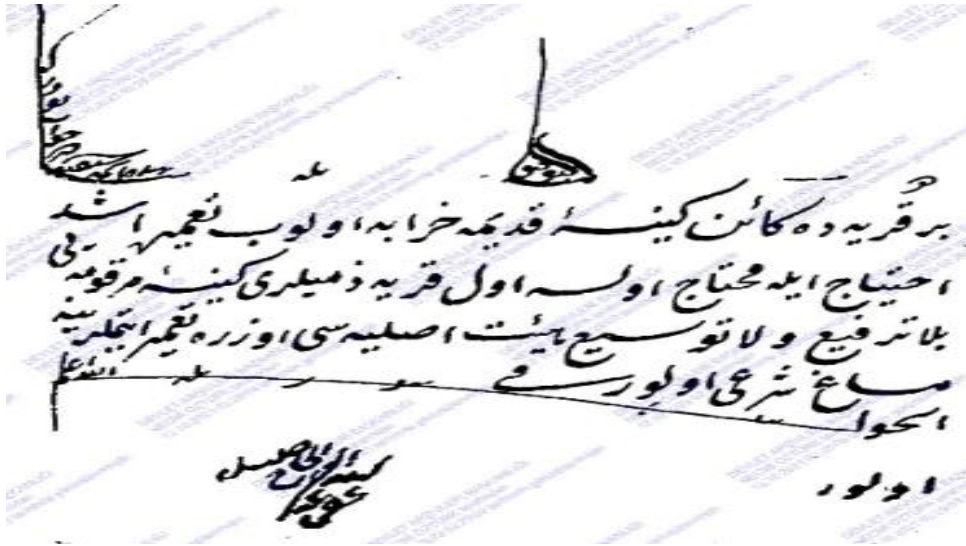
¹¹¹ BOA, *HAT*, No. 516, Gömlek No. 25201.

kısa süre sonra 2 Ağustos 1821 tarihinde Afyon'da vefat etmiştir. Cenazesi Afyon Gedik Ahmed Paşa Camii bahçesinde bulunan mezarlığa defnedilmiştir.¹¹²

Halil Efendi, sözünü esirgemeyen bir kimse olmasının yanında sert bir mizaca ve dürüst bir kişiliğe sahiptir. Salih bir zât, takva sahibi, âbid bir kimsedir. Birçok ilim dalıyla ilgilenen Halil Efendi, tefsir ve hadis alanında dönemin en seçkin âlimleri arasında yer almıştır. Müderrislik yaptığı dönemde çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Talebelerinden Sâlihîzâde Rüşdü Molla Efendi edebiyat alanında ün kazanmıştır. Önemli devlet adamı ve tarihçi olan Sahhâflar Şeyhîzâde Mehmed Esad Efendi diğer bir talebesidir. Ayrıca Enderun'da uzun süre kaldığı Hazine Koğuşu'nda kendisinin ve zevcesinin hayırla anılması için yılda bir defa mevlid okutulmuştur.¹¹³

Çocuklarından Müderris Mahmud Aziz Efendi 24 Ocak 1808 tarihinde, diğer bir oğlu müderris Ahmed Efendi ise 16 Mayıs 1818'de vefat etmiştir. En küçük oğlu Halil Efendîzâde Mehmed Ataullah Efendi, mahreç rütbesine ulaşmış ve babasından sonra 6 Aralık 1835 tarihinde vefat etmiştir.¹¹⁴

Çok sayıda fetvâları bulunan Çerkez Halil Efendi'nin bir fetvâ sûretine yer vermek gerekirse;

Fotoğraf 1.7. Şeyhülislâm Çerkez Halil Efendi'ye ait bir fetvâ

Minhü't-tevfîk.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevap ne vechiledir ki;

¹¹² Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 11/205-206; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/304.

¹¹³ Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ*, 2/186.

¹¹⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/304.

Bir karyede kâin kenîse-i kadîme harâbe olup tamire eşedd ihtiyâç ile muhtâç olsa karye zimmîleri kenîse-i merkûmeyi bilâ-terfî‘ ve lâ-tevsî‘ hey’et-i asliyesi üzere tamîr etmelerine mesâğ-ı şer‘î olur mu, beyân buyrula.

el-Cevâb: Allahu a‘lem, olur.

Ketebehû’l-fakîr

el-Hâc Halil

Ufiye anh.¹¹⁵

1.8 Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi

Abdülvehhâb Efendi, 1758 yılında İstanbul’da doğmuştur. Sinop’ta medfun Seyyid Bilal’in soyundandır. Dedesi Ayasofya Camii’nde yasînhân olarak görev yapmış olan Seyyid Mustafa Efendi’dir. Bu sebeple babasına Yâsincizâde lakabı verilmiştir. Babası Yâsincizâde Osman Efendi, III. Mustafa devrinin önemli âlimlerindendir.¹¹⁶

1768 yılında çok erken yaşta Enderûn-ı Hümâyûn’a intisap etmiştir. Palabıyık Mehmed Efendi¹¹⁷ ve zamanın meşhur âlimi Gelenbevî İsmâil Efendi’den¹¹⁸ tasavvuf eğitimiyle beraber aklî ve naklî ilimleri okumuştur.¹¹⁹ 1786 yılının Ocak ayında müderris olmaya hak kazanarak öğretim hayatı başlamıştır. Bayezid ve Yenıcamı Medreseleri’nde verdiği dersler ile meşhur olmuştur. Birçok medresede çok sayıda talebe yetiştirmiştir. 19 Aralık 1809 tarihinde kadı olarak Selânik’e atanmıştır. Bu görevi esnasında 1810 yılında bilâd-ı erbaa pâyesi kendisine verilmiştir.¹²⁰ 4 Şubat 1810 yılında İran’a elçi olarak gönderilmiş ve oradaki görevi sırasında göstermiş olduğu başarılar sayesinde II. Mahmud’un takdirini kazanmıştır.¹²¹ Elçilik görevinin ardından 1811 yılında Edirne kadılığına daha sonra 1814 yılında ise Mekke kadılığına atanmıştır. 1816 yılında İstanbul kadılığı pâyesini elde etmiştir.¹²² Ardından Anadolu kazaskerliği payesini kazanmış ve aynı yıl içerisinde bu makama atanmıştır.¹²³ 1817 yılında

¹¹⁵ BOA, HAT, No. 775, Gömlek No. 36373.

¹¹⁶ Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ*, 2/186-187.

¹¹⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/273.

¹¹⁸ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/372.

¹¹⁹ Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ*, 2/187.

¹²⁰ *İlmiyye Salnâmesi*, 584.

¹²¹ BOA, HAT, No. 795, Gömlek No. 36895.

¹²² Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/405.

¹²³ BOA, *Cevdet Adliye [C..ADL.]*, No. 67, Gömlek No. 4040.

nakîbüleşraflık¹²⁴ ve 1819 yılında Rumeli kazaskerliği pâyesi kendisine verilmiştir.¹²⁵

II. Mahmud, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı iç ve dış meseleler, isyan hareketleri ve benzeri sorunlara çözüm bulmak için sıkça meşveret meclisleri toplamıştır. Geniş katılımlı danışma meclisi konumunda olan bu meclislerde yer alan Abdülvehhâb Efendi, isabetli görüşleriyle ön plana çıkmış ve II. Mahmud'un dikkatini çekmiştir.¹²⁶ Hâlet Efendi'nin 28 Mart 1821 tarihinde Çerkez Halil Efendi'yi azlettirmesi üzerine şeyhülislâmlığa Abdülvehhâb Efendi atanmıştır. Ancak zamanla devletteki rahatsızlıkları dile getirmesi ve Hâlet Efendi'nin aleyhinde konuşması sebebiyle 10 Kasım 1822 tarihinde azledilmiştir. Meşihat makamında 1 yıl 7 ay 13 gün kalmıştır. Azledilmesi üzerine yerine Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi atanmıştır. Dokuz ay kadar sürgünde kalan Abdülvehhâb Efendi daha sonra İstanbul'a dönmüş ve yeniçeriliğin kaldırılması esnasında II. Mahmud'un yanında bulunan sabık şeyhülislâmlar arasında yer almıştır.¹²⁷

Kadîzâde Mehmed Tâhir Efendi 6 Mart 1828 tarihinde şeyhülislâmlıktan azledilmiş, yerine ikinci defa Abdülvehhâb Efendi atanmıştır. İkinci defa getirildiği bu makamda 4 yıl 9 ay 26 gün kalmıştır. Yaşlılığı sebebiyle 8 Şubat 1833 tarihinde görevinden ayrılmıştır. Bundan sonraki hayatını hanesinde ibadetle geçirmiştir. 7 Şubat 1834 tarihinde Ramazan ayının 27. günü yani Kadir gecesi vefat etmiştir. Cenaze namazı Fatih Camii'nde kılınmış olup Sultan II. Mahmud devlet erkânıyla beraber namaza iştirak etmiştir. Cenazesi Topkapı'da medfun bulunan babasının yanına defnedilmiştir.¹²⁸

Abdülvehhâb Efendi, aklî ve naklî ilimlerin yanında fen ve edebî ilimleri de tahsil etmiştir. İdarî işlere hakim, cömert ve eliaçık bir kimse olmakla beraber hitabeti güçlü bulunmuştur. Yüzden fazla talebe yetiştirmiştir. II. Mahmud'un övgüsüne mazhar olmuş ve ulemânın çoğunluğu tarafından saygı görmüştür.¹²⁹ Her zaman devletin menfaatlerini koruyan bir kimse olarak tanınmaktadır. Döneminde yapılan ıslahatlar esnasında padişaha itaat etmek gerektiğini ifade eden *Hulâsatü'l-burhân fî itâati's-sultân* adlı bir risâle yazmıştır. Bunun dışında

¹²⁴ BOA, HAT, No. 1539, Gömlek No. 45.

¹²⁵ BOA, Ali Emîri Mahmud II [AE.SMHD.II.], No. 114, Gömlek No. 9667.

¹²⁶ *İlmiyye Salnâmesi*, 405.

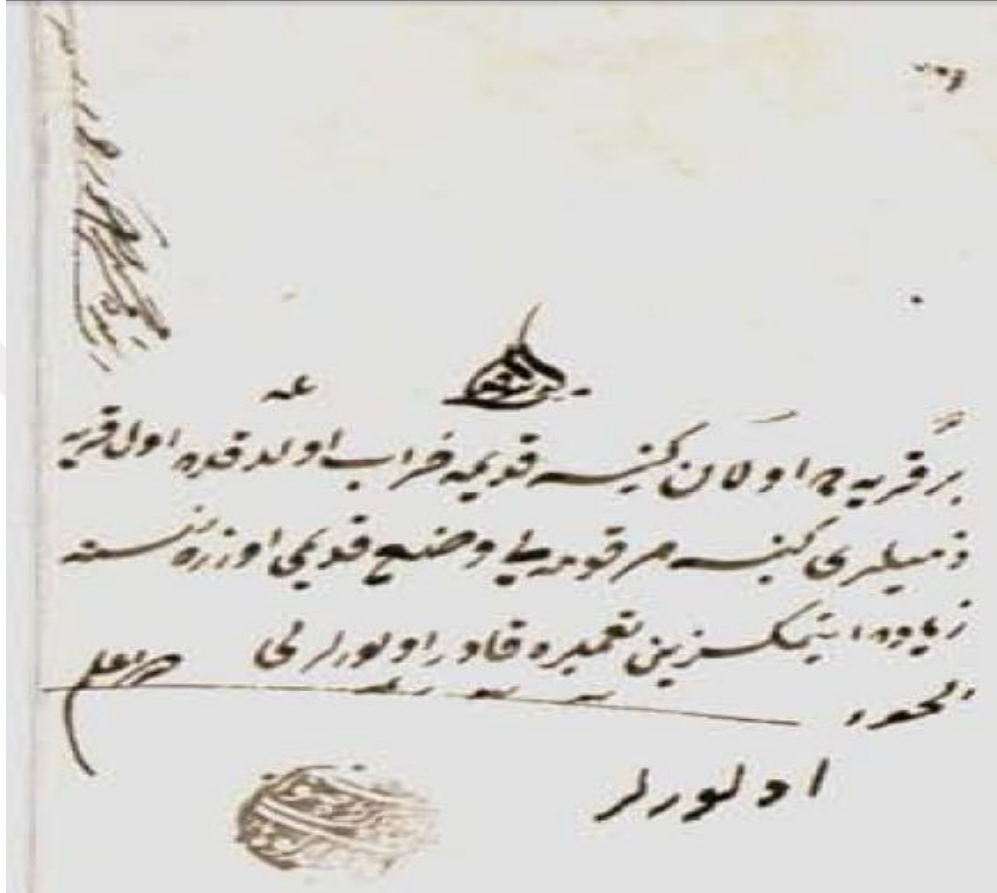
¹²⁷ *Devhatü'l-meşâyih*, 127; *İlmiyye Salnâmesi*, 584.

¹²⁸ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/405.

¹²⁹ *İlmiyye Salnâmesi*, 584.

hadis usûlû ve kelâma dair çalışmaları vardır. Çocukları Mehmed Râgıp Efendi ve Mehmed İlmî Efendi, ilmiye sınıfında önemli makamlar elde etmişlerdir.¹³⁰

Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi'ye ait fetvâ sûretlerine bir örnek vermek gerekirse;

Fotoğraf 1.8. Şeyhülislâm Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi'ye ait bir fetvâ

Minhü't-tevfîk.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevab budur ki;

Bir karyede olan kenîse-i kadîme harâb oldukda ol karye zimmîleri kenîse-i merkûmeyi vaz'-ı kadîmi üzere nesne ziyade etmeksizin tamîre kâdir olurlar mı, beyân buyrula.

el-Cevâb: Allahu a'lem, olurlar.

(mühür)

Sâlik-i râh-ı savâb ola

Abdülvehhâb¹³¹

¹³⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/405; Mehmet İpşirli, "Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/285-286.

1.9 Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi

Ahmed Reşid Efendi, 7 Ağustos 1758 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Babası I. Abdülhamid devrinde ordu kadılığı yapmış olan Mehmed Sıdkı Efendi'dir. Çocukluğundan itibaren ilme yönelmiştir. Bununla beraber kaynaklarda ilim tahsil ettiği hocalarına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.¹³²

Tahsilini iyi derecede tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yapmış ve mahreç rütbesine ulaşmıştır. Kadılık görevine ilk olarak İzmir kadısı olarak başlamıştır. 1805¹³³ veya 1807¹³⁴ yılında babasının görev yaptığı ordu kadılığına atanmıştır. Daha sonra Bilâd-ı Erbaa'da kadılık yapmıştır. 1813 yılında Mekke payesi ve 1816 yılının başında ise İstanbul kadılığı payesi kendisine verilmiştir. 8 Eylül 1816 tarihinde Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. 12 Eylül 1817 tarihinde Rumeli kazaskerliğine atanmıştır. 31 Temmuz 1821 tarihinde Rumeli kazaskerliğine ikinci kez görevlendirilmiştir.¹³⁵ Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi'nin yaşlılığı ve sağlık sorunları nedeniyle 10 Kasım 1822 tarihinde azledilmesi üzerine II. Mahmud tarafından şeyhülislâmlığa atanmıştır.¹³⁶ Meşihat makamında bulunduğu dönemde ilmiye sınıfının çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Önceki dönemlerde çeşitli sebeplerle sürgün edilen ulemâyı İstanbul'a geri getirmek için çaba sarfetmiş ve onların sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Ancak Ahmed Reşid Efendi'nin yakınlarının, nâiblerden rüşvet aldığına dair iddialar ortaya atılmıştır. Bununla beraber 21 Eylül 1823 tarihinde yapılan ruûs imtihanında haksızlıklar yapıldığına dair şikayetler olması üzerine 25 Eylül 1823 tarihinde şeyhülislâmlıktan azledilmiştir.¹³⁷ Görevinden alınan Ahmed Reşid Efendi, Birgi arpalığında ve Rumelihisarı'nda bulunan hanesinde yaşamaya mecbur edilmiştir. Geri kalan hayatının çoğunu ibadetle geçiren Ahmed Reşid Efendi'nin hastalığı sebebiyle vücudu güçsüz düşmüş ve 20 Ekim 1834 tarihinde vefat etmiştir. Cenaze namazı vefatından bir gün sonra Fatih Camii'nde öğlen namazının ardından kılınmıştır. Cenazesine sadrazamla beraber devlet erkanı ve

¹³¹ BOA, *MŞH.FTV.*, No. 1, Gömlek No. 154.

¹³² *Devhatü'l-meşâyih*, 127.

¹³³ *Devhatü'l-meşâyih*, 127.

¹³⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/392.

¹³⁵ BOA, *C.ADL.*, No. 33, Gömlek No. 1968.

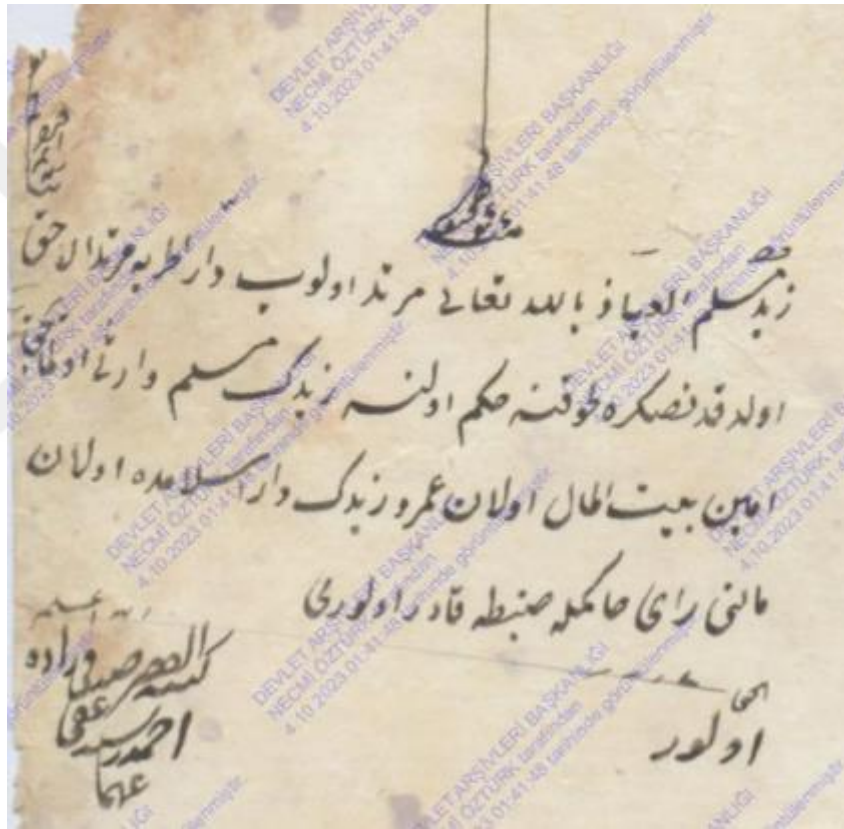
¹³⁶ BOA, *TS.MA.e*, No. 154, Gömlek No. 10.

¹³⁷ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 83; Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 255-256.

ulemâ da katılmıştır. Kendi isteğiyle Eğrikapı yakınında bulunan Toklu Dede Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹³⁸

Ahmed Reşid Efendi, ilim, fazilet sahibi, İslâm fıkına hakim bir kimse olarak tanınmaktadır. Herhangi bir eseri olduğuna dair kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır. Şeyhülislâmlığı 10 ay 26 gün sürmüştür. Eşi Âdilşah hanım, Hekimzâde Abdullah Bey'in kızıdır. 1832 yılında vefat etmiş ve dedesinin yaptırdığı Ali Paşa Camii'ne defnedilmiştir. Çocukları ise Mustafa Hamid Efendi ve Sadreddin Rıfat Efendiler'dir.¹³⁹

Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi'ye ait bir fetvâ sûreti şu şekildedir:

Fotoğraf 1.9. Şeyhülislâm Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi'ye ait bir fetvâ

Minhü't-tevfik.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevab ne vechiledir ki;

Zeyd-i müslim el-iyâzü billâhi Teâlâ mürted olup dâru'l-harbe mürtedü'l-ehakk oldukdan sonra luhûkuna hükm olunsâ Zeyd'in müslim vârisi olmayacak

¹³⁸ *Devhatü'l-meşâyih*, 128; Mehmet İpşirli, "Ahmed Reşid Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/122-123.

¹³⁹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1/392.

emîn-i beytü'l-mâl olan Amr, Zeyd'in dâr-ı İslâm'da olan malını re'y-i hâkimle zabta kâdir olur mu, beyân buyrula.

el-Cevâb: Allahu a'lem, olur.

Ketebehû'l-fakîr

Sıdkîzâde Ahmed Reşid

Ufiye anhumâ.¹⁴⁰

1.10 Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi

Mehmed Tâhir Efendi, 1747¹⁴¹ veya 1750¹⁴² yılında Tokat'ta doğmuştur. Babası Kadı Ömer Efendi'dir. Erken yaştan itibaren eğitim görmeye başlayan Tâhir Efendi, babasından aldığı ilk dinî eğitimden sonra tahsiline İstanbul'da devam etmiş ve devrin meşhur âlimlerinden ders görerek kendisini yetiştirmiştir.

Tâhir Efendi, 24 Aralık 1781 tarihinde yapılan ruûs imtihanını kazanarak müderris olmuştur. Bir süre sonra kadılığa atanmıştır. Anadolu ve Rumeli gibi birçok yerde kadılık yaptıktan sonra Rumeli kazaskeri Osmanpaşazâde İzzet Bey'in şeriatçılık memurluğuna atanmıştır. Mahreç mevleviyetini elde etmiş ve 1814 yılında Yenişehir-i Fenâr kadılığına atanmıştır.¹⁴³ Aynı yıl içerisinde bu görevden azledilmiş ancak göreve iade edilmesiyle Mekke pâyesini elde etmiştir. 1818 yılında İstanbul kadılığına atanmıştır.¹⁴⁴ 1823 yılında kendisine Anadolu pâyesi verilmiş, 30 Haziran 1825 tarihinde Anadolu kazaskeri olmuştur. 26 Kasım 1825 tarihinde Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi ikinci defa atandığı meşihat makamından azledilmiş ve Mehmed Tâhir Efendi şeyhülslâmlık makamına atanmıştır. Şeyhülslâmlığa atanmasında padişahın Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma düşüncesi bulunmaktadır. Mustafa Âsım Efendi'yi göreve layık görmesine rağmen Bektaşî taraftarı olması ve askere yumuşak davranarak zaafiyet göstermesinden çekinmiştir. Mehmed Tâhir Efendi'nin usûlen Rumeli kazaskeri olduktan sonra şeyhülslâmlığa atanması gerekirken Anadolu kazaskerliği esnasında bu göreve getirilmesinde kararlı duruşa sahip bir kişiliği olması da etkili olmuştur.¹⁴⁵

Göreve geldiği günden itibaren, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar sık sık meşveret meclislerinin toplanmasında etkili olmuştur. Batı usulü talim

¹⁴⁰ BOA, *MŞH.FTV.*, No. 1, Gömlek No. 156.

¹⁴¹ *İlmiyye Salnâmesi*, 587.

¹⁴² *Devhatü'l-meşâyih*, 128.

¹⁴³ BOA, *HAT*, No. 1525, Gömlek No. 1.

¹⁴⁴ BOA, *HAT*, No. 1541, Gömlek No. 28.

¹⁴⁵ *Devhatü'l-meşâyih*, 128-129; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/246.

yapan bir askerî birliğin oluşturulması için 25 Mayıs 1826 tarihinde Şeyhülislâm Mehmed Tâhir Efendi'nin konağında bir meşveret meclisi toplanmıştır. Bu toplantıya mülkî ve askerî erkânla ulemâdan oluşan geniş bir kadro katılmıştır. Bu toplantıda batı usûlü tâlimin gerekliliği görüşülmüştür. Bu fikre karşı gelen ve bu usulde eğitim yapmak istemeyen yeniçerilere karşı savaşılmamasının gerekli olduğuyla alakalı şeyhülislâm fetvâ vermiştir. Böylece ocak içerisinde talim görmek isteyenlerden seçilecek askerlerden, eşkinici adıyla bir ocağın teşkiline karar verilmiştir. Ayrıca bu birliğin batı tarzı eğitim göreceği de belirtilmiştir. Bu sebeple yazılan hüccet-i şer'iyeyi ulemâ başta olmak üzere hazır bulunan devlet erkânı ile ocak ağaları imzalamışlardır. Olaylar esnasında Sancak-ı Şerif çıkarılmış, başta şeyhülislâm olmak üzere bütün ulemâ 3500'e yakın talebe sancak altında toplanarak yeniçeri isyanı bastırılmıştır. Mehmed Tâhir Efendi, şeyhülislâm olarak ocağın kaldırılması için verdiği fetvâyı padişaha sunmuştur. Cesur ve kararlı duruşu sebebiyle II. Mahmud'un iltifatına mazhar olmuş ve kendisine elmas bir yüzük hediye edilmiştir.¹⁴⁶ 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında toplanan meşveret meclisinde bazı devlet erkanına rağmen Ruslar'la barış yapılmasının gerekliliğini savunmuş ve bu yönde bir kararın çıkarılmasını sağlamıştır.¹⁴⁷ Şeyhülislâmlık makamında bulunduğu dönemde adaletten ayrılmamıştır. Yapılan ıslahatlar esnasında padişahı desteklemiş ancak bazen uygun görmediği durumlarda karşı çıktığı da görülmüştür. Bektâşî tarikatına karşı yapılan müdahaleleri uygun görmemiş ve onlara yumuşak davranması sebebiyle padişah tarafından uyarılmıştır.¹⁴⁸ Yine II. Mahmud'un, ulemânın fes giymesi için fetvâ isteğini geri çevirdiği bilinmektedir.¹⁴⁹ Askerin miğfer giymesi için fetvâ vermemiş olan Mehmed Tâhir Efendi'yi padişah saraya çağtırmıştır. Sarayda şeyhülislâmı yüzü güneşe gelecek şekilde bir yere oturtmuştur. Güneşten rahatsız olan şeyhülislâm, eliyle yüzünü güneşten korumaya çalışmıştır. Padişah; "Efendi hazretleri görüyorum ki güneşe dayanamadınız, ya benim askerlerim, levantlerim güneş altında kâfirlere karşı nasıl savaşır?" diye söylenmiştir. Böylece askerin miğfer kullanması için şeyhülislâm fetvâ vermiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Ahmed Lutfi, *Lutfi Târihi*, 1/109.

¹⁴⁷ *Devhatü'l-meşâyih*, 129.

¹⁴⁸ Ahmed Lutfi, *Lutfi Târihi*, 1/124.

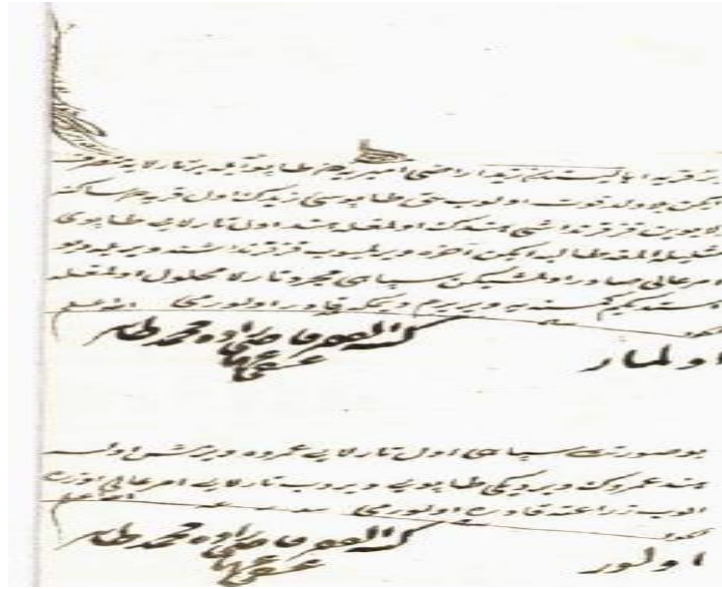
¹⁴⁹ *İlmîyye Salnâmesi*, 588.

¹⁵⁰ Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülİslâmları* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), 186.

Mehmed Tâhir Efendi, meşihat makamında 2 yıl 5 ay 10 gün görev yaptıktan sonra yaşlılığı nedeniyle 6 Mayıs 1828 tarihinde bu görevinden ayrılmıştır. Ömrünün geri kalanını evinde ibadetle geçirmiş ve 16 Ekim 1838 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi Eyüpsultan civarında bulunan Bostan İskeleyi yakınında kendi yaptırdığı mezara defnedilmiştir. Mehmed Tâhir Efendi takva sahibi ve adil bir kimse olarak bilinmektedir. Kaynaklarda çocuklarıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁵¹

Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi bir vakıf kurmuş ve Altımermer civârında bulunan Küçükhamam yanında bir Kâdirî Dergâhı yaptırmıştır. Ayrıca bazı eserler kaleme almıştır. *Nûriye* adında yazmış olduğu risalesinde Kâdirî tarikatına mensup olduğunu ifade etmiştir. Eserini kırk bir bölüm olarak düzenlemiş ve tasavvuf hakkında çeşitli konuları ele almıştır. *Risâle fî Tahkîk-i Lafzî Türkî*, ve *Tefsîr-i Sûre-i İhlâs* adında eserleri vardır. *Fetâvâ Mecmuası* adında bir eserinin olduğu kaynaklarda geçmekte iken Mehmet İpşirli bu kitapta sadece bir fetvâsının ve biyografisinin bulunduğunu eserin başkasına ait olduğunu ifade etmiştir.¹⁵²

Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin şeyhülslâmlığı esnasında vermiş olduğu fetvâlardan bir tanesi şu şekildedir:

Fotoğraf 1.10. Şeyhülslâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'ye ait bir fetvâ

¹⁵¹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 3/246.

¹⁵² *Devhatü'l-meşâyih*, 129; Altınsu, *Osmanlı Şeyhülslâmları*, 187; Mehmet İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/97-98.

Minhü't-tevfîk.

Bu mesele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevab ne vechiledir ki;

Bir karye ahâlîsinden Zeyd arâzî-i emîriyyeden tapu ile bir tarlaya mutasarrıf iken bilâ-veled fevt olup hakk-ı tapusu Zeyd'in ol karyede sâkine li-ebeveyn kız karındaşı Hind'in olmakla Hind ol tarlayı Tapu-yı misliyle almaya tâlibe iken “âhara verilmeyip kız karındaşına verile” deyu emr-i âlî sâdır olmuşken sipâhî “mücerred tarla mahlûl olmakla istediğim kimesneye veririm” demeğe kâdir olur mu, beyân buyrula.

el-Cevâb: Allahu a'lem, olmaz.

Ketebehû'l-fakîr

Kadıızâde Mehmed Tâhir

Ufiye anhümâ.

Bu sûrette sipâhî ol tarlayı Amr'a vermiş olsa Hind, Amr'ın verdiği tapuyu verip tarlayı emr-i âlî üzere alıp ziraate kâdire olur mu, beyân buyrula.

el-Cevâb: Allahu a'lem, olur.

Ketebehû'l-fakîr

Kadıızâde Mehmed Tâhir

Ufiye anhümâ.¹⁵³

Buraya kadar II. Mahmud döneminde görev yapan şeyhülislâmlardan bahsettikten sonra bu isimlerle ilgili oluşturulacak bir tablonun konuyu daha anlaşılır kılacağını düşünmekteyiz.

Tablo 1.1. II. Mahmud Döneminde Görev Yapan Şeyhülislâmlar

Şeyhülislâmların İsmi	Şeyhülislâmlık Öncesi Üstlendiği Görevler	Şeyhülislâmlığa Atandığı Tarih	Şeyhülislâmlıktan Ayrıldığı Tarih	Toplam Görev Süresi	Şeyhülislâmlığa Kaçınıcı Atanışı	Ayrılış Sebebi
Arapzâde Mehmed Ârif Efendi	Müderris Kadı: Yenişehir-i Fener, Mekke Kazasker: Anadolu, Rumeli	21 Temmuz 1808	5 Ağustos 1808	25 Gün	1	Azil

¹⁵³ BOA, MŞH.FTV., No. 1, Gömlek No. 157.

Tablo 1.1. (devam) II. Mahmud Döneminde Görev Yapan Şeyhülislâmlar

Sâlihîzâde Ahmed Esad Efendi	Müderriş: Süleymaniye Kadı: İzmir, Bursa, Mekke, İstanbul Kazasker: Anadolu, Rumeli	5 Ağustos 1808	22 Kasım 1808	3 Ay 20 Gün	2	Azil
Dürrîzâde Abdullah Efendi	Müderriş Kadı: İzmir, Galata, İstanbul Nakîbüleşraf Kazasker: Anadolu	22 Kasım 1808	22 Eylül 1810	1 Yıl 10 Ay	1	Azil
Sâmânîzâde Ömer Hulûsi Efendi	Müderriş Kadı: İzmir, Mısır, Mekke, İstanbul Kazasker: Anadolu, Rumeli	22 Eylül 1810	11 Haziran 1812	1 Yıl 8 Ay 20 Gün	3	İstifâ
Dürrîzâde Abdullah Efendi	Müderriş Kadı: İzmir, Galata, İstanbul Nakîbüleşraf Kazasker: Anadolu	11 Haziran 1812	22 Mart 1815	2 Yıl 9 Ay 11 Gün	2	Azil
Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelâbidîn Efendi	Müderriş: Süleymaniye Kadı: Edirne, Mekke, İstanbul Nakîbüleşraf	22 Mart 1815	27 Ocak 1818	2 Yıl 10 Ay 5 Gün	1	Azil
Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi	Müderriş Kadı: Galata, Mekke, İstanbul Kazasker: Anadolu, Rumeli	27 Ocak 1818	31 Ağustos 1819	1 Yıl 7 Ay 4 Gün	1	Azil
Çerkez Halil Efendi	Hazine Kethüdâlığı Müderriş Kadı: Galata, İstanbul Kazasker: Anadolu, Rumeli	31 Ağustos 1819	28 Mart 1821	1 Yıl 6 Ay 25 Gün	1	Azil

Tablo 1.1. (devam) II. Mahmud Döneminde Görev Yapan Şeyhülislâmlar

Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi	Müderriş: Bayezid, Yeni Cami Kadı: Selânik, Edirne, Mekke, İstanbul Kazasker: Anadolu	28 Mart 1821	10 Kasım 1822	1 Yıl 7 Ay 13 Gün	1	Azil
Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi	Müderriş Kadı: İzmir, Ordu(Asker) Kazasker: Anadolu, Rumeli	10 Kasım 1822	25 Eylül 1823	10 Ay 15 Gün	1	Azil
Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi	Müderriş Kadı: Galata, Mekke, İstanbul Kazasker: Anadolu, Rumeli	25 Eylül 1823	26 Kasım 1825	2 Yıl 2 Ay 1 Gün	2	Azil
Kadıızâde Mehmed Tâhir Efendi	Müderriş Kadı Kazasker: Anadolu,	26 Kasım 1825	6 Mayıs 1828	2 Yıl 5 Ay 10 Gün	1	İstifâ
Yasincizâde Abdülvehhâb Efendi	Müderriş: Bayezid, Yeni Cami Kadı: Selânik, Edirne, Mekke, İstanbul Kazasker: Anadolu	6 Mayıs 1828	8 Şubat 1833	4 Yıl 9 Ay 2 Gün	2	Azil
Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi	Müderriş Kadı: Galata, Mekke, İstanbul Kazasker: Anadolu, Rumeli	8 Şubat 1833	20 Kasım 1846	3 Yıl 9 Ay 12 Gün	3	Ölüm

II. Mahmud döneminde on isim Şeyhülislâmlık makamında görev yapmıştır. Görev yapan Şeyhülislâmların bazıları birkaç kez bu makama atanmışlardır. Örneğin bu dönemde Dürrîzâde Abdullah Efendi ve Yâsincizâde Abdülvehhâb Efendi iki, Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi ise üç kez şeyhülislâmlık makamında bulunmuştur. Şeyhülislâm Arapzâde Mehmed Ârif Efendi 25 günlük görev süresinin 18 gününü II. Mahmud döneminde geçirerek en kısa süreli şeyhülislâm olmuştur. Diğer taraftan toplamda 17 yıl 6 ay 7 gün bu

görevi yürüten Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi ise görevinin 10 yıl 1 ay 25 gününü II. Mahmud döneminde yerine getirerek onun padişahlık devrinin en uzun süreli şeyhülislâmı olarak tarihi kaynaklarda yerini almıştır.

Bu dönemde görev yapan şeyhülislâmların atanmaları genel teâmüllere uygun şekilde yapılmışsa da bazı istisnalar çekmektedir. Söz gelimi Yâsincizâde Abdülvehhab Efendi Anadolu kazaskerliği görevini fiilen yürütmekte iken kendisine Rumeli kazaskerliği payesi verilmiş ve meşîhat makamına atanmıştır. Diğer taraftan Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi Anadolu kazaskerliğinden şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Çelebizâde Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi'ye ise sadece Anadolu kazaskerliği payesi verilmiş ve ardından şeyhülislâmlık görevini üstlenmiştir. Diğer yedi şeyhülislâm Anadolu daha sonra Rumeli kazaskerliğinde görev yaptıktan sonra şeyhülislâm olmuşlardır.

II. Mahmud döneminde 14 kez şeyhülislâmlık makamında değişiklik olmuştur. yeniçeriliğin kaldırıldığı 1826 yılına kadar 11 şeyhülislâm meşîhat makamında görev yapmıştır. Ortalama 1,5 yılda bir şeyhülislâmlıkta görev değişikliği yapılmıştır. Görev değişikliğinin bu kadar sık olmasında ki sebeplerden en önemlisi yeniçerilerin bir olayı bahane ederek isyan etmelerini engellemek amacıyla olayın sorumlusu tutulan şeyhülislâm görevden alınmıştır. Yeniçerilerin isyan başlatması sonucunda yaşanacak kargaşa sebebiyle devletin zaafiyete düşmesine engel olunmuştur. 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra bu tehdit ortadan kalkmış ve şeyhülislâmların görevden ayrılmaları kendi talepleri, sağlık sorunları ve ölüm nedeniyle olmuştur. II. Mahmud'un yeniçeriliğin kaldırılmasından sonraki 13 yılda sadece 3 şeyhülislâm görev yapmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. II. MAHMUD DÖNEMİNDE YAPILAN ISLAHATLARDA ŞEYHÜLİSLÂMLARIN ROLÜ

Osmanlı Devleti'nin güç kaybetme süreci 19. yüzyılda daha da hızlanmıştı. Bu durumun sebebini iç ve dış gelişmeler oluşturmaktaydı. Fransız İhtilali sonucunda ortaya çıkan sanayi inkılâbının Avrupa'da meydana getirdiği değişiklikler ve kapitülasyonlar devletin güç kaybetmesinde en büyük etkendi. Özellikle Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar bağımsız birer devlet kurmak için ayaklanmışlardı.¹⁵⁴

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, daha çok iç isyanlarla mücadeleye etmeye çalışmıştır. Sırlar, yeniçerilerin başıbozuk hareketlerinden dolayı 1804 yılında Kara Yorgi liderliğinde bir isyan başlatmışlardır. İsyan zamanla milliyetçilik akımının etkisiyle Sırlar'ın özerklik isteğine dönüşmüştür. Sırp birlikleri uzun mücadele sonunda Belgrad'ı ele geçirmiş ve Müslüman tebaanın hepsini öldürmüşlerdir. Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı savaşta yenilmiş ve 1812 yılında yapılan Bükreş Antlaşması'yla Sırlar'a kısmi özerklik vermiştir. Sırp isyanını 1813 yılında bastıran Osmanlı Devleti Belgrad'ı tekrar ele geçirmiştir. Ancak 1815 yılında Miloş Obrenoviç önderliğinde ikinci Sırp isyanı başlamıştır. İsyan hemen bastırılrsa da Sırlar haklarını genişletmişler ve Edirne Antlaşması'yla 17 Ekim 1830 tarihinde özerk bir idareye kavuşmuşlardır.¹⁵⁵

II. Mahmud döneminde ortaya çıkan başka bir isyan ise Rum isyanıdır. İsyanı Aleksander Ipsilanti adında bir Rus general başlatmıştır. 1814 yılında Odessa'da Filiki Eterya Derneği'ni kuran general hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1821 yılında Mora ve Boğdan'da bir ayaklanma başlatmıştır. Ancak Rusya'dan beklenen desteğin gelmemesi sonucu isyan kısa sürede bastırılmıştır. Yanya valisi olan Tepedelenli Ali Paşa'nın görevinden azledilme gerekçesiyle isyan etmesi, Rumlar'a istedikleri ortamı hazırlamıştır. Rumlar önce Boğdan'da, ardından Mora'da isyan başlatmışlardır. Kısa sürede isyan büyümüş ve Rumlar 1

¹⁵⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/108-109.

¹⁵⁵ Mehmet Hacısalıhoğlu, "Sırbistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/121-126.

Ocak 1822'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti, bu isyanı bastırmak için Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemiştir. Mehmed Ali Paşa, isyanı bastırmak için oğlu İbrahim Paşa'yı görevlendirmiştir. Mısır ordusu 26 Şubat 1825 tarihinde Mora'ya çıkmış ve isyancıları yenilgiye uğratmıştır. İsyanın son bulmasını engellemek isteyen Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ne baskıları artmış ve 22 Mart 1829 tarihinde Yunanistan bağımsız bir devlet haline gelmiştir.¹⁵⁶ Aynı sene Osmanlı Devleti, Rusya ile savaş halindedir ve bu savaş Bükreş Antlaşması'yla sona ermiştir.¹⁵⁷

19. yüzyılda Osmanlı Devleti çok fazla sorunla karşı karşıya kalmıştı. Bu sorunların çoğu geçmiş dönemlerin birikimiyle gelen meselelerdi. En başta askerî alanda yaşanan yenilgiler ve ortaya çıkan isyanlar gelmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti bu dönemde dünyadaki gelişmeleri takip edememiş, bunun üzerine ekonomik ve siyasî dengeleri koruyamamıştı. Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bu sorunların sebepleri arasında insan unsurundaki yozlaşma ve eğitim alanındaki bozulmalar başı çekmekteydi. Sorunların çözümü için alınan kararlarda fikir birliğinin sağlanamamasına sebep olan en büyük etken geleneği muhafaza etmek isteyenlerle yenilikçi olan iki grubun birbirleriyle olan mücadelesiydi. Bu iki grubun arasındaki rekabet, karar alma süreçlerini olumsuz anlamda etkilemiş ve bazen alınan kararların başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştu.¹⁵⁸

19. yüzyıl diğer taraftan Osmanlı modernleşmesi adına önemli bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti modernleşme akımının etkisiyle kendisinden daha gelişmiş olan batılı devletleri taklit etmeye çalışmıştır. Bu modernleşme hareketi Osmanlı'da toplumun kendisi tarafından değil yönetim tarafından yapılmak istenmiştir. Osmanlı yönetiminin en üst noktasında sultan bulunuyor ve sultan, Osmanlı'nın yönetim sistemindeki yetkilerin hepsini kendisinde topluyordu. Ancak icra faaliyetlerini asker ve sivil bürokrasi eliyle gerçekleştirmekteydi. Osmanlı, sözü edilen uygulamayla devletin merkezileşmesini sağlamıştı.¹⁵⁹

II. Mahmud, daha önce yaşanan olaylardan elde ettiği deneyim neticesinde yapacağı ıslahatlar için uygun bir zemin hazırlamaya çalışmıştır. Islahat faaliyetlerini gerçekleştirmek için merkezî otoriteyi daha da güçlendirmeyi

¹⁵⁶ Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, 3-4/243-246.

¹⁵⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/115.

¹⁵⁸ Agrass, *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, 13.

¹⁵⁹ Seyfettin Erşahin, "Ulema ve Osmanlı Yenileşmesi: II. Mahmud'un Bazı Islahatı Karşısında Ulemanın Tutumu Üzerine Tespitler" *Diyanet İlmî Dergi* 35/1 (Ocak 1999), 249-270.

düşünmüştür. Bu düşünceyle önemli makamlara kendisine bağlı kimseleri atamış ve ıslahat karşıtı kişileri görevlerinden azletmiştir. II. Mahmud tüm alanlarda yapmaya çalıştığı ıslahat çalışmalarında ulemâ ve vükelânın desteğini almaya özen göstermiştir. Ayrıca ıslahatları faaliyete geçirmek için şeyhülislâmlardan da fetvâlar almıştır.¹⁶⁰

II. Mahmud'un saltanatının ilk dönemi genel olarak ıslahatlara hazırlıkla geçmiş, ikinci döneminde ise ıslahatları uygulamaya koymuştur. Islahatları gerçekleştirirken Anadolu ve Rumeli âyanları ve toplumun ileri gelenlerinin fikirlerine başvurmuş ve âyanların desteğini almak için çaba sarfetmiştir.¹⁶¹ II. Mahmud bu sayede ıslahatları başarılı bir şekilde gerçekleştireceğini düşünmüştür.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yöneticiler icraatlarını gerçekleştirirken, ulemânın önde gelenlerinin görüşlerine itibar etmişlerdir. Çünkü yapacakları faaliyetlerde toplum menfaatini gözettileri gibi meselenin şer'î boyutunu da göz ardı etmemişler ve dinî alanda kabul görmüş isimlere başvurmuşlardır. Örneğin devletin kurucu isimleri, Şeyh Edebâli ve Dursun Fakih'e müracaat etmişlerdir. Bu uygulama ilerleyen dönemlerde diğer padişahlar tarafından da sürdürülmüştür. Hatta şeyhülislâmlığın kurumsal yapıya kavuşmasıyla birlikte bu makama getirilen kişiler dinî alanda otorite kabul edilmiş ve yapılması planlanan faaliyetlerin şer'î yönü onların onayıyla kabul görmüştür. Özellikle Zenbilli Ali Cemâlî Efendi, İbn Kemal ve Ebüssuûd Efendi gibi şeyhülislâmlık makamının itibarını artıran isimler, kurumun ve dolayısıyla müessesenin başında bulunan şeyhülislâmların idarî, siyâsî vb. birçok olayda etkinliğini artırmıştır. Her ne kadar bütün şeyhülislâmlar için aynı durum söz konusu olmasa da yöneticiler ve halk nazarında yapılacak eylemlerin şer'î yönü yani fetvâ makamında bulunan şeyhülislâmlar özellikle devlet ricalinin başvuru mercîi olmuştur.¹⁶²

II. Mahmud döneminde gerçekleştirilen ıslahat hareketlerinde de kuşkusuz, ulemânın reisi olan şeyhülislâmlar etkin rol oynamıştır. Daha çok askerî alanda gerçekleştirilen ıslah girişimlerine II. Mahmud'un tahta çıkışından daha önce başlanmıştır. Örneğin geniş bir alanda ıslahat hareketi III. Selim döneminde

¹⁶⁰ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005), 5/174.

¹⁶¹ Coşgun, *Ulemanın Modernlik Anlayışı*, 43-44.

¹⁶² Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*, 37-43.

Nizâm-ı Cedîd uygulamaları ile yapılmak istenmiştir. Fakat 1807 yılında Kabakçı Mustafa Paşa İsyanı neticesinde ıslahat hareketi sekteye uğramıştır. 1808 yılında Alemdar Mustafa Paşa vakasıyla II. Mahmud tahta çıkmış ve Mustafa Paşa yeni bir ıslahat hareketi başlatmıştır. Ancak kısa sürede bu ıslahat hareketi de bir yeniçeri isyanıyla son bulmuştur.¹⁶³

II. Mahmud, öncelikli olarak askerî alanda gerçekleştirmeye çalıştığı ıslahat denemesinden sonra daha dikkatli davranmıştır. Özellikle yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar önemli değişiklikler yapmamıştır. Ocakların bazılarını daha fazla geliştirmeye çalışmıştır. Uzun yıllar ıslahatlar için hazırlık yapan II. Mahmud'un ilk ıslahat girişimi Eşkinci Ocağı'nı kurmak olmuştur. Bu ıslahat hareketinden başlayarak alınan kararlarda ulemânın desteğini ve şeyhülislâmın fetvâ gücünü kullanmıştır. Bu sayede hem icraatlarına şer'î açıdan meşrûiyet kazandırmaya çalışmış hem de şeyhülislâmların desteğini almıştır.¹⁶⁴ Dolayısıyla tezimizin bu kısmından itibaren II. Mahmud döneminde uygulamaya konulan ıslahat hareketlerine ve özellikle şeyhülislâmların bu ıslahat hareketlerindeki rollerine değinilecektir.

2.1 İdarî ve Siyasî Alanda

II. Mahmud, eyaletlerdeki sorunları çözerken merkezî idarede de birtakım değişiklikler gerçekleştirmeye ve hükümet işlerini düzenlemeye çalışmıştır. Bunun için idarî kurumları yeniden düzenlemiş, ayrıca ihtiyaçlar dahilinde yeni kurumlar ihdas edilmiştir. Bu kurumların başında Osmanlı Devleti'nin idare merkezi olan Divân-ı Hümayûn gelmektedir. Daha önceki dönemlerde işlerliğini kaybeden Divân-ı Hümayûnda üst düzey memurlar arasında görev kargaşası ortaya çıkmıştı. II. Mahmud, bu meseleye kesin bir çözüm getirmek için merkezî idareyi batıdaki idarî yapılara benzer hale getirmek istemiştir. Böylece sadrazam ve şeyhülislâmda toplanmış olan idarî yetki ve görevler vekillere dağıtılmıştır. İdarî teşkilatta yapılan değişikliklerle 30 Mart 1838 tarihinde sadrazamlık unvanı başvekilliğe çevrilmiştir. Daha önce padişahın mutlak vekili olan sadrazam, kendisine geçen yetkileri nâzırlara bırakmıştır. Bu yetkilerin alameti olan mühür ise nâzırlara da verilmiştir. Başvekil ise bu nâzırlıklar arasındaki ilişkiyi ve düzeni

¹⁶³ Yakut, *Şeyhülislâmlık*, 49-50.

¹⁶⁴ Agrass, *II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, 13.

sağlamakla görevlendirilmiştir.¹⁶⁵ İdarede yapılan bu düzenlemelerle padişaha karşı sorumlu bir kabine sistemine geçişin ilk adımları atılmıştır. Bu geçiş esnasında şeyhülislâm Divân-ı Hümayûn üyesi değildi. Ancak şeyhülislâmın fetvâ makamını temsili ve devletin alacağı önemli kararlarda etkisinin bulunması idarî mekanizma içerisinde şeyhülislâmı divânın daimî üyesi kılmıştır. Böylece padişah dışında bütün karar merciinde bulunan kişiler divan üyesi olmuştur.¹⁶⁶

II. Mahmud'un merkezî idarede yaptığı bir başka değişiklik, nezâretlerin kurulmasıdır. Daha önce kurumların hepsi sadrazama bağlı halde iken değişen şartlar her kurumun kendi alanında uzmanlara ihtiyaç duymasına yol açtı. Olayların gerektiği gibi değerlendirilememesi sebebiyle yapılması gereken müdahaleler yapılamıyordu. Bu sebeple 1835 yılında Sadaret kethüdalığı, Umûr-ı Mülkiye Nezâreti'ne, 1837 yılında ise Umûr-ı Dâhiliye Nezâreti'ne çevrilmişti. 1836 yılında Başdefterdarlık Umûr-ı Maliye Nezâreti'ne, Reisülküttablık ise Umûr-ı Hariciye Nezâreti'ne dönüştürüldü.¹⁶⁷ 1836 yılında Çavuşbaşılığı Adliye Nezâreti'ne çeviren II. Mahmud,¹⁶⁸ Yeniçeri Ocağı'nı kapatılmasından sonra Yeniçeri ağalığını Seraskerlik makamı olarak değiştirdi.¹⁶⁹ Devletin en önemli iki kurumu olan içişleri ile dışişlerinin görevlerini ise aynı memurlar Bâbîâlî'de yürütmekteydi. Bu iki kurum, farklı ihtisas alanlarına ihtiyaç duyduğundan Dâhiliye ve Hariciye Nezâretleri olarak ikiye ayrılmıştı. Ayrıca Evkâf¹⁷⁰ ve Ticaret Nezâretleri¹⁷¹ kurulmuş, Şehreminlik kurumu kaldırılmış yerine İhtisap Nâzırlığı ihdas edilmişti.¹⁷²

Devletin kurumlarında yapılan değişiklikler esnasında şeyhülislâmlık makamının da sabit bir mekana taşınmasına karar verilmiştir. Nitekim şeyhülislâmlar daha önce kendi konaklarının bir kısmını hatta genellikle selamlık bölümünü resmî işler için kullanmışlardı. Konağı bulunmayan şeyhülislâmlar ise bir konak kiralayarak resmî işlerini burada görürlerdi. Şeyhülislâmların

¹⁶⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/152; Necdet Hayta - Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri* (Ankara: Başak Matbaacılık, 2003), 103.

¹⁶⁶ Ali Akyıldız, "Meclis-i Vükela", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/251-253.

¹⁶⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/800-806.

¹⁶⁸ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/808-811.

¹⁶⁹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/778.

¹⁷⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/819.

¹⁷¹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 4/816.

¹⁷² Hayta - Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, 104; Agras, *II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, 55-57.

konaklarında resmî vazifelerini îfâ etmeleri adeta bir gelenek haline gelmişti.¹⁷³ Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra Sadrazam Mehmed Selim Paşa, Ağakapısı'nın şeyhülislâmlığa tahsis edilmesini padişaha arzetmiş, II. Mahmud da bu durum üzerine yazdığı hatt-ı hümayûnla Ağakapısı'nın şeyhülislâmlara tahsis edilmesini uygun görmüştür. Böylece Ağakapısı'nın ismi Fetvâhâne olarak değiştirilerek 1826 yılında şeyhülislâmlara tahsis edilmiştir. Ancak Bâbîâlî'de yaşanan bir yangın sebebiyle bina bir yıl kadar Bâbîâlî'nin faaliyetlerine tahsis edilmek zorunda kalmıştır. 1827 yılından itibaren ise bu mekan, şeyhülislâmlık olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fetvâhâne'nin fazla olan odalarına gelince bu mekanlarda ilim tahsil edemeyenler için haftanın belli günlerinde ders verilmiştir. Daha önce şeyhülislâm değişimleri sebebiyle şeyhülislâmlığın adresi değişmekte ve halk zorluk çekmekteydi. Fakat sabit mekan tahsisıyla adresin değişmesi ve bu konuda hizmet almak isteyen halkın zorluk çekmesinin önüne geçilmiştir. Tüm bunlarla birlikte şeyhülislâmlık makamına bağlı birimler de bu binaya taşınmıştır.¹⁷⁴

II. Mahmud'un saltanatı esnasında karşılaştığı en önemli sorun âyan meselesidir. Âyanlar, halk ile devlet arasındaki iletişimi sağlamakta ve vilayetlerde idarî işleri yürüten kimseler olarak merkezî hükümetin temsilcisi konumundaydılar. Âyanlarının başı olan âyana baş âyan, aynü'l-a'yân, reîs-i a'yân veya resmî âyan denilirdi.¹⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde âyanlar, 16. yüzyıla kadar vilayetlerdeki idarî görevlerini düzenli bir şekilde yerine getirmişlerdir. Halk ile devlet arasında aracı olarak resmî işlerin takibini yapmışlardır. Bununla birlikte sorumlu oldukları vilayetin her türlü ihtiyaçlarıyla ilgilenmişlerdir. Sorumlu oldukları bölgelerdeki vakıfların gelir ve giderleri başta olmak üzere tüm işleriyle ilgilenmişlerdir. Ayrıca bölgelerindeki alım-satım fiyatlarını belirlemek ve belirli vergileri tahsil etmekle mükellef tutulmuşlardır. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde âyanlar, iltizama¹⁷⁶ katılmışlar ve halka borç para vererek servetlerini ve topraklarını

¹⁷³ Yakut, *Şeyhülislâmlık*, 55.

¹⁷⁴ BOA, HAT, No. 294, Gömlek No. 17477; Ahmed Lutfi, *Lutfî Târihi*, 1/161-162.

¹⁷⁵ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 9-10; Özcan Mert, "Âyan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/195-198.

¹⁷⁶ İltizam, bir şahsın devlete ait bir vergiyi bir süreliğine belirli bir bedel karşılığında toplamasıdır. Bk. Mehmet Genç, "İltizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/154-158.

artırmışlardır.¹⁷⁷ Böylece borçlu olan halkı kendilerine bağımlı hale getirerek malî alanda nüfuz alanlarını genişletmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde merkezî otoritenin zayıflamasıyla beraber âyanlar, idare üzerinde siyasî ağırlıklarını daha da artırmışlardır.¹⁷⁸

Sözü edilen dönemde idârî açıdan etkinliğini artıran âyanlara Alemdar Mustafa Paşa örnek gösterilebilir. Bu dönemde devlet erkanı ıslahat yapmak isteyen III. Selim ile geleneği korumak isteyen IV. Mustafa taraftarları arasında sıkışıp kalmıştır. III. Selim taraftarı olan Alemdar Mustafa Paşa Edirne'den payitahta gelerek III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak istemiştir. Alemdar Mustafa Paşa'nın yanında güçlü bir orduyla payitahta gelmiş olması devlet ricalinde infiale yol açmıştır. Alemdar Mustafa Paşa, sadrazam ve şeyhülislâmı huzuruna çağırması ve Şeyhülislâm Arapzâde Mehmed Arif Efendi'yi padişaha taleplerini bildirmek için göndermiştir. Şeyhülislâm Arapzâde Mehmed Arif Efendi bu görevi üstlenmek istememiş ve Alemdar Mustafa Paşa tarafından hakarete maruz kalmıştır. Bunun üzerine Arapzâde Mehmed Arif Efendi, IV. Mustafa'nın huzuruna çıkmış ancak padişah tarafından sözlerinin tamamlamasına izin verilmeden huzurdan kovulmuştur. IV. Mustafa, Mehmed Arif Efendi'yi Alemdar Mustafa Paşa taraftarı olmakla itham etmiştir. Arapzâde Mehmed Arif Efendi, Alemdar Mustafa Paşa'ya gelerek durumu anlatmak istemiş ancak aynı muameleyle karşılaşmıştır. Alemdar Mustafa Paşa, Şeyhülislâm Mehmed Arif Efendi'nin getirdiği cevabın ardından askerleriyle birlikte saraya yürümüştür. Saray muhafızlarıyla Alemdar Mustafa Paşa'nın askerleri arasında çatışmalar yaşanmış, bu esnada IV. Mustafa taraftarları III. Selim'i katletmişlerdir. Yanında bulunan II. Mahmud, öldürülmekten kalfaların cesareti sayesinde kurtulmuştur. Alemdar Mustafa Paşa sarayı ele geçirerek IV. Mustafa'ya tahttan çekilmesi için baskı yapmıştır. Daha sonra tahtan feragat eden IV. Mustafa'nın yerine II. Mahmud tahta çıkmıştır. Arapzâde Mehmed Arif Efendi, II. Mahmud tahta çıktıktan kısa bir zaman sonra şeyhülislâmlıktan azledilmiştir. Daha sonraları II. Mahmud kendisine tekrar şeyhülislâm olmayı teklif etmiş ancak geçmişte yaşadığı olaylardan dolayı bir daha bu makama gelmek istememiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Özkaya, *Âyânlık*, 11-12.

¹⁷⁸ Özkaya, *Âyânlık*, 13-14.

¹⁷⁹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 9/8.

II. Mahmud, tahta çıktığı esnada yaşanan idarî kargaşayı gidermek ve azledilen IV. Mustafa taraftarlarını sakinleştirmek amacıyla Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam olarak atamıştır. Alemdar Mustafa Paşa sadrazam olduktan sonra sert mizacını ve askerî gücünü kullanarak çıkan kargaşalara son vermiş ve huzur ortamının oluşmasını sağlamıştır.

Alemdar Mustafa Paşa, III. Selim'in tahttan indirilmesiyle beraber sekteye uğrayan ıslahat faaliyetlerinin II. Mahmud döneminde de devam etmesi taraftarıydı. Ancak eyaletlerde bulunan âyanların yapılacak ıslahat faaliyetlerine karşı çıkmasından da çekiniyordu. Âyanlar, güçlerini muhafaza etmek için daha önce yapılmak istenen ıslahat hareketlerine karşı ortaya çıkan isyanları desteklemişlerdi. II. Mahmud, Nizâm-ı Cedid'e son verilmesi esnasında ıslahat karşıtlarının yaptıkları faaliyetleri bizzat müşahade etmişti. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa da âyanların bu konudaki desteğini almak için onları payitahta çağırarak ve bir meşveret toplantısı yapmıştı. Yapılan toplantıda âyanların baskısı neticesinde Sened-i İttifak adı verilen bir mutabakat metni hazırlanmıştı. Bu metinde padişahın konumu korunmuş olsa da saltanatın etki gücü oldukça zayıflatılmıştı.¹⁸⁰

Sened-i İttifak'ta merkezî yönetimden birçok kimsenin imzası olmasına rağmen padişah metne imza atmamıştır. Senedi İttifak'ı imzalayan yirmi yedi kişi içerisinde dönemin şeyhülislâmı Salihzâde Ahmed Esad Efendi de bulunmaktadır. Ayrıca Salihzâde Ahmed Esad Efendi'den sonra şeyhülislâm olan ve Sened-i İttifak imzalandığı esnada nakîbüleşraf olarak görev yapan Dürrizâde Abdullah Efendi'nin de imzası bulunmaktadır.¹⁸¹ Mutabakat metninin imzalanmasından sonra Alemdar Mustafa Paşa Sekbân-ı Cedîd adında bir birlik kurarak ıslahat faaliyetlerini başlatmıştır. Bu durumdan rahatsız olan yeniçerilerin ilk fırsatta isyan etmesi neticesinde Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüş ve ıslahat faaliyetleri tekrar sekteye uğramıştır.

II. Mahmud, Bükreş Antlaşması (1812) sonrasında uygulamaya koyduğu merkezîyetçi siyasetle âyanların merkeze bağlılıklarını artırmak istemiş, bunun için doğru zamanın gelmesini bekleyen padişah kendisine bağlı güçlü âyanların ölümlerini beklemiş, sonrasında yerlerine merkezî hükümetin temsilcilerini atayarak âyanların taşradaki etkilerini azaltmıştır. İsyan eden âyanlara ise askerî

¹⁸⁰ Mert, "Âyan", 4/195-198.

¹⁸¹ Şânîzâde, *Târîh-i Şânîzâde*, 1/70-73; Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 9/7-9.

müdahale gerçekleşmiştir. Birbiriyle mücadele halinde olan âyanların güçleri zayıflatılmış, âyanların bazıları sürgüne gönderilmiş veya İstanbul'da gözetim altına alınmıştır.

II. Mahmud'un başlatmış olduğu merkeziyetçi politikasına isyan eden âyanlar da olmuştur. Âyanların çıkarmış oldukları bu isyanlar bastırılrsa da devletin toprak kaybetmesine sebep olmuştur. Tepedelenli Ali Paşa'nın başlattığı isyan sonucunda Ali Paşa öldürülmüş ve isyan bastırılmıştır. Ancak başlattığı isyan neticesinde Yunan isyanları başarılı olmuş ve Yunanlılar'ın bağımsız bir devlet kurmasına sebep olmuştur. Başka bir âyan olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyan etmesi sonucunda ise devlet dağılma noktasına gelmiştir. Mehmed Ali Paşa, Şam ve Suriye'yi ele geçirmiş ve oğlu İbrahim Paşa'nın askerleri Konya'ya kadar gelmiştir. Osmanlı Devleti, Mehmed Ali Paşa'nın modern ve disiplinli ordusunu durdurmak istemiştir. Bu sebeple dönemin şeyhülislâmı Yasincizâde Abdülvehhab Efendi başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinden Mısır ordusuyla savaşmanın caiz olup-olmadığına dair fetvâ istemişlerdir.¹⁸²

II. Mahmud tahta geçtikten sonra âyanlık sisteminin yerine muhtarlık sistemini getirmek istemiştir. Bununla ıslahatların yapılmasını ve düzenlemelere işlerlik kazandırılmasını amaçlamıştır. Devletin en küçük idarî yapısı olan mahalle ve köylerden başlayarak muhtarlık sistemini uygulamaya geçirmek istemiştir. Bu döneme kadar mahalle ve köylerin yönetimi imamların yetkisindeydi. Ancak II. Mahmud bu yetkiyi paylaşacak muhtarların atanması sağlamıştır. Muhtarların mahalle veya köylerde vergilerin belirlenmesi ve toplanması, güvenliğin tesis edilmesi gibi görevleri vardır. Görevlerini yerine getirirken imamlar, muhtarlarla eşit görülmüştür. Muhtarlık teşkilatının kuruluşunda ve uygulanması esnasında yapılan danışma toplantılarında şeyhülislâm da hazır bulunmuştur.¹⁸³

II. Mahmud döneminin idarî alanda dönüşüme uğrayan bir başka yapısı ise Divân-ı Hümayûn'dur. Bu divan II. Mahmud döneminde işlerliğini yitirmiş ve onun yerine 1838 yılında Meclisi Vükelâ adında yeni bir meclis kurulmuştur.¹⁸⁴ Bu yeni meclisin daimi üyeleri arasında nâzırlar, serasker, kaptan-ı deryâ ile birlikte şeyhülislâm bulunmaktadır. Şeyhülislâma Meclis-i Vükelâ'nın aldığı

¹⁸² BOA, HAT, No. 360, Gömlek No. 20081.

¹⁸³ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 5/34.

¹⁸⁴ Ahmet Mumcu, "Divân-ı Hümayûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/430-432.

kararları şer'î açıdan denetleme yetkisi verilmiştir. Ancak Meclisi Vükelâ'da kararların oy çokluğuyla alınması şeyhülislâma alınan kararları onaylamanın dışında başka bir seçenek bırakmamıştır. Bununla birlikte Sultan II. Mahmud ıslahatlar yapılırken şeyhülislâmın desteğini almayı da dolaylı bir şekilde yerine getirmiş olmaktadır.¹⁸⁵

II. Mahmud döneminde önemli meseleleri görüşmek için meşveret meclislerinin toplanmasına özen gösterilmiştir. Birçok konuda divan üyeleri ve uzmanların görüşlerine başvurularak meşveret yapılmıştır. İstanbul'da yapılan meşveretlerin dışında cephede savaş hakkında değerlendirme yapmak amacıyla da meşveret meclisleri toplanmıştır. Ayrıca meşveret meclislerine toplumun farklı kesimlerinden kimselerin katılmasını sağlayarak alınan kararların halk nezdinde meşrûiyet kazandırılması amaçlanmıştır.¹⁸⁶

Diğer taraftan padişah huzurunda yapılan meşveret meclisi en önemlisiydi. Bâbîâlî'de ve şeyhülislâmlıkta da meşveret meclisleri yapılırdı.¹⁸⁷ Meşveret meclislerinde alınan kararların meşruluğunu pekiştirmek ve şer'î kaidelere uygunluğunu denetlemek için şeyhülislâm meclisin daimi üyesi kabul edilmişti. Şeyhülislâmın katılmadığı zamanlarda ilmiye sınıfını temsilen kazaskerler meclise katılmış ve alınan kararlar muhakkak şeyhülislâma bildirilirdi. Böylece şeyhülislâmlık makamı yapılan ıslahatlarda ve siyasî meselelerde daha etkili bir konuma yükseltilmişti.¹⁸⁸ Söz gelimi Mora'da alevlenen isyan hakkında Şeyhülislâm Yâsincizâde Abdülvehhab Efendi'nin konağında 27 Nisan 1821 tarihinde yapılan meşveret neticesinde isyancıların mallarının ganimet sayılacağına dair verilen fetvâya binaen çıkarılan fermana aşağıdaki ifadeler yer almaktadır.

“Akd-i meşveret-i ‘uzmâ der-Bâb-ı Fetvâ ve havâdis-i uhrâ;

Mâh-ı recebin yirmi üçüncü günü Bâb-ı Meşîhat'da cem'iyetlü meşveret olup, etrâf ü eknâfdan vârid tahrîrât ve evrâk-ı havâdisât der-meyân olunarak, el-hâletü hâzih Mora re'âyâsı dahi i'lân-ı 'isyân etmiş ve bu keyfiyyet civârındaki kurâ ve kazâ ve livâlara sirâyet ederek, Atina ve Salona ve Livadya re'âyâları da tuğyân ile yolları sedd etdiklerinden, ol tarafların dahî ahvâli uygunsuzlanmış olduğu cümle huzzâra beyân olundukda, sühansencân-ı ehl-i meşveret ez-her-cihet

¹⁸⁵ Yakut, *Şeyhülislâmlık*, 86.

¹⁸⁶ Yurdakul, *Reform*, 263-264.

¹⁸⁷ BOA, *HAT*, No. 20, Gömlek No. 955.

¹⁸⁸ BOA, *HAT*, No. 205, Gömlek No. 10706.

çâre-cûy-i tedbîr olmuşlar ise de nukûd mefkûd ve cünd-i müretteb nâ-mevcûd olup, ancak sûd-i nüfûs ve nef'-i mahsûsuna çalışur nâs bî-hadd ü kıyâs ise de bit-tav' ver-rızâ istihdâmı gayr-i kâbil-i imkân ve cebren cem' olsa bile ednâ bahâne ile perîşân olacağı tecribât-ı sâbıkâ ile müstağnî-i ityân-ı bürhân olmağın; 'Fe-cündün mutî'un ve emrun mutâ'un. Ve seyfun muzî'un ve mâlun muzâ'un' diyerek, vech-i vecîh üzere tedbîrde hayrân oldular. Şu kadarcık ki bazen ıtmâ' tarîkıyle dahi iş görüldüğünü bazıları takrîr, bazıları dahî bu keyfiyyet derûn-i Memâlik-i Hâkâniyye'de olduğundan, sûret-i mezkûrenin bâ'is-i harâbiyyet olacağını tefsîr ederek, âhır-ı kâr tedbîrin bu takdîre inhisârı sebebiyle tarîk-ı ıtmâ'a nâ-çâr karâr verilüp, ol vakit muktezây-ı şerî'at-i garrâya mürâca'at olundu. Ve Fetvâ Emîni 'Uryânîzâde Râşid Efendi meclise celb ve müzâkere ile sell-i seyf-i 'isyân eden re'âyânın katl ü sebyine fetvâ alındı. Binâen 'aleyh gerek Mora ve gerek sâ'ir her ne mahalde olur ise olsun, bu makûle emr-i veliyyü'l-emre itâ'at etmeyen ve ehl-i İslâm 'aleyhine bagy ü hurûc eden re'âyânın katl ve seby ü isrâk ve mâlları asâkir-i İslâm'a mâl-ı ganimet olması ruhsatını hâvî ve verilen fetvâ-yı şerîfi muhtevî mâh-ı recebin yirmi dördüncü günü 'umûmen Memâlik-i Mahrûse'ye evâmîr-i 'aliyye neşr olundu.

Ve ferdâsı, zikri ânifen murûr eylediği üzere Aydın ve Saruhân sancakları Mutasarrıfı Behrâm Paşa, livâ'eyn-i mezbûreyne birer mütesellim bırakarak, cem' edebileceği kadar asker ile me'mûriyyet-i sâbıkası mücebince serî'an Akdeniz Boğazı'na gelüp, lâkin anda meks etmeyerek Rumeli tarafına murûr ile Yenişehir semtine doğru 'azîmet eylemesi bâbında emr-i şerîf ısdâr u tisyâr olunmakla, me'mûriyyeti bu sûrete tahvîl kılındı.

Ve yevm-i merkûmda mukaddemâ Anabolu muhâfazasına me'mûr kılınan Kayseriyye Sancağı Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın Kayseriyye'den hareket ve İzmir tarafına 'azîmet etmiş olduğu haberi vürûd eyledi. Ve Mora'dan berüye doğru ayaklanmış olan re'âyâ, Eğriboz Sancağı dâhilinde olduklarından, Eğriboz Muhâfızı Sirozlu Yûsuf Paşa el-yevm İnebahtı Kasteli taraflarında bulunduğundan, Ser'asker Hurşîd Paşa cânibinden müşârun ileyhe der-'akab sancağı semtine 'azîmet eylemesi yazılmış ise de, bazı ma'zeret ibrâziyle hâlâ hareket etmemiş olduğu haber alınarak, derhâl küllî asker istishâbiyle bulunduğu mahalden sancağı savbına hareket ve kal'a-i Pâdişâhî'yi muhâfazaya mübâderet eylemesi cânib-i Sadâret-i 'uzmâ'dan dahî müşârun ileyhe mâh-ı merkûmun yirmi

altıncı günü tahrîr ve ‘usâtın seby ü istirkâkî ve mâllarının igtinâmı husûsuna ruhsat verilmiş olduğu dahî kâ’ime-i sâmiyede tezkîr olundu.

Ve şu vakitte re‘âyâdan hiçbir yerde emniyyet câ’iz olmamağla, Denizli Voyvodası Tavaslı Osman Ağa, vâfi asker ile Ayvalığ’a karîb Ayazmend nâm mahalle gelüp, ol havâlinin hıfz u hirâsetine kemâl-i dikkat ve ol taraflarda bulunan bi’l-cümle re‘âyânın silâhlarını sızıldısızca devşirüp, re‘âyây-ı mersûmeyi hâricden eşkıyânın gelüp tahrîk ü ifsâdından gözedüp vikâyet eylemeğe bâ-emr-i âlî me’mûr ve Ayvalık re‘âyâsı bu esnâda müsellağ geşt ü gûzar ve sâ’ir gûne dahi meslek-i ra’iyyete uymaz etvâra ictisâr üzere oldukları ihbâr olunmuş idüğünden, Voyvoda-i mûmâ ileyh ona göre hareket ve levâzım-ı hazm ü ihtiyâta ri‘âyet eylemesi husûsâtı dahi tafsîl-i me’mûriyyetini hâvî tahrîr olunan kâ’ime-i sadr-ı a‘zamî’de mezkûr oldu.”¹⁸⁹

Fermanda da görüldüğü üzere şeyhülislâmın meşveretler sayesinde devlet siyaseti üzerindeki etkisinin arttığı anlaşılmaktadır. Padişah veya sadrazam huzurunda yapılan meşveretlere katılanlar genellikle idarî kadrolardan oluşmuştur. Ancak mesele hakkında kamuoyu oluşturmak amaçlanıyorsa şeyhülislâmın organizasyonu ile meşveretler toplanmıştır. Burada amaç meşverette alınan kararın şer‘î kaidelere uygun olduğuna dair kamuoyunda kanaat oluşmasını sağlamaktır. Zikredilen bu meşverette Mora’da isyan eden kimselerin öldürülmesi ve mallarının ganimet sayılması kararı verilmiştir. Devletin buhran içerisinde olduğu bir zamanda böylesine kritik kararların alınmasının amacı isyanın son bulmasını sağlamaktır. Bir başka amaç ise isyanın büyümesi ve ülke geneline yayılması halinde kararın şeyhülislâm tarafından verildiğini ifade etmektir. Halk, kararın şer‘î kaidelere uygun olduğuna kanaat getirmiş ve herhangi bir tepki göstermemiştir.

Benzer durumlara, Osmanlı Devleti’nin askerî ve siyasî açıdan güç kaybettiği dönemlerde de rastlanmaktadır. Nitekim Osmanlı yönetiminde bulunan Kırım, Ruslar tarafından 1779 yılında ilhak edilmiştir. II. Mahmud döneminde ise Cezayir 1830 yılında Fransızlar tarafından işgale uğramıştır. Aynı yıl Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin baskısıyla Mora’nın bağımsızlığını kabul etmiştir. Mora’nın bağımsızlığının tanınması hususunda devlet yönetimi ulemâdan bazı kimselerin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır.¹⁹⁰ Böyle hassas bir zamanda

¹⁸⁹ Şânizâde, *Târîh-i Şânizâde*, 4/37-38.

¹⁹⁰ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 2/431-434.

yönetimin üzerindeki baskıyı azaltmak ve itirazları ortadan kaldırmak için zamanın şeyhülislâmı Yâsincizade Abdülvehhâb Efendi bir fetvâ yayınlamıştır. Fetvânın içeriği ise devletin topraklarında yaşayan müslümanların muhafazası ve selameti için bu durumun kabul edilmesine yöneliktir. Bu fetvânın ulemâ başta olmak üzere halk nezdinde kabul görmesinin en büyük sebebi ise devletin durumunun kötüye gitmesi ve eski gücünde olmadığıнын bilinmesidir.¹⁹¹

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ıslahat faaliyetleri daha da hız kazanmıştır. Bu faaliyetlerin neler olacağı ve nasıl yapılması hususunda meşveretler yapılmıştır. Meşveret meclislerinde bulunması gereken kimselerin toplantılara düzenli ve sürekli bir şekilde katılamaması ıslahat faaliyetlerinin yavaş ilerlemesine sebep olmaktadır. Bu durumun düzeltilmesi ve ıslahat faaliyetlerinin planlı bir şekilde yapılmasını sağlamak amacıyla meclisler kurulmuştur. Bu meclislerden biri Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'dir. Yüksek yargının danışma kurulu olan meclis, 24 Mart 1838 tarihinde Gülhane'de kurulmuştur. Bu meclisin görevi devlet memurlarının yargılanması, mühim meselelerin görüşülmesi gibi bugünkü Danıştay ve Yargıtay'ın yetkileriyle benzeşmektedir. Meclisin bir diğer görevi ise gerekli ıslahatları gerçekleştirmek amacıyla kanun ve nizamnâmeleri hazırlamak ve uygulamaya geçirilmesini sağlamaktır. Bu kurulun başkanlığına eski serasker Koca Hüsrev Paşa atanmıştır. Meclisin üyeleri yüksek rütbeli memurlar arasından seçilmiştir. Ayrıca meclisin çalışmalarının aksamaması ve bir üyenin diğer üyeler üzerinde tahakküm kurmaması için üyelerin rütbeleri eşitlenmiştir. Resmî anlamda ikinci vazifesi olan üyeler görevlerinden azledilmiş ve meclis düzenli işleyiş tarzına sahip olmuştur. Mecliste kararlar oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Meclisin üyeleri içinde şeyhülislâm veya onu temsil eden bir görevli olmasa dahi meclisten çıkan tüm kanunlar Padişah'ın hatt-ı hümayûnu ve şeyhülislâmın fetvâsıyla yürürlüğe girmiştir. Meclis, 24 Mart 1838 tarihinde padişahın huzurunda vezirler ve

¹⁹¹ “Sûret-i fetvâ:

Seyyidü's-selâtin imâmü'l-müslimîn pâdişâhımız hazretleri bilâd-ı harbiyye meliklerinden birisiyle akd-i muvâdaa ve musâlaha etmek lâzım ve muhârib olduğu takdirce âmme-i müslimîne zarar mütehakkık olup lâkin ehl-i sünnet tâifesinden bir kavm-i mahsûsun mütemekkin oldukları bilâd-ı muayyene tahliye ve kendi yedlerinde terk olunmadıkça ol melik ile sulh mümkün olmasa pâdişâh-ı müşârun ileyh hazretleri bilâd-ı mezkûreyi ol mütemekkinleri olan tâife-i müslimini şer-i zarardan vikâye ve muhâfaza etmek lâzım olur mu?

el-Cevâb: Allahu a'lem olur.

Mühür

Sâlik-i râh-ı savâb ola Abdülvehhâb”, Bk. Ahmed Lutfi, *Lutfi Târihi*, 2/13.

şeyhülislâmın fetvâsıyla kurulmuş, 31 Mart 1838 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır.¹⁹²

II. Mahmud döneminde kurulan meclislerden bir diğeri ise Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'dir.¹⁹³ Bu meclis 1836 yılında Seraskerlik bünyesinde askerî ıslahatları gerçekleştirmek ve kanunnâmeleri hazırlamak için kurulmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması neticesinde başlayan askerî ıslahatlar için kurulan bu meclisin askerî eğitimlerin nasıl yapılması gerektiğini belirlemek, batı tarzı askerî eğitim modellerini araştırmak ve modern askerî usulleri inceleyip yeni kurulan ordunun gelişmesini sağlamak gibi görevleri bulunmaktadır. Askerin uyması gereken kurallar da bu kurul tarafından belirlenmiştir.¹⁹⁴ Meclis, ordunun personel, levazım ve malî işlerini de yürütmüştür. Yabancı kaynaklardaki askerî bilgileri öğrenmek ve yabancı dildeki yazışmaları çevirmek için bünyesinde bir tercüme odası kurulmuştur. Başkan ve sekreter dışında 15 üyesi bulunan meclisin üyeleri arasında siyasî işleri yürüten bir yetkili ve mülkiyeden bir memur vardır. Meclisin diğer üyeleri yüksek rütbeli subaylardan oluşmuştur. Kurulda bulunan üyelere namazlarda imamlık yapması ve askerî davalara hüküm vermesi için şeyhülislâmın teklifi ve padişahın onayıyla bir müftü görevlendirilmiştir. Bu meclise atanan ilk müftü ise İsmail Hakkı Efendi'dir ki onun atama iznini içeren hatt-ı Hümayûnda şu ifadeler yer almaktadır:¹⁹⁵

Seniyyü'l-himemâ, Behiyyü's-şiyemâ, İnâyetlü, Atûfetlü Oğlum Efendim Hazretleri;

Devletlü serasker paşa hazretlerinin meşmûl-i nazar-ı meâlî-eser-i hazret-i şâhâne buyrulmak üzere mersûl-sûy-i vâlâları kılınan bir kıt'a tezkiresi meâminden müstefâd olduğu vechile Bâb-ı Seraskerî'de icrâ olunmakta olan şûrâyâ müftî nasb olunan İsmail Hakkı Efendi dâîlerinin dâvâ-yı askeriyyeye dâir hükmü cârî olmak üzere taraf-ı meşihatpenâhîden me'zûn olması lâzım geleceğinden keyfiyetin devletlü semâhatlü şeyhülislâm efendi hazretlerine havâlesiyle me'zûn kılınması muvafık-ı irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihanbânî buyrulur ise iş'ârı menût-ı himmet-i behiyyeleridir.

Ma'rûz-ı Bendeleridir ki,

¹⁹² Ahmed Lutfi, *Lutfî Târihi*, 5/107-108.

¹⁹³ Hayta - Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, 103.

¹⁹⁴ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târihi*, 5/70.

¹⁹⁵ Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ*, 3/295-296.

Hâme-pîrâ-yı ta'zîm işbu emirnâme-i devlet-i aliyyeleri serasker-i müşârun ileyh hazretlerinin tezkiresi mübârek ve mesûd hâkpây-ı hümâyûn-ı hazret-i mülûkâneye arz ve takdimle şumûl-ı nazar-ı şevket-eser-i cenâb-ı mülûkâne ve keyfiyetin efendi-i müşârun ileyh hazretlerine havâlesiyle me'zûn idâre-i seniyye-i şahânedede bulunmuş olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.¹⁹⁶

II. Mahmud döneminde devlette çalışan memurların görevlerinde yükselmeleri ve düzenli maaş elde edebilmeleri için bir sistem kurulmuştur. Memurlara ûlâ, sâniye, sâlise ve râbia şeklinde dereceler verilmiştir. Ayrıca yaptıkları işlere ve derecelerine göre resmî elbise, nişan ve kılıçlar belirlenmiştir.¹⁹⁷ Osmanlı Devleti'nde görev yapan ilmiye mensuplarının önemli bir kısmı şeyhülislâmın yetkisi altında bulunmaktadır. Bu sebeple bilhassa onlara yönelik kanunî düzenlemelerin uygulanmasında şeyhülislâma önemli görevler düşmektedir. Nitekim ilmiye mensuplarına verilmesi düşünülen rütbe ve nişanların işlemleri şeyhülislâmın nezaretinde gerçekleşmiştir.¹⁹⁸

II. Mahmud döneminde idarî ve siyasî alanda yaşanan sorunların çözümünde ve alınan kararlarda şeyhülislâmların önemli katkıları olmuştur. Bu dönemde ilk olarak ayanlar İstanbul'a çağrılıp büyük bir meşveret gerçekleştirilmiş ve sonrasında hazırlanan metinde şeyhülislâmın imzası yer almıştır. Sözü edilen meşveretten sonra girişilen ıslahat hareketlerine dönemin şeyhülislâmı her türlü desteği vermiştir. Fakat ıslahat faaliyetleri bir isyan neticesinde sekteye uğramış ve II. Mahmud, yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar bu alanda önemli kararlar almamıştır. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ilk olarak

¹⁹⁶ BOA, HAT, No. 320, Gömlek No. 18812.

¹⁹⁷ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), 37-39; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/153.

¹⁹⁸ “Seniyyü'l-himemâ, Kerîmü's-şeyemâ, Devletlü, Atûfetlü Efendim Hazretleri;

Ma'lûm-ı âlîleri buyrulduğı üzere geçende bu sıra dâiyân-ı ma'lûmu'l-esâmîye ihsân-ı hümâyûn-ı hazret-i cihândârî buyurulan pâyeleri mahsûs iktizâ eden nişân-ı zî-şânları müceddeden ve tebdîlen i'tâsı husûsuna dâir devletlü semâhatlü şeyhülislâm efendi hazretlerinin bir kıt'a tezkireleri manzûr-ı me'âlî-menfûr-ı cenâb-ı cihândârî buyrulamak üzere mersûl-sûy-i vâlâları kılınmış olmakla ber-mûcib-i tezkire icrâ-yı iktizâsı muvafık irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne buyrulur ise iş'ârı menût-ı himmet-i behiyyeleridir efendim.

Ma'rûz-ı bende-i müsted'iyeleridir ki;

Resîde-i enâmîl-i ihtirâm olan işbu tezkire-i âlîleri müşârun ileyh hazretlerinin tezkire-i semîhâneleri atabe-i felek-mertebe-i cenâb-ı padişâhîye arz ve takdîm birle meşmûl-i nazar-ı inâyet-eser-i hazret-i şehinşâhî buyurularak ber-mûcib-i tezkire icrâ-yı iktizâsına irâde-i ihsân-mu'tâde-i mülûkâne sâniha-pîrâ-yı sudur buyurulmuş ve mârrü'l-beyân leffen i'âde kılınmış olmakla ol babda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.” BOA, HAT, No. 465, Gömlek No. 22783.

şeyhülislâmlara bir mekanın tahsis edilmiş olması sebebiyle şeyhülislâmlık tarihi için önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. İdarî alanda yapılan ıslahatların en önemlileri 1835-1837 yılları arasında nezâretlerin teşkili gerçekleştirilmiş ancak bu ıslahatlarda şeyhülislâmların çok fazla etkisi gözlemlenmiştir. Diğer taraftan devletin idari kararlarının alındığı Divân-ı Hümâyûn yerine kurulan Meclîs-i Vükelâ'ya şeyhülislâmlar daimî üye olmuştur. Kendileri alınan kararlar söz hakkı olarak görülse de kararların oy çokluğuyla alınması şeyhülislâmın idaredeki etkisini azaltmıştır. Kurulan idarî mekanizmalar daha çok II. Mahmud döneminin son yıllarına rastlamıştır. Ancak bu dönemde önemli kararların alındığı meşveret meclisleri ön plana çıkmış ve şeyhülislâm meclisin daimî üyesi olmuştur. Hatta meclislerin toplanmasına şeyhülislâm öncülük etmiştir. Şeyhülislâmın iş yoğunluğu sebebiyle meclislerin toplanamaması daimî meclislerin kurulmasına vesile olmuştur. Bu dönemin öne çıkan olaylarından biri de iç isyanlar olmuştur. İsyancılar esnasında devlete karşı başkaldıran âyanlar ve etnik gruplar hakkında fetvâlar yayımlanarak onların bu girişimlerinin sonlandırılmasına destek sağlamışlardır. Böylece şeyhülislâmlar, dönemin idarî ve siyasî olaylarında aktif rol oynamıştır.

2.2 Askerî Alanda

Osmanlı Devleti kuruluş döneminden 16. yüzyılın sonlarına kadar güçlü bir orduya sahipti. İlk dönemlerde askerî birlikler piyade ve süvari olmak üzere iki kısımdan oluşurdu. Devletin asıl askerî gücünü bu birlikler meydana getirmekteydi. Bu birlikler savaş zamanlarında veya ihtiyaç halinde toplanmaktaydılar. Ayrıca savaş zamanları dışında devletin kendilerine tahsis ettiği arazilerde tarımla meşgul olurlardı. Karşılığında da topraktan elde ettikleri her üçbin akçe için bir asker yetiştirirlerdi. Bu araziler sipahilere verilir ve bu birliğe tımarlı sipahiler denilirdi. Osmanlı Devleti'nin eyaletlerinde bulunan bu askerî sistem 16. yüzyılın sonlarına doğru devletteki bozulmalardan etkilenmiş ve tımarlı sipahilerin sayısı azalmaya başlamıştı. Askerlere tahsis edilen araziler ise alınıp satılan bir mülk haline gelmişti.¹⁹⁹

Devletin diğer bir askerî sınıfını yeniçeriler oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti, 1357 yılında Rumeli'ye geçip topraklarını genişletince daimi askerî birliklerin varlığına ihtiyaç duymuştur. I. Murad, fethedilen topraklarda

¹⁹⁹ Halil İnalcık, "Tımar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/168-173.

Osmanlı'nın varlığını sürdürmesi için Kara Ali Paşa'ya, Acemi Ocağı ile Yeniçeri Ocağı'nı kurdurmuştur.²⁰⁰ Bu birliğin mensupları, savaşlarda esir düşen kimselerle Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyan tebaanın çocuklarından seçilir ve Müslüman-Türk ailelerin yanında yetiştirildikten sonra ocağa alınır. Birlikteki askerler daimi, düzenli ve maaşlı idi. Ocakta yüksek askerî disiplinle yetişen bu birlik, devletine son derece bağlıydı. Kuruldukları dönemden itibaren disiplinleri sayesinde savaşların kazanılmasında etkili olmuşlar ve bu sayede Osmanlı üç kıtaya hükmeden bir imparatorluk haline gelmişti. Ancak devletin işleyişinde meydana gelen bozulmalar ocakta da etkisini göstermiş ve disiplinini kaybeden Yeniçeri Ocağı devlet için bir tehdit haline gelmişti. Zamanla gelişen dünyanın şartlarına uyum sağlayamayan yeniçeriler 16. yüzyıldan itibaren savaşların kaybedilmesinde en önemli etken olmuşlardı. Dahası, vezir ve ağaların makam hırsları yüzünden isyan başlatan yeniçeriler, devletin nizâmını bozmuşlar ve ilerlemenin önünde en büyük engel olmuşlardı.²⁰¹

II. Mahmud, tahta çıktığı zaman devlet, askerî yenilgiler yüzünden oldukça zayıf düşmüştü. Bunun sonucunda girişilen askerî ıslahat hareketleri de başarısız olmuştu. III. Selim'in tahttan indirilmesine sebep olan ayaklanmanın sebebi, yapmaya çalıştığı ıslahatlar ve kurmaya çalıştığı Nizâm-ı Cedid'di. Bu yeniliklerin karşısında konumunu muhafaza etmeye çalışan kimseler ve yeniçeriler, ıslahat hareketlerinin durması için isyan etmişlerdi. Yapılmaya çalışılan ıslahatların özellikle askerî alanda olması, yeniçerilerin yapılan her ıslahata karşı durmalarına sebep olmuştu. Bu isyanların neticesinde önemli devlet adamları başta olmak üzere padişahların dahi hayatına son verilmişti.²⁰² II. Mahmud, III. Selim'in öldürülmesi olaylarına bizzat şahitlik etmiş kendisi de kalfalar sayesinde canını son anda kurtarabilmişti. Bu olaydan sonra II. Mahmud, yapılacak ıslahatların bir plan içerisinde ve yeterli desteği sağladıktan sonra, dikkatli bir şekilde yapılması gerektiğinin farkına varmıştı.²⁰³

II. Mahmud, tahta çıkmasına destek veren ve güçlü bir âyan olan Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam olarak atamış, Mustafa Paşa ise devlet kadrolarına ıslahat taraftarı kişileri getirmişti. Böylece ıslahatların yapılabilmesi için ortamı

²⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 146.

²⁰¹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, 477-505.

²⁰² Agrad, *II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, 10-11.

²⁰³ Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, thk. Mehmet Ali Beyhan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 1/176-178.

hazır hale getirmiş olacaktı. Daha önce kısmen ifade edildiği gibi âyanların katılımıyla yapılan meşveret meclisinde alınan kararların metninin altında dönemin şeyhülislâmı Salihzâde Ahmed Esad Efendi'nin imzasının bulunması, askerî alanda yapılmak istenen ıslahatlara şeyhülislâmın güçlü desteğinin bulunduğunu bizlere hatırlatmaktaydı.²⁰⁴ Ancak başlatılan bu ıslahat faaliyeti yine bir yeniçeri isyanı neticesinde sekteye uğramış ve Alemdar Mustafa Paşa öldürülmüştü.

Bu dönemde Osmanlı Devleti isyanlarla uğraşmıştır. Bunların başında Mekke, Medine ve Kerbela bölgesinde etkin olan Vehhabilerin isyanları gelmektedir. II. Mahmud, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı bu isyanları bastırmak için görevlendirmiştir. Mehmed Ali Paşa hazırladığı ordunun başına oğlu İbrahim Paşa'yı atayarak isyanı bastırması için Hicaz'a göndermiştir. İbrahim Paşa dört yıl süren mücadele sonunda 1816 yılında isyanı bastırmıştır.²⁰⁵ İkinci önemli isyan ise Yunanlılar'ın 1820 yılında başlattığı Mora isyanıdır.²⁰⁶ Devlet, bu isyanı uzun süre bastıramamıştır. İsyân bir ara bitmek üzereyken Mora'da ikinci bir isyan çıkmıştır. İsyânların büyümesi sebebiyle tekrar Mehmed Ali Paşa'ya isyanı bastırma görevi verilmiştir. Aynı şekilde orduya komutan olarak atanan İbrahim Paşa Mora'daki isyanı da kısa sürede bastırmıştır.²⁰⁷

Bu isyanlar esnasında yaşananlar, modern ve disiplinli bir ordunun ihtiyacını bir kez daha ortaya koymuştur. Tüm bunlarla birlikte yeniçerilerin, halkın arasında kargaşa çıkarmaları, halkı haraca bağlamaları gibi sorunlar da halk arasında huzursuzluğu artırmıştır. Tüm bunlar neticesinde kamuoyunda askerî alanda ıslahatların yapılması fikri daha baskın bir şekilde yaygınlaşmıştır.²⁰⁸

II. Mahmud, bu gerekliliğin farkında olsa da önceki tecrübelerden ders çıkarmış, daha ihtiyatlı davranmayı tercih etmiş ve bu süreçte ulemânın desteğini arkasına almak istemiştir. Bu sayede ulemânın yeniçerilerle ittifak yapmasını engellemiş ve büyük bir isyanın başlamasına engel olmuştur. Ulemâ ile yapılan toplantılarda ıslahatların yapılmaması durumunda devletin yaşayacağı

²⁰⁴ Şânizâde, *Târîh-i Şânizâde*, 1/61-75; Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 9/2-10.

²⁰⁵ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 10/15-18.

²⁰⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/112.

²⁰⁷ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/105-107.

²⁰⁸ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, 515-521; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/145.

sıkıntılardan bahsedilmiştir. Yapılan tüm toplantılarda modern ve disiplinli bir ordunun kurulması konusunda hem fikir olunmuştur.²⁰⁹

II. Mahmud, devlet kademelerine ıslahatların yapılması esnasında kendisini destekleyecek kimseleri atamıştır. İlk olarak başarılı bir şeyhülislâm olmasına rağmen Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi'yi Bektâşî tarikatına mensup olması sebebiyle yeniçerilerle ittifak yapmasından korkarak görevinden azletmiştir. Ayrıca Mustafa Âsım Efendi'nin yumuşak huylu olması da azledilmesinin başka bir sebebidir. Nitekim ıslahatların karar süreçleri ve bu ıslahatların uygulamaya konulması, istikrarlı ve değişkenlik göstermeyen bir tutum gerektirmektedir. Bu bağlamda Mustafa Âsım Efendi'ye nazaran daha kararlı bir kimse olduğu düşünülen dönemin Anadolu Kazaskeri Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi teamülleri dışında atama yapılarak şeyhülislâmlık görevine getirilmiştir.²¹⁰

II. Mahmud, bu ıslahatları yaparken baskıcı bir yöntemi benimsemek yerine her kesimden insanların katıldığı meşveret meclisleri düzenlemiş ve meşveret meclislerinde alınan kararların uygulanmasına özen göstermiştir. Bu meclislerin toplanmasında dönemin şeyhülislâmı Mehmed Tâhir Efendi önemli roller üstlenmiştir. İlk olarak donanma ve topçu sınıflarında ıslahat yapılmış sonra yeniçerilere modern askerî eğitim verilerek disiplin altına alınmaları kararlaştırılmıştır. Islahat esnasında yeniçeri ağaları, bu eğitimin gerekliliğine ikna edilmişlerdir. Buna mukabil bazı yeniçeriler askerî alanda modern eğitim tarzının ve gelişmiş silahlarla eğitim yapılmasının gerekli olmadığını halk arasında yaymaya çalışmışlardır.²¹¹

Yapılacak eğitimlerle ilgili 25-28 Mayıs 1826 tarihleri arasında şeyhülislâmın konağında bir dizi toplantı yapılmıştır. 28 Mayıs Pazar günü yapılan meşverete geniş bir katılım olmuştur. Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'nin konağında yapılan meşverete başta Sadrazam Mehmed Selim Paşa, sabık Rumeli kazaskeri Halil Hamid Paşazâde Arif Beyefendi, sabık Rumeli kazaskeri Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, sabık Reîsülküttab Raşid Efendizâde Cafer Efendi, İstanbul Kadısı el-Hac Sadık Efendi, Sadâret Kethüdâsı Ahmed Hulûsi Efendi, Defterdâr Tâhir Efendi, Reîsülküttab Mehmed Seyyid Efendi, Darphâne

²⁰⁹ Arife Yıldırım, *Osmanlı Devletinde Muhalefet Kültürü: II. Mahmut Dönemi Ulema Devlet İlişkisi* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 102.

²¹⁰ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/159; Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 490.

²¹¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. Mustafa Güçlükol - Bilge Bozkurt. (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 2/417-418.

Nâzırı Esad Efendi, Tophâne Nâzırı Sadık Efendi, Yeniçeri Ağası Celaleddin Ağa, Karadeniz Boğazının Rumeli Muhafızı Hüseyin Paşa, Anadolu Muhafızı Mehmed İzzet Paşa, sabık Rumeli kazaskeri Pîrizâde Hafîdi Yahya Beyefendi, Abdullah Mollazâde Ahmed Reşid Efendi, sabık Anadolu kazaskeri Mehmed Rahmi Beyefendi, Arapzâde Sadullah Efendi, Çarşambavî Hoca Mehmed Efendi, Fetvâ Emîni Yabanâbâdi Ali Efendi, Baş Müsevvid Fethullah Efendi, Saray-ı Cedîd hocalarından Kütüphâne Hocası Akşehirli Ömer Efendi, Hazîne hocası ve Şeyhülislâm Ders Vekili Ekmekçizâde Hafız Ahmed Efendi, Seferli Hocası Konevî es-Seyyid Hüseyin Efendi, Galata Sarayında Kütüphane Hocası Eğinli İbrahim Efendi, Büyük Oda Hocası Denizlili Yahya Efendi, Orta Oda Hocası Zeyrek İmamzâde Esad Efendi, Küçük Oda Hocası Çerkeşî Mehmed Efendi, dersiâm müderrislerinden Karabağlı Ahmed Efendi, Bafralı Seyyid Ahmed Revnakî Efendi, Ahıskalı Ahmed Efendi, Kürd Abdurrahman Efendi, Babakaleli Mustafa Efendi, Çarşambavî Mustafa Efendi, Selânikî Mehmed Emin Efendi, Tirevî Keşşaf Arac Abdullah Efendi, Seyyid Ali Efendi, Beyazıd Camii Vaizi Kasımpaşalı Şeyh Ahmed Efendi, Ebu'l-Feth Camii Vaizi ve Ebû Eyyûb el-Ensârî Camii Birinci İmamı Abdullah Efendi, Nuruosmaniye Camii Vaizi Kazdağlı Osman Efendi, Vâlîde Sultan Camii Vaizi Şeyh Mehmed Murad Efendi, Nişancı Ataullah Efendi, ahalinin önde gelenlerinden Hasan Tahsin Efendi, esbak Reisülküttab Arif Efendi, Mektûbi Sadâretpenâhi Süleyman Faik Efendi, Âmidî Akif Efendi, sabık Sekbanbaşı Osman Ağa, Ahmed Ağa, Abbas Ağa, katar ağaları, orta mütevellî heyeti olarak beş kişi ve Kürd Yusuf Ağa katılmışlardır. Sözü edilen meşverete katılan isimlerin tamamına burada yer verilmesi, meşveretlerde kimlerin bulunduğu hakkında fikir edinme ve istişare edilen konunun önemine dikkat çekme bakımından önemli görülmüştür. Bu toplantıda modern eğitimin gerekliliği ve mevcut ordunun isyanları dahi bastıramadığı dile getirilmiştir. Yapılan meşveret sonucunda 46 maddelik bir sözleşme hazırlanmış ve tüm katılımcıların oybirliğiyle sözleşme kabul edilmiştir. Sözleşmenin içeriğinde yeni bir ocak kurulması, adının Eşkinî olması ve ocağın yapılması hakkında ayrıntılar mevcuttur.²¹²

Bu toplantıdan birgün sonra başlatılan ıslahat faaliyeti esnasında bir isyan çıkmaması ve halkın desteğini sağlamak amacıyla Şeyhülislâm Mehmed Tâhir

²¹² Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/170-173; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, 533-547.

Efendi bir fetvâ yayınlamıştır. Önemine binâen fetvâ sûretine burada yer verilmesinin uygun olacağını düşünüyoruz.

“Sûret-i Hücet-i Şer‘iyye;

Sebeb-i tastîr-i kitâb-ı şeriat-nisâb oldur ki i‘lâ-yı kelimetüllâhi'l-ulyâ ve ihyâ-yı şeriat-i ğarra için min külli'l-vücûh tugât-ı kefare-i müşrikin-i pür-kin ve bugât-ı a‘dâ-yı dalâlet-karîn-i dîn ile mukâtele etmek ‘Ve kâtîlül-müşrikîne kâffeten kemâ yukâtîlûneküm kâffeten’²¹³ nass-ı sarâhat-muhtassıyla sâir nusûs-ı kerâmet-füsûs-ı kâtî‘a mûciblerince muvahhidîn üzerlerine farîza-i zimmet-i diyânet ve kîtâl dahî bi‘l-bedâhe âlât-ı harbiyenin tedârik ve isti‘mâline mütevakkıf ve âlât-ı harbiyenin te‘allümü dahî umûr-ı sanâ‘iyyeden olmak mülâbesesiyle beher hâl sâir sanâyi‘ gibi ta‘lîm ve te‘allüme mevkûf olup ta‘lîm ve te‘allüm dahî vesile-i sebât ve metânet olmakla bu sûrette farz olan kîtâlin mevkûf-ı aleyhi olan âlât-ı harbiyenin te‘allümü derece-i vücûbe resîde olması lâzım gelip hattâ sürûr-ı seriyye-i risâlet ve rehber-i ketîbe-i nübüvvet (sallallâhü te‘âlâ aleyhi vesellem) Efendimiz hazretlerinin zamân-ı saâdet-nişânlarında kefare-i Kureyş ancak ok ve seyf ile muhârib olduklarından remy-i sihâm ve sell-i seyf ile a‘dâyâ mukâbale buyurup te‘allüm-i remy-i sihâma terġiben ‘Mâ sebekahâ silâhü kattın ilâ hayrin’²¹⁴ hadis-i sıhhat-tahdîsiyle fenn-i remy-i sihâmı senâ buyurduklarından mâ‘adâ at ve deve ve yâhûd mâşiyen birâz kimesnelerin yarış etmelerinden ibâret olan müsâbaka-i melâhîden iken esnâ-yı harbde sür‘at-i seyr ve hareketi meleke ve idmân etmek niyetiyle müsâbaka te‘allümü câiz olduğuna işâret ‘Lâ tahdurü’l-melâiketü şey‘en mine’l-melâhî sive’n-nisâli ve’r-rihâni’²¹⁵ hadîs-i şerîfi medâr-ı hiss-i ümmet üzere dair ve hadîs-i diġerde ‘Lâ sebeka illâ fî huffin ev nisâlin ev hâfirin’²¹⁶ kelâm-ı şerîfi dahî zamân-ı hikmet-beyân-ı hatm-i nübüvvetden sâdır olmuştur. Nisâlden murâd remy-i sihâm ve rehân ve hâfirden maksûd müsâbaka-i hayl-i hoşhırâm huffun ma‘nâsı tesâbuk-ı cemâl-i bedî‘i’l-ecsâmdan ‘ibâret olduğu kütüb-i magazî ve siyerde mersûm-

²¹³ Müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bk. *Kur‘ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), et-Tevbe 9/36.

²¹⁴ Hiçbir silah şimdiye kadar hayırlı birşey yapmadı. Bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fürûsiyyetü’l-Muhammediyye*, nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan, Hâil (Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 1414/1993), "Meşhur", 145.

²¹⁵ Melekler, mücadele ve bahis dışında hiçbir eğlenceye katılmazlar. Bk. Muhammed Emîn İbni Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr ‘ale’ d-Dürri’l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1386/1966), "Hâlebî", 404.

²¹⁶ Yarış sadece deve, at ve ok yarışması olur. Bk. İbn Kayyim, "Meşhur" 322.

hâme-i i'lamdır. Ve'l-hâsıl 'Ve e'iddû lehüm mesteda'tüm min kuvvetin'²¹⁷ âyet-i kerîmesi mûcibince vakt-i hâcetde a'dâ-yı dîn üzerine galebe kuvvetini tahsîl için mutlaka iktizâ eden her nev' âlât-ı harbiyeyi i'dâd ve ittihâz etmek vacip olup este'îzü bi'llâh 'Ye eyyühellezîne êmenüsbirû ve sâbirû ve râbitû'²¹⁸ kavli kerîmiyle 'İnnellahe yuhıbbüllezîne yukâtîlûne fî sebîlihî saffen keennehüm bünyânün mersûs'²¹⁹ âyet-i mükerremesinden müstefâd olduğu üzere fûnûn-ı harbiyyeyi bilmek ve a'dâya mukâbele bi'l-misl ile muâmele etmek lâzımeden ve hattâ 'abde-i esnâm ehl-i İslâma galebe zu'miyle bi't-tedric envâ'-ı hayl-i harbiyye ihtirâ'ına başlayıp ez cümle hicret-i nebeviyye 'alâ sâhibihâ efdalü's-salât ve't-tahiyenin kırkuncı senesi barût icâd eylediklerinde taraf-ı bâhirü's-şeref-i İslâmiyândan dahî barût isti'mâliyle müşrikîne mukâbele olunarak ilâ yevminâ hâzâ bir ehad barût ittihâzını inkâr etmeyerek bunun üzerine icmâ'-ı ümmet mün'akid olduğu kazâyâ-yı müslimedendir. Pes tafsîl-i mezkûr üzere cemî'-i evkâtta iktisâb-ı akvât gibi iktizâ eden âlât-ı harbiyyeyi tedârik ve ittihâz ve ta'lîm ve te'allüm ehl-i imâna lâzım ve lâzib ve ale'l-husûs bu âvânede a'dâ-yı ehl-i İslâm birbiriyle zünnâr-i bend-i ittifâk ve kanûn-ı fesâdları her tarafda şîrâre-feşân-ı şikâk olmak cihetiyle muvahhidîn dahî mukâbele bi'l-misl kâidesi üzere mübâşir-i kıtâl olmaları mühim ve vâcib olmakla binâen alâ zâlik ez-kadîm iktizâ-yı vakt ve hâl hasebiyle muntazam oldukları halde dîn-i mübîn uğrunda cânsiperâne gayretleri âşikâr olan yeniçeriyân ocağından Dersa'âdet-i makarrın dâhil-i sûr ve hâric-i sûrunda vâki' kolluk hizmetinde kemer-beste-i kıyâm olan bölük ve cemâ'at ve dâire agvâtı ve solakbaşılar ve Bâb-ı Âlî ve Ağâ Kapusu hizmetinde ve baş çavuş ile ocak imamı ve beytû'l-mâlcı ma'iyetlerinde ve otuz üç avcıları bütün ta'bîr olunur. Elli bir 'aded ortaların her birinde yüz ellışer nefer harb ve darba kâdir aslı ve nesebi ma'lûm olanlardan tîz elden mukaddimetü'l-ceyş sûretinde yedi bin beş yüz nefer eşkinci neferâtı tahrîr olunmak ve neferât-ı mezkûre lâyhâda mûnderiç şurût-ı feyz-menût-ı haseneye riâyetle ta'lîm ve te'allüm-i âlât-ı harbiyye ederek dâimâ hazır ve âmâde bulunmak bâbında lede'l-istiftâ cânib-i şeyhülislâm ve'l-müslimîn (vefk li-rızâ-i rabbi'l-âlemîn) taraflarından a'dâ-yı dîn ile muhârebe vukû'unda asker-i İslâm âlât-ı harbiyyenin

²¹⁷ Ve onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın. Bk. el-Enfal 8/60.

²¹⁸ Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun, Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz. Bk. Âli İmrân 3/200.

²¹⁹ Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever. Bk. Saff 61/4.

isti'mâlini a'dânın fûnûn-ı harbiyye ve desâisini bilip kefare-i müşrikîne galebe için esteîzü billâh 'Ve e'iddû lehüm mesteta'tüm min kuvvetin' nazm-ı kerîmine imtisâlen âlât-ı harbiyyeyi isti'mâl-i umûr-ı sanâ'iyeden olup keyfiyyet-i isti'mâlini bilmek ta'lîm ve te'allüm ile olacağı bedîhî olmakla emîrû'l-mü'minîn-i padişâh-ı İslâm-ı (halledallâhü Te'âlâ hilâfete hû ilâ yevmi'l-kıyâmeti) hazretleri asâkir-i İslâm'a âlât-ı harbiyye ile cenk-i ta'lîm eylemelerini emr ve tenbîh buyurmaları meşrû' mudur?

El-cevap meşrû'dur."²²⁰

Yazılan fetvânın ilk bölümünde Allah yolunda savaşmanın öneminden bahsedilmiş ve bunun için öncelikle düşmanını iyi tanımak gerektiğine değinilmiştir. Müslümanların topyekün düşman ordularıyla savaşmasının gerekliliği hadislerle desteklenmiştir. Özellikle modern savaş aletlerinin tedarik edilmesi ve iyi şekilde kullanılması için sürekli çalışmak gerektiği ön plana çıkarılmıştır. Bu savaş aletlerinin üretimi ve geliştirmek için çaba sarfedilmesi gerektiğinin dini bir emir olduğu üzerinde durulmuştur. Peygamberimizin bütün savaş aletlerini kullanılmasını, ok atma, at ve deve yarışlarının yapılmasını teşvik ettiği hadislerle anlatılmıştır.

Üzerinde durulan bir başka husus ise barış zamanında savaş için hazırlanmanın ve modern silahları kullanmanın dile getirilmiş olmasıdır. Müslümanların barutu öğrenip kullanmaları sebebiyle modern silah kullanmak ve talim yapmanın dinen uygun olduğuna vurgu yapılmıştır. Fetvânın son bölümünde Eşkinici Ocağı'nın kurulması ve nasıl kurulacağına dair bilgiler mevcuttur. Bu fetvâdan anlaşıldığı üzere Yeniçerilerin kılıç ve ok dışında silah kullanmanın dinen uygun olmadığını öne sürerek isyan çıkarma girişimlerinin önüne geçilmiştir. Yine Eşkinici Ocağı kurulduğu zaman yeniçerilerin askerlik dışında işlerle uğraşmasının güvenlik açısından devleti zaafiyete düşürdüğü vurgulanmıştır. Bu duruma dayanak olarak ordunun ülke içinde çıkan isyanları dahî bastıramaması örnek gösterilmiştir.

Yapılan tüm bu çalışmalardan sonra Eşkinici Ocağı kısa sürede kurulmuş, hazırlıklar tamamlandıktan sonra ilk eğitim 11 Haziran 1826 tarihinde Et

²²⁰ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/307-309.

Meydanı'nda²²¹ başlamıştır. Yeniçerilerin gözü önünde yapılan eğitimden sonra onlar bu durumdan rahatsız olmuşlardır. Aynı gün kahvehanelerde eğitimin gerekli olmadığını ve bu yapının fitne çıkarmak olduğu hususunda sözler yayarak başlatacakları isyan için halktan destek toplamaya çalışmışlardır. Bazı ocak ağaları ise yeniçeri arasında ocağın eğitiminin de modern düzende olacağı ve ocağın düzeninin bozulacağı söylentisini yaymaya başlamışlardır. Ocak ağaları ise kendi aralarında yaptıkları toplantıda ilk fırsatta kazan kaldırmaya karar vermişlerdir.²²²

İsyandan haberi olan sadrazam, güvendiği ocaklara hazır olmaları talimatını vermiştir. İlk gün eğitim esnasında herhangi olumsuz bir durumla karşılaşılmamıştır. Ancak ikinci gün eğitim esnasında bir nefere tokat atılması, isyanın başlaması için yeterli olmuştur. 13 Haziran akşamı Et Meydanı'na gelen yeniçeriler isyanı başlatmışlardır. İsyana bahanesiyle bazı devlet adamlarının konaklarını da yağmalamaya koyulmuşlardır.²²³

II. Mahmud ve devlet ricaline isyan haberi kısa sürede ulaşmış, bunun üzerine isyanı bastırmak için hızla çalışmaya başlamışlar ve Sadrazam, Ağa Hüseyin Paşa ve Mehmed İzzet Paşa'nın askerleriyle Yalı Köşkü'nde bir araya gelmiştir. Padişah asilere taleplerinin ne olduğunu sormuş, asiler yeni düzende eğitim istemediklerini ve devlet ricalinden bazı kimselerin bu işten sorumlu olduklarını ileri sürerek onların cezalandırılmalarını talep etmişlerdir. Bunun üzerine asilere yeni eğitimin şer'î usûle uygun olduğu ve şeyhülislâmın fetvâsıyla bu gerçekliğin teyit edildiği iletilmiştir. Bu isyanı devam ettirmeleri halinde kendilerine karşılık verileceği de ifade edilmiştir.²²⁴

Ardından II. Mahmud, Topkapı Sarayı'na gelmiş ve ilk olarak devlet ricalini huzura çağırarak konu hakkında bir toplantı yapmıştır. Toplantıya katılanlar genel olarak isyancıların öldürülmeleri gerektiği üzerine fikir beyan etmişlerdir. II. Mahmud, toplantıda bulunanlara isyanın sonlandırılması için Sancak-ı Şerif'in çıkarılması konusunda fikirlerini sormuştur. Mecliste bulunanlar kararın sonuçları konusunda tereddüt etmişlerdir. Mecliste bulunan Abdurrahman Ağa bu durumun önemli bir dönüm noktası olacağını ifade ederek, meclistekileri

²²¹ İstanbul'un Aksaray Semtinde bulunan meydanlardan biridir. Bugün arsasının bulunduğu yere Rum mektebi yapılmıştır ve üst tarafında Orta Camii vardır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 1/569.

²²² Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 607.

²²³ Ahmed Lutfi, *Lutfi Târihi*, 1/136-137.

²²⁴ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, 551; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/147.

ikna etmiştir. Toplantı sonucunda II. Mahmud, Sancak-ı Şerif'in çıkarılmasını ve halkın Sancak-ı Şerif'in altında toplanması için tellalların duyuru yapmasını emretmiştir. Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi, kendisinden önce meşîhat makamında bulunmuş şeyhülislâmları da Sancak-ı Şerif'in altında toplanmaya çağırmıştır. Bu davet üzerine hayatta olan Dürriyâde Seyyid Abdullah Efendi, Yâsincizâde Seyyid Abdülvehhab Efendi, Sıdkîzâde Ahmed Reşid Efendi ve Mekkîzâde Mustafa Âsım Efendi Sancak-ı Şerif'in çıkarılması esnasında hazır bulunmuşlardır.²²⁵ Yeniçerilerin yaptığı taşkınlıklardan bıkmış olan halk, hemen Sancak-ı Şerif'in altında toplanmaya başlamıştır. Böylece II. Mahmud, toplumun desteğinin sağlanmasında meşîhat makamından ve ulemânın manevi gücünden fazlasıyla yararlanmıştır.²²⁶

Osmanlı Devleti Sancak-ı Şerif'in çıkarılmasıyla önemli bir dönüm noktasına gelmiştir. Devletin kuruluşundan hemen sonra oluşturulan ve yıllarca devletine sadakatle hizmet etmiş olan bir askerî yapının isyanı neticesinde bu karar alınmıştır. Sancak-ı Şerif'in çıkarılması yeniçerilere karşı devletin savaş açtığı anlamı taşımaktadır. Yeniçeriler yaklaşık beş yüz yıldır birçok olaya rağmen varlığını sürdürmüştür. Ancak bu olayda yeniçerilerin eski gücünde olmadığı görülmüştür. Mevcut durumun en bariz göstergesi halkın ve ulemânın desteğini kaybetmiş olmalarıdır. Devlet ise isyanı bastırmak için kararlı tutumunun yanında uzun zaman hazırlık yapmıştır. Bu hazırlık esnasında topçu, humbaracı ve kalyoncu ocakları ıslah edilmiştir. İsyanın başlamasıyla birlikte bu ocaklar isyana müdahale etmek için hazır hale getirilmiştir. Sadrazamın emriyle beraber ilk olarak topçu birlikleri müdahaleye başlamıştır. İlk defa böyle bir isyanda topların ateşlenmesiyle Et Meydanı'nda bulunan yeniçerilerin birçoğu orada can vermişlerdir. Geriye kalan yeniçeriler daha fazla dayanamamış ve birkaç saat içinde dağılmışlardır.²²⁷ Hayatta kalanlar tekkelere sığınmış, bir kısmı da kışlalarına dönmüştür. Kaçan yeniçerilerin bazıları yakalanarak idam edilmiş, geriye kalanlara ise hapis ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır.²²⁸

²²⁵ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/185; Ahmed Lutfi, *Lutfî Târihi*, 1/185; Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 610.

²²⁶ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, 553; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/148; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 2/423.

²²⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/149.

²²⁸ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/189-191; Ahmed Lutfi, *Lutfî Târihi*, 1/140-141; Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 614.

Yeniçeri isyanı başladıktan bir gün sonra cumartesi günü Sultan Ahmet Camii'nde geniş katılımlı bir meşveret yapılmıştır. Yapılan toplantıya Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi başta olmak üzere ulemâ yoğun bir katılım sağlamıştır. Bu toplantıda yeniçeri isyanının neticesinin ne olacağı konusunda katılımcıların görüşleri alınmıştır. Bazı kimseler ocağın devlete yapmış olduğu hizmet sebebiyle ıslah edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu sırada Reisülküttap Şeyda Efendi, ocağın verdiği sözlerden hiçbirini tutmadığını ve bu fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini açıklayarak sözünü tamamlamıştır. Mecliste bulunanlar Şeyda Efendi'nin sözlerini takdirle karşılamışlardır. Bu sözler üzerine Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması kararı alınmıştır. Alınan kararlar camide bulunan Sancak-ı Şerîf'in altında Vakanüvis Esad Efendi tarafından okunmuştur.²²⁹ Bu karar neticesinde yeniçerilere ait nam ve nişanların kullanılması yasaklanmıştır. Yeniçeriliğin kaldırılması neticesinde modern bir askerî birliğin kurulması kararlaştırılmıştır. Adının ise Hz. Peygamber'e ithafen Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye olarak belirlenmesi kararına varılmıştır. Kararın ardından hemen uygulamaya geçilmiştir.²³⁰

Asâkir-i Mansûre ordusunun kurulmasının ardından yapılan savaşlarda istenen sonuçlar alınamaması üzerine devlet asker sayısını artırmak istemiştir. Bu sebeple Asâkir-i Mansûre ordusunun benzerlerini taşrada kurmayı planlamıştır. Bu ordunun kurulması için II. Mahmud, Serasker Hüsrev Paşa'yı görevlendirmiştir. Ancak Asâkir-i Mansûre'nin yeni kurulmuş olması sebebiyle halkın yeni orduya alışması beklenmiştir. Redif-i Asâkir-i Mansûre olarak belirlenen ordunun 1834 yılında taşrada kurulması için çalışmalar başlamıştır.²³¹

Bu çalışmalardan en önemlisi II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan ile Halil Rıfat Paşa'nın 25 Mayıs 1834 tarihinde yapılan düğünü için taşradan gelen ulemâ ve vüzeranın katılımıyla Redif-i Asâkir-i Mansûre ordusunun kurulması hakkında bir meşveret yapılmıştır. Yapılan meşveretler şeyhülislâmın başkanlığında Bâb-ı Fetvâ'da gerçekleştirilmiş, sonuç olarak bir nizamnâme hazırlanmıştır. Nizamnâme oy birliğiyle kabul edilmiş ve padişahın onayına sunulmuştur. Padişah da bu nizamnâme üzerine şöyle bir hatt-ı hümayûn yayımlamıştır.

²²⁹ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/192-194; Sahhâflar Şeyhizâdesi Esad Efendi, *Üss-i Zafer* (İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1241), 109-119; Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 104.

²³⁰ Ahmed Cevdet, *Târîh-i Cevdet*, 12/193-196.

²³¹ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 4/160-161.

“Redîf-i nizâmat yoluyla müzâkere olunup verilen kararda ittîfak kılıp emâresi göründüğünden doğrusu memnun oldum. Tıpkı istîzân olunduğu üzere harf-be-harf icrâ olunarak müşârun ileyhimin müşîrlik hil’atleri iksâ ve Aydın müşîrliği Yakup Paşa’ya ibkâen tevcîh ve ferîkler dahî öylece tanzîm olunsun. İşbu nizâmât-ı hayriyye inşâallahu teâlâ bundan böyle sırasıyla sâir mahallerde dahî tensîk ve icrâ olunarak dîn ü Devlet-i Aliyyemize envâ‘-ı hayr u menâfî‘ müstelzem olacağından şüphe yok ise de re’s-i mes’ele iki şey olup birisi nizâmât-ı askeriyyemizin ilerlemesi ve birisi dahî ahâlî ve fukarânın himâyet ve sıyânati olmakla işte meclisde olunan taahhüd vechile müşârun ileyhimin her biri ve cümleiniz tarafından şu iki emr-i ehemm bi’l-ittîfak dikkat ve ihtimâm olunur ise pek mahzûz olacağım misillû kangı tarafda aksi zuhûr eder ise artık pek aşırı iğbirâr-ı şâhânem derkârdır. Cümleye böylece tenbîh olunup nizâmât-ı mezkûrenin usûl ve fûrû’una dâir mevâdd-ı lâzime iktizâ etdikçe tarafımıza arz u istîzân olunsun. Hak Teâlâ hazretleri cümlesini ve cümlelerinizi tevîkat-i ilâhiyyesine mazhar ve dâimâ Devlet-i Aliyyemize hayırlı hizmetlere muvaffak eyleye âmin.”²³²

II. Mahmud döneminde yapılan ıslahatlar arasında askerî alana itina ile yaklaşmıştır. Özellikle yeniçeriliğin kaldırılması II. Mahmud döneminde bir dönüm noktası olmuştur. Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra ıslahat faaliyetleri her alana yayılmış, askerî alanda da II. Mahmud döneminin sonuna kadar devam etmiştir.

2.3 Ekonomik Alanda

Osmanlı Devleti’nde II. Mahmud devri ekonomik sıkıntıların yoğun şekilde hissedildiği bir dönemdir. İktisadî problemlerin yaşanmasına büyük oranda savaşlarda yaşanan kayıplar ve kaybedilen topraklar sebep olmuştur. İçeride yaşanan isyanlar da aynı şekilde ekonomik sıkıntıların artmasını hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti’nde yaşanan ekonomik sıkıntılara karşın Avrupa sanayi devrimi sayesinde üretimini hızla artırmıştır. Bu nedenle Avrupa, ortaya çıkan hammadde ve pazar ihtiyacını karşılayabileceği en yakın bölge olarak Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu coğrafyayı hedef almıştır.²³³ Avrupalı devletler daha önceki padişahlar döneminde kapitülasyonlarla elde ettikleri ticari

²³² Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 5/74.

²³³ Şevket Pamuk, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (İstanbul: Yaylacık Matbaacılık, 2014), 85-89.

ayrıcalıkları daha da artırmanın düşüncesi içerisinde olmuşlardır. Böylelikle diğer pazarlara ve hammaddeye daha hızlı ulaşma imkanı bulmayı amaçlamışlardır.²³⁴

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren Avrupa devletleriyle savaş halinde olmuş, ancak 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti dış politikasını denge siyaseti üzerine kurmaya çalışmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı savaş esnasında Mısır Âyanı Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyan etmesiyle ülkenin birçok yerinde idarî boşluk meydana gelmiştir. Bu durumu çözüme kavuşturmak için Rusya ile 1833 yılında Hünkâr İskelesi Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Rusya ticarî ayrıcalıklar kazanmış ve Osmanlı'nın ekonomik dengelerini değiştirmiştir. Bu antlaşma Avrupalı devletler ile daha sonra yapılacak ticarî antlaşmalara zemin hazırlamıştır. Hünkâr İskelesi Antlaşması hazırlanırken görüşmelere ulemâdan bir grup katılmış ve antlaşmanın şer'î hükümlere ve devletin menfaatlerine uygun olmasına dikkat edilmiştir.²³⁵

Bu antlaşmanın ardından Rusya'nın en önemli rakibi olan İngiltere duruma kayıtsız kalmamış hemen harekete geçmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston kısa sürede Osmanlı Devleti'yle yakın ilişkiler kurmuştur. Dört yıl süren (1834-1838) görüşmelerden sonra 16 Ağustos 1838'de tarihimize Balta Limanı Antlaşması olarak geçen Osmanlı-İngiliz Ticaret ve Denizcilik Antlaşması imzalanmıştır.²³⁶

1 Mart 1839'da faaliyete giren antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Yedi maddeden oluşan antlaşmayla İngiltere önemli kazanımlar elde etmiştir. Antlaşma maddelerine göre Osmanlı Devleti'nin herhangi bir devlete ticarî ayrıcalık vermesi halinde bu ayrıcalık İngiltere için de geçerli olacaktır. Bir başka maddede belirtilen, Osmanlı'da bulunan bir malı doğrudan sahibinden satın alma ayrıcalığı İngiltere tarafından büyük bir kazanım olmuştur.²³⁷ Osmanlı Devleti Balta Limanı Antlaşması'nda verdiği tavizler neticesinde toprak bütünlüğünü korumak için İngiltere'nin desteğini almayı ümit etmiştir.²³⁸ İngilizlerle yapılan antlaşmanın benzerleri sonraki yıllarda birçok Avrupa devletleriyle de imzalanmıştır.²³⁹

²³⁴ Pamuk, *İktisadi Tarihi*, 95-96.

²³⁵ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 5/153.

²³⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 119-138.

²³⁷ Kütükoğlu, *Balta Limanı*, 138-142.

²³⁸ Hayta - Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, 113.

²³⁹ Kütükoğlu, *Balta Limanı*, 145-147.

II. Mahmud döneminde yapılan en önemli ekonomik faaliyetlerden biri de sanayi tesisleri kurma çabalarıdır. Bunların en başında Çuha fabrikası kurma girişimi gelmektedir.²⁴⁰ Ayrıca 1827 yılında Eyüp'te bir iplik fabrikası, 1834 yılında ise bir fes fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikanın kuruluş amaçlarından biri de yeni tesis edilen Asâkir-i Mansûre askerlerinin başlarına fes takılması kararı neticesinde ortaya çıkan ihtiyacı karşılamaktır.²⁴¹ Zamanla fabrikada üretilen ihtiyaç fazlası malların halka satılmasına karar verilmiştir. Ancak kurulan fabrikalar 1838 yılından sonra yapılan ticaret sözleşmeleri sonucunda kapanmıştır.²⁴²

Osmanlı Devleti'nde yaşanan isyan ve savaşlar neticesinde ekonominin bozulması idarecileri bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Bu tedbirlerin başında akçelerde bulunan gümüş ve altınların gramlarında yapılan değişiklikler gelmektedir. III. Selim döneminde yapılan bu uygulama, II. Mahmud döneminde de defalarca yapılmıştır.²⁴³ II. Mahmud tahta çıktığı zaman kuruşta 5,9 gram gümüş bulunurken zaman içerisinde bu miktar 0,5 grama kadar düşmüş daha sonra tekrar 1 grama çıkarılmıştır. Bu dönemde gümüş para % 83, altın %20 değer kaybetmiştir. Bu dönemde enflasyon yıllık % 10–15 olurken fiyatlar yaklaşık 10 kat artmıştır.²⁴⁴ Enflasyonun etkisini azaltmak için yapılan tağşîşler halkın tepkisine neden olmuştur. Bu tepkileri azaltmak amacıyla akçelerde yapılacak tağşîş uygulamaları için fetvâlar yazılmıştır.²⁴⁵ Kaynaklarda Rumeli valisi tarafından 1829 yılında yapılacak tağşîş uygulaması için şeyhülislâmlıktan fetvâ talep edildiği görülmektedir.²⁴⁶

2.4 Eğitim-Öğretim Alanında

II. Mahmud'un ıslahatına önem verdiği alanlardan bir diğeri de eğitim-öğretimdir. Bunun nedeni ıslahat yapacak ve bu ıslahatları geliştirecek kadroların yetiştirilmesine duyulan ihtiyaçtır. Osmanlı Devleti'nde eğitim-öğretim faaliyetlerinin hemen tamamı II. Mahmud dönemine kadar medreselerde gerçekleştirilmekteydi. Medreselerin eğitim-öğretim alanındaki ağırlığı, bu kurum vasıtasıyla yetişen ilmiye mensuplarının da itibarını artırmaktaydı. Dolayısıyla

²⁴⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/163.

²⁴¹ Agrad, *II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*, 87.

²⁴² BOA, *HAT*, No. 1321, Gömlek No. 51587.

²⁴³ Selim Tarlan, *Tarihte Para* (Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayınları, 1992), 78.

²⁴⁴ Tarlan, *Tarihte Para*, 78-79.

²⁴⁵ Ahmed Lutfi, *Lutfi Târihi*, 1/280.

²⁴⁶ BOA, *HAT*, No. 565, Gömlek No. 27768.

toplumu etkileyen değişikliklerde ilmiyenin, bir başka deyişle medresenin belirleyici gücü bulunmaktaydı. Nitekim II. Mahmud döneminde eğitim-öğretim alanında yapılması düşünölen ıslahatlara medreseler tarafından çoğunlukla sıcak bakılmamıştı. Hatta ıslahat girişimlerine karşı isyan başlatan yeniçerilerin en yakın müttefikleri arasında bazı medreseliler de bulunmaktaydı. Muhtemelen bu olumsuz bakışın ve tasvip edilmeyen organizasyonların içerisinde bulunma fiilinin arkasında medreselerin eski nüfuzunu kaybetme endişesi yatmaktaydı.²⁴⁷

II. Mahmud bu alanda yapacağı ıslahatları, medreseleri kaldırmadan alternatif eğitim kurumları açarak yapmayı planlamıştır.²⁴⁸ Ulemâ sınıfının görüşlerini alarak modern tarzda eğitim verecek okullar açılması için onları ikna etmiştir. Eğitim sürecinin birçok kademesinde Avrupa tarzı okullar açılmış, benzer tutum askerî sahada da göz ardı edilmemiştir. Eğitim-öğretim alanında yeni kuşaklar yetiştirecek kadroların yetersizliğı nedeniyle Avrupalı eğitimcilere yeni açılan kurumlarda görev verilmesinin önü açılmıştır.²⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde, eğitim-öğretim alanında yapılan ilk ıslahat çalışması 5-6 yaşındaki çocukların eğitim gördüğü sıbyan mekteplerindeki eğitim kalitesini yükseltme çalışmasıdır. Sıbyan mekteplerinin benzeri eğitim kurumlarıyla İslâm coğrafyasının birçok yerinde karşılaşölmaktadır. Nitekim İslâm eğitim tarihinde önemi göz ardı edilemeyecek sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti'nde de varlığını sürdürmüştür. Bu mektepler halk tarafından mahalle ve köy camilerinin yanında inşa edilmiş mekanlarda eğitim vermiştir. Bunların dışında vakıflar tarafından kurulmuş ve aynı vakıf tarafından ihtiyaçlarının karşılandığı sıbyan mektepleri de bulunmaktadır.²⁵⁰

Sıbyan mektepleri başta okuma yazma olmak üzere temel dini bilgilerin öğretildiği kurumlardır. Önemi çok fazla olan bu kurumların denetiminde gösterilen zaafiyet zamanla sıbyan mekteplerinde vasıfsız kadroların ders vermesinin önünü açmıştır. Bu durum karşısında II. Mahmud, insan unsurundaki yozlaşmanın sebebi olarak gördüğü mekteplerde düzenleme yapmak

²⁴⁷ Hayta - Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, 109.

²⁴⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/159.

²⁴⁹ Hayta - Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, 110.

²⁵⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi: (Başlangıçtan 1999'a)* (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), 188.

istemiştir. 1824 yılında sıbyan mekteplerinin işleyişini düzenleyen bir ferman yayınlamıştır.²⁵¹ Fermanın kapsamı İstanbul ile sınırlı kalmış olsa da her çocuğun Kur'ân-ı Kerim'i ve İslâm inancının temel esaslarını öğrenmelerinin gerekliliği ifade edilmiştir. Hatta fermana her çocuğun mektebe gelmesi ve devam zorunluluğunun olması şart koşulması gibi maddeler yer alsa da sözü edilen maddelerin uygulanmasına imkan bulunamamıştır. Bununla birlikte fermanın uygulanmasına olumsuz etki eden unsurların başında öğrencinin okulda herhangi bir kaydının olmaması ve günlük yoklama alışkanlığının geliştirilememesi gibi nedenler gelmektedir. Ayrıca bu dönemde devletin askerî ıslahatlara daha çok ağırlık vermesi fermanın uygulanmasını sekteye uğratan sebepler arasında zikredilmektedir.²⁵²

1838 yılında ticaret ve ziraatin geliştirilmesi amacıyla Umûr-ı Nafia Meclisi adında bir danışma meclisi kurulmuştur. Meclise şeyhülislâmı temsilen müftülük kadrosu tahsis edilmiş ve ilk olarak bu makama Arif Hilmi Efendi atanmıştır. Bu sayede alınan kararların şer'î uygunluğu denetlenmiştir.²⁵³ Meclis ticaret ve ziraatin geliştirilmesi için kurulmuş olsa da amacı dışında layihalar yayınladığı görülmüştür ve 5 Şubat 1839 tarihinde yayınlanan layiha bunlardan birisidir. Layihada sıbyan mekteplerinde görev yapan hocaların yeteneklerinin geliştirilmesi tavsiye edilmiştir. Böylece çocuklara verilecek eğitimin niteliğinin artırılması amaçlanmıştır. Çocukların aynı sınıfta bulunmaları yerine bilgi seviyelerine göre farklı sınıflara ayrılması ve gerekli bilgilere sahip olduktan sonra mezun olmaları istenmiştir. Layihanın uygulanabilir olması açısından mekteplere yönelik genel ve mahalle mektebi şeklinde iki farklı program hazırlanması; mahalle mekteplerindeki müfredatın daha sade olması, genel mekteplerde ise hocaların niteliği ve imkanlarına göre daha yoğun müfredatla nitelikli eğitim verilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca imkanı olmayan kimsesiz ve ihtiyaç sahibi çocuklar için yatılı okullar açılması layihada talep edilmiştir.²⁵⁴

Layihada sıbyan mekteplerinin devamı niteliğinde olacak başka eğitim kurumlarının açılması da istenmiştir. Ancak bu okulların her yerde faaliyete geçirilmesi mümkün olmadığı için büyük camilerin yanına padişahlar tarafından

²⁵¹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 1-2/82-83.

²⁵² Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 362-364.

²⁵³ BOA, *HAT*, No. 1321, Gömlek No. 51587.

²⁵⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 60.

yaptırılmış Selâtin-i İzam adında sıbyan okullarının faaliyete başlamasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Açılacak bu mekteplere sıbyan mekteplerinin devamı niteliğinde Sınıf-ı Sâni adı verilmiş ve layiha padişaha takdim edilmiştir.²⁵⁵

II. Mahmud, tavsiye niteliğinde kendisine sunulan layihayı onaylamış ve uygulamaya geçirilmesini istemiştir. Sınıf-ı Sâni mekteplerinin ismi daha sonra Mekâtib-i Rüşdiye olarak değiştirilmiştir. Açılması planlanan modern okulların hazırlık aşamalarının yürütülmesi ve faaliyete alınması için Mekâtib-i Rüşdiye Nâzirliği kurulmuştur. Nâzirliğin başına Es'ad Efendi atanmış ve kendisine şeyhülislâm tarafından Anadolu payesi verilmesi teklif edilmiştir.²⁵⁶ Ancak bu kadar hazırlığa rağmen rüşdiye mektepleri uzun süre açılamamıştır.

Mekâtib-i Rüşdiyeler'in açılmaması üzerine yerine 11 Şubat 1839 tarihinde Mekteb-i Maârif-i Adliye adında bir mektep kurulması amaçlanmıştır. Nizamnâmesi hazırlanan okul için padişahın iradesiyle eğitim-öğretim hazırlıklarına girişilmiş ve Sultan Ahmet Camii'nin yanında bulunan mektepte eğitime başlamıştır. Nezâret tarafından planlanan bir başka okul Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye olmuştur. Bu okullar Mekâtib-i Rüşdiye yerine açılmış olup uzun süre Bâb-ı Âli'nin memur ihtiyacını karşılamış ve faaliyetlerini 1923 yılına kadar yürütmüştür.²⁵⁷

II. Mahmud döneminde modern anlamda kurulan eğitim kurumlarından biri de tıp alanında olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asâkir-i Mansûre askerlerinin sağlık hizmetlerini yürütecek doktor ihtiyacı ortaya çıkmış ve bu ihtiyacı karşılayacak bir tıp okulu açma çalışmaları başlamıştır. II. Mahmud'un onayıyla Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi okulu kurması için görevlendirilmiştir.²⁵⁸ 1827 yılında açılan tıp okuluna Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne veya Tıbhâne-i Âmire isimleri kullanılmıştır.²⁵⁹ Mustafa Behçet Efendi'ye şeyhülislâmın teklifiyle Anadolu kazaskerliği payesi verilmiştir.²⁶⁰ Mustafa Behçet Efendi askerin cerrah açığını karşılamak için padişaha bir okul açılması için teklifte bulunmuş ve 4 Mart 1831 tarihinde Cerrahhâne-i Ma'mûre Topkapı

²⁵⁵ Ergin, *Maarif Tarihi*, 1-2/383-385.

²⁵⁶ Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338), 23.

²⁵⁷ Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti*, 25-26.

²⁵⁸ BOA, *Cevdet Sıhhiye [C..SH.]*, No. 26, Gömlek No. 1287.

²⁵⁹ BOA, *HAT*, No. 337, Gömlek No. 19308.

²⁶⁰ BOA, *AE.SMHD.II*, No. 114, Gömlek No. 9674.

Sarayı'nda açılmıştır. Açılan okulun müdürlüğüne Fransız Cerrah Sade de Clare atanmıştır²⁶¹

Eğitim-öğretim alanında açılan en önemli eğitim kurumları askerî alanda olmuştur. Asâkir-i Mansûre ordusunun komuta kademesini oluşturacak subayları yetiştirmesi amacıyla bir okul kurulması planlanmıştır.²⁶² Açılacak bu okullarda ders verecek düzeyde yeterli insan kaynağının olmaması sebebiyle Mısır Âyanı Mehmed Ali Paşa'dan yetişmiş eleman desteği istenmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın bu teklifi reddetmesi üzerine Avrupa ülkelerinden destek talep edilmiştir.²⁶³ Subay yetiştirecek okulu kurma görevi ise Namık Paşa'ya verilmiştir. Avrupa'dan askerî öğretmen ve malzeme getirilmiş²⁶⁴ ve ihtiyaçları tamamlandıktan sonra okul resmî olarak 1 Temmuz 1835 tarihinde II. Mahmud'un katıldığı bir törenle açılmıştır. Okula padişah tarafından "Mekteb-i Harbiye" adı verilmiştir.²⁶⁵

Yeniçeri Ocağı'yla birlikte askerî bando olan mehterhâne de kaldırılmıştır. Asâkir-i Mansûre ordusunun bu alanda ihtiyacını karşılaması için 25 Aralık 1831 tarihinde II. Mahmud tarafından bir irade yayınlanmış ve "Mızıka-i Hümayûn Mektebi" kurulmuştur. Okulu kurmak için İtalyan bestecisi Guiseppe Donizetti İstanbul'a davet edilmiş, II. Mahmud tarafından kendisine paşa rütbesi verilerek Muzika-ı Hümayûn'un kurulmasından sonra okulun müdürü olarak atanmıştır.²⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde askerî alanda yapılan ıslahatlara savaşlar ve yaşanan isyanlar sebebiyle özen gösterilmiştir. Islahatları hızla faaliyete geçirmek amacıyla açılan askerî okullarda ders vermesi için Avrupa'dan yetişmiş eleman desteği alınmıştır. Yetişmiş elemanların ardından araç gereç ihtiyaçları da büyük oranda Avrupa'dan karşılanmıştır. İlk olarak tıp ve cerrah okulları, daha sonra askerî subay yetiştirmek için açılan okullar ve en sonunda mızıka okulu için gelen Avrupalı eğitimcilerin sayısının artması ve hatta subayları yetiştirmek için gelen uzmanlardan istenen verimin alınamaması üzerine Avrupa'ya bu alanlarda eğitim görmesi için öğrenci gönderilmesi tepkilerin artmasına neden olmuştur. Ayrıca kurulan bu okullar için farklı gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmuş, ekonomik sıkıntı içinde olan devlete ait olan kaynakların önemli bir kısmının ihtiyaçları

²⁶¹ BOA, C..SH., No. 3, Gömlek No. 111; Ergin, *Maarif Tarihi*, 1-2/343.

²⁶² Cevad, *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti*, 41.

²⁶³ BOA, HAT, No. 489, Gömlek No. 23997.

²⁶⁴ BOA, HAT, No. 298, Gömlek No. 17700.

²⁶⁵ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998), 75-79.

²⁶⁶ BOA, *Cevdet Askeriye [C..As..]*, No. 266, Gömlek No. 11039; Bilim, *Çağdaş Eğitim*, 242.

karşlamak için Avrupa'ya aktarıldığı görülmüştür. Her alanda olduğu gibi bu alanda da gelen tepkileri azaltmak amacıyla dönemin şeyhülislâmı Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi tarafından bir fetvâ yayınlanmıştır. Bu fetvâda devletin ihtiyacı olan yetişmiş eleman desteğinin ve kullanılacak araç gereç ihtiyacının Avrupa'dan karşılanmasının İslâm'ın eğitime verdiği değerle örtüştüğü belirtilmiş ve atılan adımların şer'î ilkelere ters düşmediği vurgulanmıştır.²⁶⁷

2.5 Sosyal ve Kültürel Alanda

II. Mahmud döneminde yapılan ıslahatlar içerisinde sosyal hayata doğrudan temas eden en önemli değişiklik kıyafet uygulamasıdır. II. Mahmud, padişahların kullandığı geleneksel kıyafet tarzını terk ederek törenlere batı tarzı kıyafetler ile katılmıştır.²⁶⁸ Yapılan bu değişikliğin Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkesi kapsaması amacıyla bir kanunnâme hazırlanmış ve 3 Mart 1829 tarihinde bir dönüm noktası olacak Kıyafet Kanunu'nu yayınlanmıştır.²⁶⁹ Böylece daha önce kullanılan geleneksel kıyafet yerine batı tarzı modern kıyafetlerin tercih edilmesi istenmiştir. Kıyafet kanunu için yapılan toplantılarda bu düzenlemeye en çok karşı çıkan ulemâ olmuştur. Bu sebeple ulemâ kıyafet kanununun kapsamına dahil edilmemiştir.²⁷⁰

Osmanlı Devleti'nde asker ve memurların pantolon ve ceket giymeleri zorunlu hale getirildikten sonra yapılan bir başka değişiklik yüzyıllardır kullanılan sarıkların yerine fes takılması kararıdır.²⁷¹ Toplum fes takmayı hemen kabul etmese de yapılan değişikliğe zamanla uyum sağlamıştır.²⁷² Yapılan bu kıyafet düzenlemesini ulemâ kabul etmemiş olsa da 1839 yılında meşihat makamından yayınlanan bir müzekkere²⁷³ dikkat çekicidir. Buna göre meşihata bağlı müderris ve kadıların resmi günlerde giyecekleri kıyafelerde düzenleme yapılmıştır. Bu müzekkerede müderrislerin ve kadıların başlarına telli amâme takmaları ve ferâce giymeleri emredilmektedir. Devletin kurumlarındaki memurların resmî törenlerde bir nizam halinde olması ancak meşihata bağlı müderris ve kadıların geleneksel

²⁶⁷ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târihi*, 1/197-198.

²⁶⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/158.

²⁶⁹ Hayta - Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, 107.

²⁷⁰ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târihi*, 2/269; Şânizâde, *Târîh-i Şânizâde*, 1/288.

²⁷¹ BOA, HAT, No. 1303, Gömlek No. 50810.

²⁷² Hayta - Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, 107.

²⁷³ Devlet dairelerinin birinden resmî bir işe dair meclise yazılan kâğıda verilen addır. Bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2/641.

kıyafetle katılmaları düzensiz bir görüntü oluşturduğu için bir düzenlemeye ihtiyaç olduğu görülmüş ve sözü edilen müzekkere yayınlanmıştır.²⁷⁴

II. Mahmud döneminde yapılan yeniliklerden birisi de genel nüfus sayımıdır. Daha önce savaş ve başka nedenlerden dolayı bölgesel nüfus sayımları yapılmıştır. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yeni ordu kurulması ve savaşta asker ihtiyacını karşılamak için nüfus bilgilerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle sadece savaşabilecek erkekler kayıtlara geçirilmiş ayrıca nüfus sayımında kaydedilenlerin dinî inancı da not düşülmüştür. Bu sayım yapılırken mal ve dükkanların kaydı tutulmuştur. Buradaki amaç verginin düzenli toplanmasını sağlamakla birlikte devlet hem nüfus kaynağını hem de malî gücünü tam olarak tespit etmektir.²⁷⁵ İlk defa yapılacak olan genel nüfus sayımının nasıl yapılacağı bilinmediğinden nüfus sayımının yapılması ve defterlerinin tutulması için “Cerîde Nezâreti” kurulmuştur. Örneğine ilk defa şahitlik edilecek olan sayım esnasında olumsuzluk yaşanmaması için görevlendirilen memurların meşîhata bağlı cami imamları, müderrisler ve kadılardan oluşması uygun görülmüştür. Ayrıca nüfus sayımında görevlendirilen memurlara yapacakları görev konusunda bilgilendirme toplantısı yapılmıştır. İstanbul’da görevlendirilen memurlar hemen göreve başlamışlar ve ilk sayımı gerçekleştirmişlerdir.²⁷⁶ Sayım 1829 yılında başlamış ancak Rusya ile yapılan savaş nedeniyle kesintiye uğramıştır. Alınan tedbirler neticesinde büyük bir sorun yaşanmadan bir yılın ardından sayım tamamlanabilmiştir.²⁷⁷ 1839 yılına ait bir belgede kazalarda şer’î hukuk açısından ortaya çıkan problemleri çözüme kavuşturması ve özellikle sağlıklı nüfus sayımlarının yapılmasına nezaret etmesi amacıyla naib tayini şeyhülislâmlığa havale edilmiştir.²⁷⁸

II. Mahmud, Avrupa’da icad edilen bazı buluşları Osmanlı’da kullanmak istemiştir. Bunların başında bilgileri daha hızlı ulaştırmak için kullanılan telgraf Osmanlı Devleti’nde ilk defa 1828-1829 yılında Rusya ile yapılan savaşta İstanbul boğazında kullanılmıştır. Semafor adı verilen aletin telgraf olduğu ancak o dönem

²⁷⁴ BOA, HAT, No. 493 Gömlek No. 24176.

²⁷⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/155.

²⁷⁶ BOA, HAT, No. 335, Gömlek No. 19210; Hayta - Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, 108.

²⁷⁷ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 3/141-145.

²⁷⁸ BOA, HAT, No. 1245 Gömlek No. 48329.

çok faydalı olmadığı ifade edilmiştir.²⁷⁹ Posta teşkilatı için atılan diğer bir adım 1834 yılında İstanbul İzmit arasında bir posta yolu inşa edilmesidir. Posta yolu Üsküdar'dan başlayarak Kartal'a kadar inşa edildikten sonra Padişahın katıldığı bir merasimle faaliyete başlamıştır.²⁸⁰ Posta teşkilatının kurulmasından sonra askerî postalar başta olmak üzere tüm posta işleri buradan yapılmıştır. Posta hizmetleri ülkenin her yerine ulaşması için yollar yapılmaya devam etmiştir. Posta hizmetleri bu sayede düzenli hale getirilmiştir.²⁸¹

Sosyal alanda yapılan başka bir hizmet ise İstanbul boğazında hizmet vermesi için “Sürat” adında buharla çalışan ilk vapur satın alınmış ve halkın hizmetine sunulmuştur. Yine bu dönemde Kaptan Ahmed Paşa tarafından Galata köprüsü yapılmış ve 5 Eylül 1836 tarihinde faaliyete geçmiştir.²⁸²

Buraya kadar anlatılan ıslahatların faaliyete geçirilmesi için devlet memurlarının haberdar edilmesi ve halka anlatılması önemli görülmüştür. Bu sebeple Avrupa devletlerinde faaliyet gösteren resmî gazetelerin benzeri bir gazetenin basılması için çalışmalar yapılmıştır. II. Mahmud bu gazeteyle hem merkezî idareyi güçlendirmeyi hem de Avrupa gazetelerinin yaptıkları propagandanın benzerini gerçekleştirmek istemiştir. Osmanlı Devleti'nde daha önce Mısır ve Irak valileri tarafından kendi bölgelerinde, İstanbul da ise özel teşebbüs tarafından Fransızca gazeteler basılmıştır.²⁸³

Osmanlı Devleti'nde basılan ilk resmî gazetenin ismi Takvîm-i Vekâyî olarak belirlenmiştir.²⁸⁴ Padişah tarafından yayınlanan kanunnâme ile Takvimhâne adında bir kurul teşkil edilmiş ve başına ulemâdan Vakanüvis Esad Efendi nâzır olarak atanmıştır.²⁸⁵ İlk nüshası 1 Kasım 1831 tarihinde basılan Takvîm-i Vekâyî haftada bir Türkçe ve Fransızca dillerinde yayınlanmıştır. Gazetenin basılması için Takvîm-i Vekâyihâne-i Âmire adında bir matbaa kurulmuş ve nüshalar beş bin adet basılmıştır. Gazete, devletin yıkılışına kadar iki defa kesintiye uğrasa da yayın hayatına devam etmiştir.²⁸⁶

²⁷⁹ BOA, HAT, No. 489, Gömlek No. 23983; Özkan Keskin- Ali Sönmez, “Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 25 (2009), 67-81.

²⁸⁰ BOA, HAT, No. 756, Gömlek No. 35772.

²⁸¹ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 4/162.

²⁸² Agrad, II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri.

²⁸³ Ahmed Lutfi, *Lutfî Târîhi*, 3/115; Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/161.

²⁸⁴ BOA, HAT, No. 1585, Gömlek No. 59.

²⁸⁵ BOA, HAT, No. 433, Gömlek No. 21973; Ahmed Lutfi *Lutfî Târîhi*, 3/156-157.

²⁸⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/162; Hayta - Ünal, *Yenileşme Hareketleri*, 111.

II. Mahmud döneminde yapılan diğer ıslahatlarda olduğu gibi sosyal ve kültürel alanda yapılan değişimlerde de şeyhülslâmlığın desteği alınmıştır. Böylece bir taraftan yapılan değişikliklerin şer'î ilkelere uygunluğu göz ardı edilmemiş, diğer taraftan şeyhülslâmlığın toplum nazarındaki nüfûzundan faydalanarak ıslahatların kabul görmesine imkan sağlanmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda aldığı askerî yenilgiler sebebiyle büyük toprak kaybı yaşamıştır. Alınan askerî yenilgiler ve kaybedilen topraklar devletin her yerinde huzursuzluklar meydana getirmiştir. Bu sebeple askerî alanda ıslahat yapma düşüncesi ortaya çıkmıştır. İlk önemli ıslahat faaliyeti III. Selim döneminde askerî, idarî ve iktisadî alanlarda başlamıştır. Ancak bu dönemde Rusya'yla yapılan savaş nedeniyle devlet bütün gücünü cepheye yoğunlaştırmıştır. Bu halde devletin böyle geniş kapsamlı bir ıslahat faaliyetini başarıya ulaştırması mümkün olmamıştır. Nizâm-ı Cedîd adı verilen ıslahat faaliyetleri halk tarafından kabul görmemiş sadece elit bir azınlık tarafından destek görmüştür. Bu nedenle yaşanan sıkıntılar esnasında yapılan ıslahatlara tepkiler gün geçtikçe artmış ve Kabakçı Mustafa İsyanı'yla 1807 yılında III. Selim tahttan azledilmiş ve ıslahat faaliyetleri sekteye uğramıştır.

II. Mahmud, babası I. Abdülhamid'in ölümünden sonra amcası III. Selim'in gözetiminde büyümüştür. Böylece II. Mahmud devletin ihtiyaçlarını gözlemleme ve yönetim tecrübesi kazanma fırsatını elde etmiştir. III. Selim'in azlinden sonra kendisiyle daha sık görüşme imkanı bulmuş ve devlet için neler yapılması gerektiği hususunda görüşmeler gerçekleştirmiştir. II. Mahmud, III. Selim'le yaptığı görüşmeler esnasında tahta geçmesi halinde yapılması gereken ıslahatlar ve bu ıslahatları gerçekleştiren nelere dikkat etmesi gerektiği konusunda bilgi almıştır.

1808 yılında Ruscuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa III. Selim'i tahta yeniden çıkarmak için isyan başlatmıştır. Ancak bu isyan esnasında III. Selim, IV. Mustafa taraftarlarınca öldürülmüştür. II. Mahmud, bu olaylar esnasında öldürülmekten kalfaların yardımıyla kurtulmuştur. IV. Mustafa'nın azledilmesi sonucunda tek veliaht olan II. Mahmud tahta çıkmıştır. İlk olarak Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazam olarak atamıştır. Alemdar Mustafa Paşa'nın ilk yaptığı

ıslahat ise Sekbân-ı Cedîd adında bir ocak kurmasıdır. Zamansız olarak başlatılan bu ıslahat kısa sürede yeniçerilerin tepkisini çekmiştir. Yeniçeriler ilk fırsatta isyan başlatmışlar ve isyan esnasında Alemdar Mustafa Paşa'yı öldürmüşlerdir. Bu gelişmelerden anlaşılaçağı üzere hazırlıksız yapılacak her ıslahatın olumsuzlukla sonuçlanma ihtimali yüksektir.

II. Mahmud yaşanan bu olaylardan gerekli dersleri çıkarmış ve ıslahat yapmak için uzun süre hazırlık yapmıştır. Bu süre zarfında karar alırken itinalı davranmış ve en önemlisi ilmiye sınıfının desteğini almaya çalışmıştır. Bu sebeple ilmiye sınıfının başı olan şeyhülislâmları atarken ıslahat taraftarı olan kişileri bu makama getirmeye özen göstermiştir. II. Mahmud döneminde göreve getirilen şeyhülislâmlar hakkında genel bir değerlendirme yaptığımızda konuyu iki aşamada ele almak isabetli olacaktır. Bu anlamda ilk aşama 1808'den Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar geçen dönemdir ki bu süreç 18 yıl sürmüş ve 11 şeyhülislâm görevinden azledilmiştir. Bu yönüyle şeyhülislâmların ortalama görev süresi 1,5 yıl olduğı görülmüştür. Şeyhülislâmlar, padişahdan sonra sadrazamla beraber devletin ikinci karar mercii olmuş, hatta fetvâ gücüyle padişahları hal' etme yetkisine sahip olması sebebiyle yönetim üzerinde etkisi yoğun şekilde hissedilmiştir. Bununla birlikte şeyhülislâmların meşveret meclislerinde alınan kararlardaki nüfuzu açıkça görülmüştür. Ancak kararların uygulanması esnasında tepkiler ortaya çıktığında şeyhülislâm görevden alınarak olayların büyümesine engel olunmuştur. Böyle önemli konuma sahip şeyhülislâmların atanması esnasında Yeniçeri Ocağı'nın tepkisini çekmeyecek kişiler makama atanmıştır. Ancak 1825 yılına gelindiğinde askerî alanda ıslahat yapma zamanının geldiğini düşünen II. Mahmud hazırlıklara başlamış ve teammüller dışında Anadolu kazaskeri olan Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi'yi şeyhülislâm tayin etmiştir.

Değerlendirmemizin ikinci aşaması olarak gördüğümüz 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra iç isyan ihtimallerinin ortadan kalkmasıyla şeyhülislâmların görevden alınma sebeplerinde de değişiklikler görülmüştür. Örneğin mevcut şeyhülislâm Mehmed Tâhir Efendi kendi isteğıyle şeyhülislâmlık vazifesinden çekilmiştir. Abdülvehhâb Efendi ise yaşlılığı sebebiyle görevi bırakmış, yerine gelen Mustafa Âsım Efendi II. Mahmud döneminin sonuna kadar bu makamda kalmıştır. Dolayısıyla II. Mahmud'un son dönemi olarak ele

aldığımız 1826-1839 yılları arasında şeyhülislâmların görev süreleri de uzamış ve 13 yılda 3 kişi bu makamda bulunmuştur.

Şeyhülislâmların yapılan ıslahatlara etkileri anlaşılmaya çalışılırken de iki aşamalı (1808-1826, 1826-1839) bir sürecin göz önünde bulundurulması yerinde olacaktır. Nitekim 1808-1826 yılları arasında ıslahatlar uygulamaya konulurken şeyhülislâmların görüşlerine sık sık başvurulmuştur. Özellikle ıslahatların neler olacağı ve nasıl yapılacağı konusunda meşveret meclisleri düzenlenmiş ve şeyhülislâmlar bu meclislerin daimi üyeleri olmuştur. Bu dönemde yapılacak icraatlar hakkında şeyhülislâmların görüşlerine başvurulması veya fetvâ alınmasının amacı yeniçerilerin ıslahatları bahane ederek bir isyan başlatmasına engel olmaktır. Ancak 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'na son verildikten sonra onlardan kaynaklanan tehditler de ortadan kalkmıştır. 1833 yılına kadar uygulamalarda fetvâ alınmaya devam edilmiş ve bu tarihten itibaren kurulan nezâretler ve meclisler sebebiyle şeyhülislâmlara daha az müracaat edilmiştir. Hatta 1838 yılında kurulan Meclîs-i Vükelâ'ya daimî üye olarak katılan şeyhülislâmın etki gücü kararların oy çokluğuyla alınması sebebiyle zayıflatılmıştır. Meclisin üyesi olması nedeniyle alınan bütün kararları şeyhülislâmın da onayladığı yönünde bir kanaat oluşmuştur. Ayrıca yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra şeyhülislâmların görüşlerine ıslahat hakkında kamuoyu oluşturmak ve uygulamanın halk tarafından kabullenilmesini sağlamak amacıyla başvurulmuştur.

Araştırmamız esnasında ulaştığımız bilgiler bazı alanlarda şeyhülislâmların etkisi daha fazla iken bazı alanlarda daha sınırlı bir tesir gücüne sahip olduklarını bize göstermiştir. Mesela idarî alanda yapılan ıslahatlarda şeyhülislâmların katkısı oldukça sınırlı iken siyasî alana gelindiğinde şeyhülislâmların görüşlerine özellikle başvurulmuş ve alınan kararların uygulanmasında onların fetvâlarına ihtiyaç duyulmuştur. Diğer taraftan II. Mahmud döneminde en önemli ıslahatların yapıldığı alan şüphesiz askerî düzenlemelerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren askerî gücünü oluşturan Yeniçeri Ocağı ve tımarlı sipahiler bu dönemde kaldırılmış ve yerine Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediyye ordusu kurulmuştur. Özellikle yeniçeriliğin kaldırılması esnasında dönemin şeyhülislâmı başta olmak üzere azledilmiş şeyhülislâmlar da toplantılara katılarak ıslahatların faaliyete geçirilmesine önemli katkılar sunmuşlardır.

Şeyhülislâmların idarî, siyasî ve askerî alanlardaki düzenlemelere sağladıkları katkı, eğitim alanında çok fazla ön plana çıkmamıştır. Ancak bu alanda yetişmiş eleman ve malzeme tedarikinin Avrupa'dan yapılması halkın tepkisine neden olmuş ve oluşan tepkiyi azaltmak için şeyhülislâmdan fetvâ alınmıştır.

II. Mahmud döneminde ekonominin bozuk olması ve yaşanan sıkıntıları aşma düşüncesiyle antlaşmalar imzalanmış fakat mevcut durumun daha da kötüye gitmesine engel olunamamıştır. Şeyhülislâmlar imzalanan antlaşmalara çok fazla katkı sunmamış olsa da ekonomik sıkıntının sonucu olarak birçok kez yapılan akçe tağşişleri uygulamaya konulurken şeyhülislâmın fetvâsına başvurulmuş ve halkın tepkisi azaltılmaya çalışılmıştır. Sosyal alanda ise kıyafet konusu dışında yapılan yeniliklerde şeyhülislâmın görüşüne başvurulmadığı görülmüştür.

Sonuç olarak II. Mahmud, saltanatı boyunca devletin devamı ve milletin rahatı için mücadele etmiştir. Yapmış olduğu ıslahatlar esnasında ulemâyı kendisine müttefik olarak seçmiş ve her dâim onların desteğini almaya özen göstermiştir. Çünkü ulemânın desteğinin alınması bir anlamda ıslahatların toplum nazarında kabul görmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda ulemânın reisi/baş konumunda bulunan şeyhülislâmlar, II. Mahmud'un yaptığı ıslahatlar esnasında onun en önemli destekçileri olmuştur.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında İSNAD 2 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Agras, Nurdal. *II. Mahmud Dönemi Islahat Hareketleri ve II. Mahmud'un Eğitim Öğretim Faaliyetleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2010.
- Ahmed Cevdet. *Târîh-i Cevdet*. 12 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1301.
- Ahmed Lutfi Efendi. *Lutfî Târîhi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1257.
- Ahmed Rifat Efendi. *Devhatü 'l-meşâyih maa zeyl*. İstanbul, 1293.
- Ahmed Rifat Efendi. *Devhatü 'n-nükabâ*. İstanbul: Said Efendi Litografya Destgâhı, 1283.
- Ahmet Cevdet Paşa. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. ed. Mustafa Güçlükol - Bilge Bozkurt. 2 Cilt. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 5. Basım, 2011.
- Akgündüz, Murat. *Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- Akyıldız, Ali. "Meclis-i Vükela". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/251-253. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Akyıldız, Ali. *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi: (Başlangıçtan 1999'a)*. İstanbul: Alfa Yayınları, 7. Basım, 1999.
- Altunsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhülislâmları*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Beydilli, Kemal. "Mahmud II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/352-357. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Beydilli, Kemal. "Mustafa III". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/280-283. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bilim, Cahit Yalçın. *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Ali Emîri Mahmud II [AE.SMHD.II.]*. No. 114, Gömlek No. 9667; No. 114, Gömlek No. 9674. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Adliye [C..ADL.]*. No. 33, Gömlek No. 1968; No. 67, Gömlek No. 4040. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Askeriye [C..As.]*. No. 266, Gömlek No. 11039. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Sıhhiye [C..SH.]*. No. 3, Gömlek No. 111; No. 26, Gömlek No. 1287. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayûn [HAT]*. No. 20, Gömlek No. 955; No. 205, Gömlek No. 10706; No. 294, Gömlek No. 17477; No. 298, Gömlek No. 17700; No. 320, Gömlek No. 18812; No. 335, Gömlek No. 19210; No. 337, Gömlek No. 19308; No. 360, Gömlek No. 20081; No. 433, Gömlek No. 21973; No. 464, Gömlek No. 22731; No. 465, Gömlek No. 22783; No. 489, Gömlek No. 23983; No. 489, Gömlek No. 23997; No. 493, Gömlek No. 24176; No. 516, Gömlek No. 25201; No. 545, Gömlek No. 26955; No. 565, Gömlek No. 27768; No. 746, Gömlek No. 35242; No. 756, Gömlek No. 35772; No. 775, Gömlek No. 36373; No. 795, Gömlek No. 36895; No. 1245, Gömlek No. 48329; No. 1303, Gömlek No. 50810; No. 1321, Gömlek No. 51587; No. 1326, Gömlek No. 51736; No. 1525, Gömlek

- No. 1; No. 1539, G mlek No. 45; No. 1541, G mlek No. 28; No. 1585, G mlek No. 59; No. 1651, G mlek No. 9. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Meşihat Fetvâlar [MŞH.FTV.]*. No. 1, G mlek No. 103; No. 1, G mlek No. 123; No. 1, G mlek No. 145; No. 1, G mlek No. 147; No. 1, G mlek No. 154; No. 1, G mlek No. 156; No. 1, G mlek No. 157. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evr k  [TS.MA.e.]*. No. 154, Gömlek No. 10; No. 299, Gömlek No. 12. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- Câbî Ömer Efendi. *Câbî Târihi*. thk. Mehmet Ali Beyhan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Cevad, Mahmud. *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcr atı*. İstanbul: Matbaa-i  mire, 1338.
- Coşgun, Melek. *II. Mahmut Döneminde Ulemanın Modernlik Anlayışı*. Sakarya: Sakarya  niversitesi, 2010.
-  ubuk, Vahit. “Sultan II. Mahmut’un Islahat  alışmaları” 53 (Mayıs 1991), 40-44.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Erşahin, Seyfettin. “Ulema ve Osmanlı Yenileşmesi: II. Mahmut’un Bazı Islahatı Karşısında Ulemanın Tutumu  zerine Tespitler”. *Diyanet İlmî Dergi* 35/1 (Ocak 1999), 249-270.
- Esad Efendi, Sahr flar Şeyhiz desi. * ss-i Zafer*. İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1241.
- Genç, Mehmet. “İltizam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/154-158. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hacısalihoğlu, Mehmet. “Sırbistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/121-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- H fız Hızır İlyas. *T rih-i Enderûn*. İstanbul: D r ’t-Tıbb ti’l- mire, 1276.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli*.  ev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 22. Basım, 2012.
- Hayta, Necdet -  nal, Uğur. *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri*. Ankara: Başak Matbaacılık, 2003.
- Hezarfen, Hüseyin Efendi. *Telhîsü’l-beyân fî Kavânîn-i  l-i Osmân*. thk. Sevim İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *el-F r siyyet ’l-Mu ammediyye*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan. Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 1993.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Redd ’l-Muhtâr ‘ale’ d-Dürri’l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1386.
- İlmiyye Salnâmesi*. İstanbul, 1334.
- İnalcık, Halil. “Tımar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/168-173. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- İpşirli, Mehmet. “Ahmed Reşid Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/122-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- İpşirli, Mehmet. “Arapzâde Mehmed  rif Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/331. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İpşirli, Mehmet. “Çerkez Halil Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- İpşirli, Mehmet. “Dürrîzâde Abdullah Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İpşirli, Mehmet. “Kadıızâde Mehmed Tâhir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/97-98. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İpşirli, Mehmet. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. “Mekkîzâde Âsım Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/478. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İpşirli, Mehmet. “Sâlihîzâde Esad Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/345-346. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İpşirli, Mehmet. “Yâsincîzâde Abdülvehhâb Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Jorga, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. çev. Nilüfer Epçeli. 5 Cilt. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. 9 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Basım, 1999.
- Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 1991.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Balta Limanı'na Giden Yol*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî*. 4 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1311.
- Mert, Özcan. “Âyan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/195-198. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Mumcu, Ahmet. “Dîvân-ı Humâyun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/430-432. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Nûri Paşa, Mustafa. *Netâyicü'l-vukûât*. thk. Neşet Çağatay. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1987.
- Özcan, Abdülkadir. “Kılıç Alayı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/407-410. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özcan, Tahsin. “Sâmânîzâde Ömer Hulûsi Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcan, Tahsin. “Zeynelâbidin Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/366-367. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özkan KESKİN - Ali SÖNMEZ. “Telgrafın Osmanlı İmparatorluğu'nda Yayılması: Çanakkale Telgraf Hattı Örneği”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 0/25 (2009), 67-81.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Öztuna, Yılmaz. *II. Sultan Mahmud*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 3. Basım, 2011.
- Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Devleti Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 5. Basım, 2017.

- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 3 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Yaylacık Matbaacılık, 2. Basım, 2014.
- Sahhâflar şeyhizâde Mehmed, Esad Efendi. *Esad Efendi Tarihi*. thk. Ziya Yılmaz. İstanbul: Enes Matbaacılık, 2000.
- Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî*. thk. Mehmet İpşirli. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Şahin, Ahmet Yavuz. *Sultan II. Mahmud Dönemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2009.
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi. *Târîh-i Şânîzâde*. İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1290.
- Takvîm-i Vekâyi' Matbaası*. "Takvîm-i Vekâyi'" (Rabiülevvel 1250), 87 Basım.
- "Tarih Çevirme Klavuzu". Erişim 18 Aralık 2023. <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>
- Tarlan, Selim. *Tarihte Para*. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Tayyârzâde Ahmed Atâ. *Târîh-i Atâ*. 5 Cilt. İstanbul: Ali Efendi Matbaası, 1293.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Yakut, Esra. *Şeyhülislâmlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- YILDIRIM, Arife. *Osmanlı Devletinde Muhalefet Kültürü: II. Mahmut Dönemi Ulema Devlet İlişkisi*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Yıldırım, Ruveyda Nida. *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2006.
- Yurdakul, İlhami. *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtı'nda Reform*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2017.

EKLER

EK 1. Şeyhülislâm Arapzâde Ârif Efendi'nin Yerine Sâlihizâde Ahmed Esad Efendi'nin Atanması: BOA, HAT, No. 464, Gömlek No. 22731

بادشاه

بسم و بزم
شاهنشاہ اولیائی وجہ اولیائی زادہ افندی
دعوتی کونروپ دارلکلی بازار ابرسی کوفی شیخ الودیع
نصب ایدہم ہرکہ رای ایدرس مقبول ہا ہند

شکستہ کرامتو مہاتلو قدرتو علالتو و فیضتم اہم
حالا شیخ اوسدیان خدمت حبیلہ سنہ مامور اولی عیب زادہ عارف افندی داعیانک نصیبی عہد فربرہ اب و
نصیبکہ ہی اولی - و خداوندگار شہرک نژادہ فتوا در حقیقت و برکی حصیری اہ صبح وان کتب مقتولک اولی
انہ ناسخ متواتر دسابع اولیہ جریزہ کزودن عاسا اعتقاد انام منصب اولوب عبود خاص و عام محو نقصانہ
مترقب اولیہ حالتی لوانج حالہ دی مستفاد اولیغین قطع نظر طور و سواد نہ نظر کزودی لیلان و بیا
ہر صحتی نصیب رضای عالیہ نہ طالبی کو و و نہ ہی مجرم و غیر متہم حقن معاملاتی بکسای اولوب خداوندگار
خلقی و فطرتی ابقاع قنہ و فسادہ میجا سوادون رؤسای شقیاب و لوکھا اولوب نہعت و مامانندی جریزہ اشاہ
و آتی بہ عہدہ مسبق تادوب اولوبہ بعض صدور و صنادید علانک نصیبی مادہ نہت نرود کونہ واقع اولوب معاملہ
تجربہ اہری ارادہ سنہ استرکسہ سہل متنع اولوب حتی بوزرہ اقربہ اجلا و مظلوم صدور علانک نفی و اصدوی
اساتذہ کندی کندی اہرام واقعات صودنلہ تحصیل اولی اولیغینہ بوزرہ صرح اولیہ برکتی اولیغینہ کندی
ایرہ می وسیع ہذا سندیک شرفی خدای صافا کرامت اولون خطوط سنہ شاہانہ لرن حکام شیخ صلیک اولی
شیعہ دقتیہ نظارت و اقامت اولیہ تاکید و منصبی بوزرہ اولیغینہ می ارتکاب اقا کز اولون اساتذہ قابضینک
تیریلہ بر نہ طریقیہ براہوئجہ سنک نصیبی افادہ اولیغینہ پاکر نصیح و انار اہلہ انکشا اولی غامبیلہ حق ملقب
طوری اولاد اولیغینہ سکوت بمعاملہ اولوب طرف جاکیرہ بعض محاکمہ سہرستہ ویرہ ملک صورتہ و عو جہا رادہ
عرضی شتوف اندرہ اولیستہ بوکا نہ دوزرہ دیرہ ملک تدبیرہ نسبت امتحان سیم دی معلوم ہا بوزرہ کہ مدت مدیدہ
تادوب و تربیہ معاملہ دی سابعی قلعن اولیغینہ علی العموم طبایع ناسہ فساد و خلیفہ طبعیت ثانیہ اولی غامبیلہ
علا کوی خداوندگار سابق عصمتی نقرہ الشمش اولیہ تقریبہ ہر کسی شاہانہ لہ بولنہ فوقی و شاد مسکنک
ہر صلیک استحقاق کزودہ تہیب و تادوبی ویرہ ملک اہلہ حاصل اولی غفہ نظر علانک و ہلک جہدی ویرہ شیخ الودیع
بولنہ انانک اتحادیہ تادوبہ اقام امتحان فائز عصمتی ویرہ ملک ظاہر و سوادای عارف افندی داعیانک نصیبی
انتظام و دینی آرامیون پاکر قریب ملک حکم ساندرون محافظہ قصیلہ وجہی بکائی و رعایت اتمچی امراہر اولیغینہ بر نہ
انتخابی خطوی و دینی کزودہ ہا بوزرہ شفا ہا افادہ و شراب ادریس مساعدہ ملوکانہ لری اوزانی بوزرہ اساتذہ کرامت
اولی اراد ویرہ اولیغینہ بوی و دودوراز مطالعہ اولیغینہ موجود اولون فائز کزودہ عصرہ کزودہ اعلاقی اودیش
کوی ارمانی اولیغینہ ساقارن اولی افضا ایدہ جہن نیاز ساقارنک حالہ لری غری اولیغینہ معزولون صمانی زادہ ہا بوزرہ
افندی اہلہ صالح زادہ افندی داعیانہ غیری کہ اولیغینہ صمانی زادہ عرفی ہر قدر تحصیل رضای ساعی ایدہ سہت
مزاجی تقریبہ قریب غریب اطالی اولیغینہ صالح زادہ و اعلیٰ اخلاق حسنہ اہلہ متحاب اولیغینہ طرہ علانک نصیبی
مقداری کزودہ ساندانک خطوی اولیغینہ جہم خواصی مریخ اولیغینہ اگر موافقہ ارادہ اعلیٰ اولوب زود ہا بوزرہ دجہ
استیادہ سوادونہ مایہ کزودہ خطوی ہا بوزرہ دجہ غریب ارمانیہ رکاب اصنافہ مناسب ظہر اولیغینہ معلوم علانک
بوزرہ بوزرہ و ہا بوزرہ حقیقت و ظاہر

HAT 464/22731

HAT. 0464

EK 2. Dârüssaltanat-ı Seniyye Kadısı Mekkizâde Mustafa Âsım Efendi'ye
İstanbul Payesi Verilmesi: BOA, HAT, No. 1651, Gömlek No. 9

